

5
Сергій Єфремов.

З нашого життя

за рік 1913-й.

278
Валентин

Видавництво
„Вік“.

John W. Smith

06
10

Видавництво
„Вік“.

Домісарту

Сергій Єфремов.

З нашого життя

за рік 1913-й.

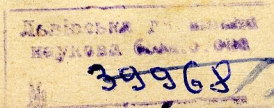
Статті, фельетони, замітки.

Вас. Мудрик

У Києві.

Друкарня 1-ої Київської Друкарської Спілки. Трьохсвят. 5.
1914.

13(24k)7

804405 1163

RTNJK OTOLISH E

1-181 1163

804405 1163

Книжка ця має свою історію. Почав я її друкувати влітку 1914-го року, думаючи видати статті з попереднього року, що не втратили свого значіння на той час. Було складено вже з п'ять аркушів, як почалась війна, слідом звістний погром української преси й видавництв — і про видання треба було всяку думку облишити... Три роки пролежали надруковані аркуші й тільки революція дала змогу побачити світ цій книжці, — правда, не в тому плані, який був попереду.

Давнім-давнім часом одгонить од цих, можна сказати, пожовклих листків... Немов десятки літ минуло з того часу... Життя так прудко погналося вперед, що не догнати його старим рядкам, писаним за зовсім інших обставин. Проте випускаю все ж таки цю книжечку — не тільки на те, що, мовляв — „хай наше не гине“. Хай ця давня книжка та її доля буде однією з маленьких цеглинок до пам'ятника лихоліттю, яке поставило своїм гаслом — останній удар по українству, а довело до загибелі саму україножерну систему.

С. Єфремов.

29. V. 1917.

З нашого життя

I*)

Не пий з криниці.—Про одного лавреата —Скарб, або енциклопедія україножества та „руководство“ для трусів.—Пікантна посвята.—Про доноси.—Гора матеріалів і купа фактів.—Наука й дотепність ротного писаря.—Кілька перлин з низки д. Щеголева.—„Другъ культуры“ та „поклонникъ свободы.“—Юдині поцілунки.—Загартований д. Щеголів і „лікаръ С. Щ.“—„Подъ фонетическую дудку“.—„Единожды солгавши, кто тебѣ повѣритъ“?—Ще раз: не пий з криниці.

Криниця, з якої не варто пити, щоб бува не занудило,—це книга д. Сергія Щеголева. Зветься вона—„Украинское движеніе, какъ современный этапъ южно-русскаго сепаратизма“, по книгарнях коштує 2 р. 50 к., а у самого автора, як читаємо на обгортці, можна й дешевше купити—на „льготнихъ, мовляв, условіяхъ“.

По газетах якось промайнула була звістка, що досить уславлений підполковник Кулябка, після відомої аварії на службовому поприщі, раптом так зацікавивсь українством, що цілу книгу пише про його. „Опізнився ти, козаче!“—можна тепер сказати йому словами Щоголева. Поки бравий підполковник зібрався, то знайшовся другий Щеголів, що і книгу написав, і охранны лаври всі без остачі собі забрав...

Що й казати—потреба в такій книзі серед деяких кругів була величезна, і аж д. Щеголів оце закидав нарешті прогалину, що світила в стосун-

*) „Рада“, ч. 16.

ках адміністративних органів до українства. Досі їм доводилося жити послугами або правих публіцистів або філерів, але кожне знає, що і ті і ці мало що тямлять і разу-раз заводять на слизьке. Тепер же до послуг адміністраторам—за два з копівиком, а то й дешевше—поважна друкована праця, що на 588 сторінках дає повну, скажу так, енциклопедію україножерства, починаючи од теоретичної боротьби з українством і кінчаючи практичними вказівками та порадами. Це просто таки скарб для кожного ретельного адміністратора, а надто за наших часів, коли про цілість держави не сами націоналісти дбають. І треба думати, що „руководство“ д. Щеголева в адміністративних кругах здобуде надзвичайну популярність. І вже здобуло навіть... Є певні відомости, що трусять тепер не инакше вже, як з книгою нашого лавреата в руках; є не менш певні звістки, що подекуди начальство викликало вже на розмову тиху-любую людей, в яких поцілів „указующий перст“ д. Щеголева... Отже його книга буде в пам'ятку не тільки нам, що з обов'язку повинні всяку всячину читати. Цей „письменник“ одразу знайде свою специфічну публіку й одним допоможе, другим дасться в знаки.

І проте навіть отим високоофіційнимъ „читачам“, що трусять і викликають на розмови, я зважуюсь добру дати раду: не пийте з криниці, бо плювати прийдеться.. Деякі прикмети праці д. Щеголева роблять її негодящою навіть для специфічного вжитку.

Охранны заміри д. Щеголева скидають з мене нудну повинність говорити про зміст його книги. Вже сама посвята,—а присвячено книгу між иншим Кочубеєві, тому самому, що доносом тільки й записав своє ім'я в історію—занадто виразно промовляє і про зміст книги, і про заміри автора. Проте й донос до доноса не приходитьсь, і то вже остання річ, коли донощика, де не ступне, доводиться ловити не тільки на „недокладностях“, перекручуванні та пересмикуванні, але й на свідомо-

му вигадуванні того, чого й зовсім таки не бувало. Зважаючи на цілком виразну позицію д. Щеголева, нам цікаво розглянути не те, щò він говорить, бо це й так видно, а як говорить, яких способів уживає, посилаючи свій величезний рапорт по начальству. Про ці способи й буде у нас головним чином мова.

З першого погляду книга ніби виглядає солідно й може навіть імпонувати. Автор мов з рукава сипле йменнями та цитатами, цілу гору матеріалу наверхав, навіть зайвого, як на його безпосередню мету, цілу купу фактів зібрав, кожного разу забезпечуючи їх вказівками, звідки що взято. Здавалося б, усе наче гаразд... Але досить тільки торкнутись тієї гори, як вона зразу ж на порох розсиплеться, і з хаоса виступає обличчя не дуже дотепного донощика, що не подбав чи не здолав навіть своє донощицьке діло гаразд обмізкувати. Багато вказівок дутих, цитати поперекручувано, що й не пізнати, а факти просто з власного пальця виссано. Надто комедне справляє вражіння „наукове“ натужування д. Щеголева. Його наукові авторитети—це пані де-Вітте, Пантюхов, Сидоров, Волков (московський) і т. и. аж до „одного мого приятеля изъ „Кіевлянина“, і ось такі голосні наймення д. Щеголів сміливо ставить навпроти усіх отих професорів, наукових товариств та академій, яких він здорово і без жалю в своїй книзі потріпує. Та й справді—щò всі ті учені та цілі академії проти самого тільки „одного приятеля“ д. Щеголева з „Кіевлянина“!... Розперезавшись, з дотепністю ротного писаря, з глибокодумністю, що йде в парі хиба з колосальним неуцтвом, з маху на кількох сторінках, а то й однією-двома фразами розв'язує д. Щеголів питання, коло яких працювали покоління справжніх учених. Та всі оці комедні вибрики „од науки“ не для науки, звісно, здались авторові,—це тільки фігові листочки на срамотню частину його роботи, що вся зводиться до доносу на українство, до вимагання нових проти його репресій. Оцю вже

не комедну мету й повинна ото була підпірати згадана гора хаотично насмиканих і перекручених обривків з чужих думок, ота купа переиначених до непізнання фактів та власних вигадок д. Щеголева. Треба б великої праці, далеко більшої од самого „досліду“ д. Щеголева, щоб докладно, сторінку по сторінці, переглянути правдиве „сочиненіє“ цього лавреата, та ледве чи окупить себе така робота. Тим-то мушу обмежитися кількома тільки прикладами, витягши їх, не вишукуючи дуже, з величезної купи всяких нісенітниць та перекручувань.

Ось д. Щеголів береться довести, що великороси та українці мало не одно з погляду національного, і доводить це прикладом Шевченка, якого ніби однаково розуміють обидва народи. Щоб більше віри було його словам, він посилається на „извѣстнаго ученаго украинофила“ Житецького,— „по словамъ котораго,—додає д. Щеголів,—поэзія Шевченка является наслѣдіємъ прошлаго и свидѣтельствомъ настоящаго. Какъ далекое прошлое, когда малорусская народность еще не отдѣлилась отъ общаго славянскаго рода, такъ и то прошлое, когда она составляла,—підкреслює д. Щеголів,—одно цѣлоє съ великорусской—все это вошло въ поэзію Шевченка, какъ въ одинъ общій и широкій потокъ“ (стор 38). Далі він посилається на „Основу“. Розгорнувши вказані сторінки, ми, через звичайну манеру д. Щеголева давати непевні вказівки, нічого звичайно не знайдемо. І тільки переглянувши цілу статтю Житецького, відшукаємо нарешті місце, що так чудно виглядає в безграмотному переказі д. Щеголева. Чи хоч трохи думка Житецького скидається на те, що набалакав за його д. Щеголів, нехай сам читач скаже. Невже, запитує Житецький, нема непорушних доказів на те, що українська мова повинна мати однакове з усіма слав'янськими мовами право,—і відповідає на це прикладом Шевченкової поезії. „Она,—пише Житецький,—результатъ прошедшаго и свидѣтельство настоящаго. И

то далеке прошедше, въ которомъ историкъ ничего не различаетъ, кромѣ темныхъ очертаній, когда малорусская народность еще не выдѣлилась изъ общаго славянскаго рода, и то прошедше, когда она, слитно съ великорусской, является однимъ видомъ, и то, наконецъ, когда она, силою исторіи, обособляется какъ отдѣльный видъ—все это вошло въ поэзію Шевченка, какъ въ одинъ общій и широкій потіокъ. Она вводитъ малорусскую народность въ семью славянскихъ народовъ, какъ индивидуальное цѣлое, какъ живую личность,—личность, слѣдовательно, типически различающуюся и отъ польскаго народа, и отъ великорусскаго“ („Основа, 1862, III, 15). Справжній Житецький, як бачимо з цього, неначе небо од землі далекий од того, що препарував для власного вжитку д. Щеголів, і власне зовсім навпаки міркує проти того, що хотілося д. Щеголеву вложити йому в уста. А тим часом на стор. 192-й д. Щеголів видає вже покійного українського ученого мало не за якогось обрусителя, висмикнувши без жадного зв'язку ще одну фразу з його трактату. І звичайно, не самому Житецькому так „пощастило“ у д. Щеголева. На тій ж таки сторінці, де зроблено препаратію Житецькому, д. Щеголів наводить думку про Шевченка Добролюбова: „появлення стихотвореній Шевченка интересно не только для пристрастныхъ поклонниковъ малорусской литературы“. Знов обертаємось до справжнього Добролюбова і там замість підкреслених слів знайдемо: „страстныхъ приверженцевъ“,—різнація, як бачимо, зовсім собі невеличка!..

Цю химерну руку д. Щеголева, яка не втерпить, щоб не обробити по своєму та не ретушувати джерел, надто знати там, де од „учених“ розмов переходить він до практики. Розминувшись без сорому з правдою раз, на цьому він опісля вже засновує свої висновки, як на цілком певному й доведеному факті. І таких „фактів“ у д. Щеголева

без ліку, хоч на жаль знов мушу подати тут дуже не багато.

Куліш колись в „Основі“ протестував проти „дурного комфорта“ й „идольської роскоші“,—д. Щеголів хапається за це й толкує, що Куліш мав економічне становище українського народу за ідеальне (воно ніби „не нуждается въ улучшеніи“,—стор. 56), і потім не раз цим „фактом“ орудує для ілюстрації „безнадежного обскурантизма“ українського руху.

Проф. Грушевський у плані науки історії містить поруч палеографії й сфрагистики дипломатику (на підставі актового матеріялу), як помічні до історії дисципліни,—д. Щеголів хапає й безщасну дипломатику (стор. 165) і по всій книзі нею вимахує, огидно підморгуючи.

„Украинская Жизнь“ якось була зазначила, що українське питання—справа не тільки педагогічна, а й політична, і через те не „рѣшается посредствомъ логики, краснорѣчія и научныхъ диспутовъ“,—д. Щеголів зараз же перевертає цю думку на „капітуляцію журналу предъ законами педагогики, логики и науки (стор. 505), а потім просто вже „категоріє“: „партія (?), какъ мы видѣли (!), отказывается(!) отъ законовъ логики и науки“ (стор. 527).

Проф. Грушевський в одній з своїх публіцистичних праць говорить про те, що порожнє, на словах тільки, визнання національного права не тільки не забезпечує од національної боротьби, а власне її підживляє, як от в Австрії, де національна боротьба спинила економічний, культурний і громадський розвиток,—а д. Щеголів зараз же гвалт кричить, що „бедламствующие совѣтчики-вивисекторы(!)“ й „намъ хотятъ навязать эти усложненія“ (стор. 527—528).

Один український публіцист згадав якось, що на концертах деякі слова з „Кобзаря“ без потреби переиначують,—д. Щеголів ні сіло, ні впало приточує до цього ім'я редактора „Кобзаря“, Доманицького, і потім кілька разів кидається болотом у

чистого серцем небіжчика, який ніби зважився „приперчивать Тараса“, цього „пасквильанта и грязнаго циника“, як на чистого д. Щеголева...

Отаких прикладів безсоромного перекручування я міг би з книги д. Щеголева наводити буквально без краю, бо рідко на якій сторінці без них обходиться цей поштивий добродій, що забув, як червоніють люде. Бувають і такі перекручування, про які вже не знаєш, що й думати і яка голова їх вигадала: чи така, що сама не розбірає найпростішої думки, чи така, що читачів вважає поспіль за придуркуватих людей, які не зможуть оцінити належно прилюдної непристойности. Багато сторінок у книзі треба брати не инакше, як за знущання над читачами. Напр. на стор. 557-ій д. Щеголів зважливо вимагає усяких кар проти людей, що взиватимуть українців „инородцами“: „такія ложныя увѣренія,— аргументує він,—скривають за собою преступную цѣль ослабить историческую внутреннюю связь между племенами русскаго народа и должны быть, въ интересахъ послѣдняго, караемы“. Чудово,—але ж усі знають, і д. Щеголів безперечно, що українців прилучив до „инородців“ не хто, як сам творець національної політики, колишній прем'єр-міністр Столипин. Він був першим і, здається, єдиним на світі чоловіком, що про ту „инородність“ серйозно говорив. Кого ж карати звелить незрівняний д. Щеголів і чи не змилосердиться він та чи не згодиться, принаймні через те, що єдиний провинник помер і нема кого карати, справу в руці божі передати?...

Проте є в книзі д. Щеголева ще кращі перлини, назву яким хай прибере сам читач. На стор. 174 маємо отаку, напр., „цитату“ з „Ради“ про кубанське козацьке військо: „на протяженіи полуѣвка козакамъ приходилось за щ и щ а т ь с в о й к р а й не только отъ чечни, но и отъ поползновеній чужого государства русскаго, которое“... і т. д. Читаю й очам віри не діймаю: дурниця несосвітенна, а тим часом так ніби на

руку д. Щеголеву пущена... І тільки заглянувши до первотвору, я зрозумів, кому належить ця небезпечна дурниця. Слова—„од заходів панства російського“, тоб то од панів з Росії д. Щеголів так переклав, що насправді повстання вийшло, та ще цілого півстоліття тяглося! Переклав і напевне змагатиметься, що переклад ідеальний, бо слово „панство“ в українській мові вживається іноді, щоб означити „державу“ („государство“). Не будемо з ним змагатись, а візьмемо ще один приклад такого самого „ідеального“ поводження з цитованими у д. Щеголева джерелами.

На стор. 323 д. Щеголів подає чималий список людей з України, що їздили р. 1909 до Львова на просвітно-економічний конгрес, про який тоді ж таки один приятель д. Щеголева з „Кіевлянина“ гвалтував, що то не про економічні та просвітні справи порадитися зібрались люде, а повстання робити. Тим часом можу категорично запевнити, що більшості з Щеголівського списку людей (Гехтер, Косач, Чикаленко, Шраг та инш) ані снилось бути на згаданому з'їзді. Дрібна, але характерна рисочка: д. Щеголів, що так ретельно, хоч і не завжди по правді, подає книгу й сторінку, звідки взято той або инший „факт“, в останньому випадкові „забув“ це зробити, пославшись глухо на якийсь „отчеть“, та й годі...

Що ж після всіх оцих „фактів“, буквально таки з брудного пальця висаних, сказати про ті облудні, обмовні „указання“ на українські видання, громадські інституції та окремих людей, що розсипав западто щедрою рукою д. Щеголів по всій своїй книзі?!.. І це тим огидніше, що цей обмовця та облудник пишно загортається в тогу „друга культури“ й партизана усяких вольностей. Українству, яке на початку книги було для д. Щеголіва мало не синонимом соціал-демократії, на прикінці, коли рука занадто розсвербілась, д. Щеголів виписує нотації та дорікає... ультра-реакційністю! От не знати тільки, куди саме назад має завернути українців д. Щего-

лів: раз він каже, що вони, лукаві, хотять одкинути „ядро (!?) Росії кь епохѣ битвы при Калкѣ“ (стор. 524), а вдруге ще дальші межі визначає: „чуть ли не вплоть (!) до идеаловъ троглодитной эпохи“ (стор. 532). І, певне, щоб здобути собі право на таке призи́рство до непоправних „реакціонерів“, д. Щеголів раптом, „въ воинственномъ азартѣ“, зважливо вигукує: „сейчасъ, въ 1912 г., мы склоняемъ главу не менѣе, чѣмъ склоняли ее авторы „Записки“ (академичної) 1905 г., предъ лозунгами свободы и равенства“ (стор. 148)! І цього ще не досить: по всій книзі він квітчастим стилем запевняє про свою любов до народа та піклування за його. Та... після всіх подвигів д. Щеголева, що пройшли оце у нас перед очима, мимоволі наvertsається класичне питання: „цѣлованіємъ ли предавши Сына Человѣческаго?“... А втім боюсь—чи можна без образи для тіні Юдиної ставити її поруч нашого лавреата? Адже Юда, як-не як, „шедь удавися“. Завстидався, виходить, чоловік, совість заговорила... Од цього слизький на язик д. Щеголів цілком загартував себе,—так загартував, що в передмові навіть читачів присоглашає до спільної праці—щоб подавали йому, бачте, відомости про українство. Далі за це публічна безсоромність ще, здається, не заходила... а втім ми ж умовились поки що не чіпати змісту, якого повно в „праці“ нашого оригінального „друга культури“ та прихильника „свободы и равенства“..

Час кінчати. Але на прощання кортить мене поставити одне запитання. Свою „благодѣтельность“ автор маніфестує, між иншим, усякою лайкою на українську мову та правопис. Але чи не знає часом д. Сергій Щеголів одного „лікаря С. Щ.“, який р. 1907 надрукував у „Раді“, українською мовою своє пояснення й навіть прохав редакцію виправити йому недодержаний фонетичний правопис?.. Д. Щеголів,—бо це він був,—не тільки не гребував тоді „маргариновою мовою“, а навіть—страшно вимовити!—„плясаль подъ фонетическую дудку“, як що

вживати його виразів з р. 1912, коли він так по-
божно схилив свою голівоньку „предъ лозунгами
свободы и равенства“.. Що це таке? Звичайно,
я розумію, що „на козаку нема знаку“, що року
1907-го українство було ще новим для д. Ще-
голева ділом, та й хто його тоді знав, чи „началь-
ство прийшло“ вже безповоротно,—от і міг тоді
д. Щеголів пуститися в танок „подъ фонетическую
дудку“ і взагалі робити де-що таке, що тепер, р.
1912-го, і з пам'яті викинув би. Але чому отакі
„козаки“, що з своїми знаками ховаються, так ре-
тельно розшукують знаків на інших людях? Чому
вони, що затаїлись за ініціалами, не церемоняться
з чужими йменнями? Чому в своїй безцеремонности
ні перед чим вони не спиняються, навіть перед
афоризмом, що ніби просто в д. Щеголева ціляє:
„единожды солгавши, кто тебѣ повѣритъ?...”

Та д. Щеголеву й не треба, щоб йому вірили:
аби слухались. А тим, хто його слухатиметься, зов-
сім не треба правди: аби „благодѣтельность“...
Так складається і так собі працює та двоїста спіл-
ка з „благодѣтельности“ й неправди, яка може
і з облудної та брудної книги д. Щеголева зробити
підвалину до практичних заходів. І на практиці
знайдуться, певна річ, люде, що поймуть віри і д.
Щеголеву, який і не „единожды“ збрехнув та сві-
домо туманить читачів. Але вони тільки через те
опиняться серед туману, що сами того бажають.
Та навіть таких, з власної охоти затуманених лю-
дей, мушу застерегти: не пийте з криниці, бо плю-
вать прийдеться. Занадто бо занечищена й огидна
у д. Щеголева криниця.

II *).

Колишня нахвалка. — Лікарь у ролі націоналістичної
зірки. — Кухарські претензії й розчарування — Три пасії. —
Читальники і нечитальники. — Полювання на чуже й енци-
клопедична освіта. — „Освѣдомительное бюро“ — Джерело
вчености й Лихтаренкові операції. — Що таке українська мо-

*) „Украинская Жизнь“, кн. II.

ва?—Відповідів скільки хочете.—Знаменитий філолог і гармидер у голові.—Пишне нецтво, наукове шарлатанство і публіцистична неохайність.—Профілактика і дезинфекція.—Донос на власну особу.—Простягнута рука й політичний езуїтизм.—Смердяча купа.

„Имѣя за этой (українською) литературой, по характеру моей службы въ вѣдомствѣ по дѣламъ печати, наблюденіе, я готовлю къ выпуску въ свѣтъ трудъ по характеристикѣ этого движенія“,—так ще заздалегоди нахвалявся відомий вже читачам д. Щеголів. І його обіцянка, як знаємо, самою нахвалою не зосталася: „трудъ“ справді таки вийшов і надто величенький. Свого погрозливого „иду на вы“ д. Щеголів сумлінно додержав.

Що то за „трудъ“ має бути—можна було вгадати вже з попередніх наскоків оцього, за дозволом сказавши, лікаря, що з усієї медицини зберіг саму лиш пасію до лікарських термінів у своїй „літературній“ базгранині. Цим наскоком присвятив я був торік в „Украинской Жизни“ кілька уваг, характеризувавши теперішню діяльність колишнього лікаря, що аж пріє, щоб „перейти славу“ у знаменитого Лижина, який і сам тепер опинився під лікарським доглядом „на предметъ установленія нормальности его умственныхъ способностей“. „Судя по началу,—писав я,—вполнѣ возможно допускать, что восходящая звѣзда въ непродолжительномъ времени затмѣитъ собою старыя свѣтила“. І з цього погляду книга нової зірки, що зійшла на націоналістичному небі, справді варта уваги. Ті способи, що ними набув собі всеросійської популярности Лижин, тут доведено до такої міри, що вже мало що лишається додати. Звичайно—деякі дефекти ще есть,—так напр. до довгого реєстру злочинних людей, яких прошиває указующим перстом д. Щеголів, вельми придалися б і адреси їхні, і що їх нема—це безперечно мінускнижки на міру тих сфер, на вжиток яким її призначено. Та авторові, згадавши новину справи, можна дещо й вибачити. Бо, насамперед, маючи на увазі розвиток по „культурних державах“ слідчої техніки, брак адрес не таке

то вже й лихо велике. А друге—згадується невмірущий афоризм пані Простакової про географію. Отим афоризмом, поставивши тільки замість хурмана—адресний стіл, сміливо може оборонити себе й д. Щеголів, коли б слідчі органи почали його угрущати за те, що не подає в своїй книзі докладних адрес тих людей, яких треба „сыскавъ“ представити“. І певна річ, скоро вже показано, кудю йти, то згаданим органам зовсім не так то вже буде важко на власну руч розшукати й приборкати осіб, на яких заготовано „профилактическія мѣры“ та „дезинфекціонныя средства“, коли вживати улюблених у д. Щеголева виразів, які випадком ще завалилися в його голові од колишньої лікарської практики.

Але поминувши все це, од „труда“ д. Щеголева я особисто зазнав прикрого розчарування. Вважаючи на його попередні наскоки, на квіточки його донощицької діяльності, я сподівався ягідок тоншої роботи. Але в своїй книзі він буквально таки перелицював відомий рецепт: „тѣхъ же шей да пожиже влей“ і наварив таких надзвичайно густих „шей“, що їх уже й їсти не можна—так круто зготував своє варево д. Щеголів. Воно, звичайно, як на невігадливий смак якого-небудь провінціального пристава або справника, то й ця наколочена джумига може здатись, і ми знаємо, що по деяких місцях нею не перебірають. Але ж претензії нашого кухаря далі йдуть, його кухарська амбіція не задовольняється лаврами, здобутими тільки серед спеціалістів тусу й інших „профилактичних“ та „дезинфекційних“ заходів. Д. Щеголів бере вище.. В своєму „спростованні“ на мою статтю про його книжку в „Кіевской Мысли“ (цей „письменник“, опріч лікарських термінів, страшенну пасію має ще й до спростованнів) він зовсім по щирости виложив свої честолюбні мрії. „Не возражаю!—згорда кидає він,—это правда: я написал доносъ, а особа, для которой я его составлялъ—читающая русская интелли-

генція *). Д. Щеголів, як видно з цього пишного „не возражаю“, думає мабуть, що його „трудъ“ зробиться настільною книжкою кожному „читающому“ інтелігентові, як була колись популярна „Книга о книгахъ“. Маючи на увазі оті—сміливо кажу—колосальні претензії, не можна не признати, що „трудъ“ д. Щеголева не задовольнить і найскромніших вимаганнів, і коли хто й покористується з його, то хіба тільки інтелігенція, що не читає—та сама, що як і автор—не до читання тягнеться, а до „профілактичних“ та інших заходів. І як один з поміж тієї інтелігенції, що читає, я повинен розповісти про ті розчарування, яких зазнав, читаючи „трудъ“ д. Щеголева.

Занапастило честолюбні мрії колишнього лікаря не що інше, як його третя пасія. Колись, у байці ще старого Крилова одну поштиву особу запитувано: „скажи, кума, что у тебя за страсть—куръ красть?“—і от така ж сама непереможна пасія, „влеченье—родъ недуга“, й д. Щеголева заплонила. Звичайно я певнісенький, що коло курей, справжніх курей, д. Щеголів не захожується, що ремесло „тайного похитителя индюковъ и куръ“ не зваблює благородного доказчика для нечитальників („не читающей интеллигенції“). Зате ж він без усякого сорому поводить з чужою літературною власністю—чужі думки хапає, краде цитати, і як за це не завжди призначено кару в „уложеніі“ то по щирости й признається сам, та ще напускає на себе такого благородного вигляду, неначе він принаймні добро окраденим зробив... Ця сама по себе невинна пасія, хоча вона й доводить до не аби-яких наслідків, виникає знов же з бажання виказати себе людиною добре тямущою у всіх тайнах існування, енциклопедично освіченою. Гадаю, отже, що знайомість з „трудомъ“ д. Щеголева варто почати як-раз од його енциклопедичности.

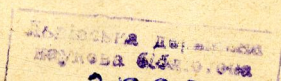
*) „Кіевская Мысль“, 1913 р., ч. 36.

На перший погляд д. Щеголів справді таки може вразити знаннями, якими на всі боки промениться, мов добре почищений самовар. „Съ ловкостью почти военного человека“ вживає він термінів не тільки лікарських, а й філологічних, філософських та політичних, торкається всяких справ, наводить силу матеріялу з різноманітних джерел і по-над усяку міру хизується над спеціалістами, що зуби, мовляв, ззіли на тих питаннях, на які спорадично й наскоком набігає д. Щеголів. Сами посилання на джерела та примітки можуть забити не то баки, а й памороки не одному з нечитальників. І все то він до крихти знає, і про все він говорить. Про медицину, як і про розслідні штучки вже не кажу—це само собою. Але ось філологія,—тут д. Щеголів поводить, як у власній кишені, і як же достається од його „якому-небудь“ Потебні нещасному або академікові Коршу! Ось антропология—про неї й говорити нема чого: адже ж лікар, хоча й з категорії „бувших“. Ось народознавство, етнографія, історія, сучасне становище мало не всіх народів на сході й заході, півночі та півдні—д. Щеголів і тут поводить, як господар у своїй хаті. Ось українське письменство—і воно теж у д. Щеголева в жмені... Одно слово—усе він знає і про все говорить, усякому баки може забити самими примітками, що їх мало не по сотні на кожен розділ припадає, а розділів у книжці ж вісімнадцять, не рахуючи додатків! Не людина, а просто, сказати б, ціле „осведомительное бюро“ зміщається в особі д. Щеголева... Можете уявити собі фізіономію якого-небудь „нечитальника“, коли йому одразу в таку безодню всякої премудрости доведеться впірнути!

Але читач, справжній читальник, що звик читати, і до того ж уважно, і до того ж хоч дещо тямить у тих справах, яких найбільше торкається „изследование“ д. Щеголева, і до того ж має змогу вивірити його посвідчення—такий читальник з перших же рядків величезної монографії почувати-

ме себе—ну, якось ніяково. Справді—д. Щеголів на дев'ятих сторінках порішив усі філологічні а також антропологічні питання що-до „южно-руського племені“; визнав, що воно таки животіє на білому світі (дарма поки що—під яким найменням), знищив „печальной памяти“ Духинського за те, що великоросів за инородців мав, і сам же слідком за Духинським докорив „южноруссамъ“ за невдале „перевариваніє степныхъ инородцевъ“, що прищепили на Україні „ту, по меньшей мѣрѣ, нестойкость культуры, тотъ недостатокъ національнаго пепсина, которые могли дѣлать ассимиляцію склонной на компромиссы“; нарешті закінчив надрукованою фонетичним правописом схемою („по Флоринському“) одмін великоруської й української мови та „цитатою з написаного „на подгорскомъ діалектѣ революціоннаго гимна“ (Франка), що, як додивитись до його ближче, показується мало не на половину плодом власного, д. Щеголева, натхнення *)... Як собі хочете, а на такому малому просторі отаку безодню вчености змістити й навіть поетичного натхнення—занадто це непевне щось... Але далі скринька вчености й інших д. Щеголева чеснот занадто просто розчиняється. Вивіряючи його примітки, побачите чимало між ними дутих, а між правдивими якусь підозренну одноманітність: автор просто переписує одні й ті самі на різних місцях своєї книги. Читаючи уважно, постережемо, що вся вченість нашого енциклопедиста, опріч таких світової ваги вчених, як Пантюхов, пані де-Витте й ин. і таких наукових органів, як „Прикарпатская Русь“ та „Ки-

*) Д. Щеголів на стор. 9-й „читує“ ніби з Франка: „Не пора за тирановъ пролить свою кровь, и любить того, що нашъ людъ обдира“. Підкреслені слова він сам вигадав. Взагалі не щастить д. Щеголеву з оцим „революційнимъ гимномъ“. Торік у своєму спростованні („Украинская Жизнь“, VI, 109) він мусів „охотно признать свою ошибку“ що до бідолашньої Франкової пісні, що буквально таки попала в Щеголівську „передѣлку“, а тепер свою помилку новим перекручуванням надолужує.

евлянинъ“, стоїть, по правді кажучи, на дуже небагатьох стовпах. Д. Щеголів заглядав до „Ради“ (переважно за р. 1911-й), мав кілька книжок „Світла“, „Л.-Н.-Вістника“ й „Украинской Жизни“, одну-дві книжки „Записок Наукового Товариства“, звичайно „Енциклопедическій Словарь“—та й по всьому... Ще кілька випадкових книжок автор бачив може здалеку, та ледве чи гортав навіть Це, правда, не заважає д. Щеголеву на них посилатись,—маємо такі, напр., промовисті посилання: „Нольде. Очерки русск. государственнаго права. СПб. 1911. См. та к ж е „Укр. Жизнь“. Москва. 1912, II. Стр. 63; або „Современникъ. 1860. Мартъ. Цитирую по „Лит.-Наук.-Вист.“ 1911. Октябрь. 66“. Ці посилання доводять тільки те, що „Очерковъ“ бар. Нольде д. Щеголів навіть здалеку не бачив, а Добролюбова з „Современника“ воліє цитувати з українського перекладу, перекладаючи „обратно на рускій“ (!) і безбожно цитати перекручуючи. Але рідко коли д. Щеголів так по щирости признається, звідки що бере; здебільшого, цитуючи з зазначених випадкових джерел, він робить таку міну, неначе й оригінали він знає добре, і тільки коли приперти його до стіни, то аж тоді хиба з ясним чолом признається, звідки насправжки „извлечена“ у його та чи інша звістка. Та й то, і припертий навіть, удає переможця: чистісенький тобі Карпенків Лихтаренко, що про свої операції з чужим добром говорить так, „немов кому добро зробив“. З цього погляду згадана вже відповідь мені д. Щеголева в „Кіевской Мысли“ подає такий коштовний матеріал, що по йому навіть „нечитальникові“ лишається хиба руками розвести з дива над цією дивовижною пасією до „извлеченій“ живого „освѣдомительнаго бюро“. Коли навіть у такій простій справі, як посилання на прочитану або, краще сказати, непрочитану книгу, може так багато собі дозволити чоловік, то чого вже накоїти може він з змістом тієї непрочитаної книги!

Але не будемо поки що зазирати до непрочитаних книг. Може ж автор хоч тих кілька кни-

жок затямив добре, які справді бачив зблизька, може хоч їх совістно переказує він у своїм „труді“? Обернемось до фактів.

Ось напр. кардинальне для автора питання—що таке українська мова? Певна річ, на компетентну думку знаменитого філолога, д. Щеголева, такої мови нема на світі зовсім. Є тільки „малорусское нарѣчіє“ і, як видно з тієї ж таки відповіді д. Щеголева в „Кіевской Мысли“, й сам знаменитий філолог іноді не від того, щоб ним погратися. Але може вам кортить од д. Щеголева довідатись, як саме оте „нарѣчіє“ доводиться до великоруського? Маєте: знаменитий філолог дасть вам скільки хочете відповідей—до любости вибірайте. На стор. 5-тій книги д. Щеголева читаємо: „Зарубежные южно-русы (!) являются, по языку, одинаково близкими всему русскому народу, а не одной какой-либо его вѣтви“; на стор. 79-тій: „съ нарѣчіємъ (українського народу) большинство діалектовъ Галицкой Руси весьма схожи“; на стор. 86-тій довідуємося вже про „малорусское нарѣчіє, довольно отличное отъ діалектовъ галицко-рускихъ“; на стор. 100-тій д. Щеголів розповідає, що бажаючи „отдалить“ українців од великоросів, львовські новаторы приналегли на червонорусское нарѣчіє“, і нарешті зараз же по цьому, на стор. 101-ій, добре вчений автор знов вертається до своєї вихідної точки, посвідчивши „о поразительной близости червонорусскихъ мѣстныхъ нарѣчій къ общерусскому (!) языку“—тому самому, од якого „львівські новатори“ руками д. Щеголева допіру віддалили українців, як-раз наполягаючи на „червоно-русское нарѣчіє“. Щоб довершити ефект такої дійсно чмеленої вчености, на стор. 241—246 д. Щеголів—щό власними силами, а що за ласкавою допомогою одного свого „пріятеля изъ „Кіевлянина“,—силкується довести, що й українські письменники пишуть мало не зовсім таки поросійському, і цим сам же перекидає всі свої ламентациї про незрозуміливість „выдуманнаго украин-

скаго языка“. Коли до цього додамо ще наївні хвастощі д. Щеголева, що йому „хорошо знакомъ волынско-подольскій народный діалектъ“ *), але ним писати він „затрудняется“,—то матимемо цілий і різноманітний букет думок, із яких кожна свого сусіду нищить до останку, а всі разом промовисто виказують про той гармидер, що коїться в голові у знаменитого філолога. А це ж на кардинальному, ще раз кажу, для д. Щеголева пункті, бо вся ж його книга стоїть на тому, що „українскій языкъ мало пригоденъ для созданія родной малороссамъ областной литературы“ (стор. 572)!..

Отакими прикладами того, як перетравив д. Щеголів навіть свої нечисленні джерела, просто таки аж кишить у його. На стор. 76-тій він пише напр., що „называютъ себя галичане и буковинцы русинами“, а на стор. 231-ій вже виходить, що „терминъ—русины или рутены—изобрѣтенъ поляками и нѣмцами“; на стор. 47-ій опублікування відомого листа Костомарова до ви-

*) „Кіевская Мысль“, ч. 36. Що то за знайомість, побачимо з кількох ілюстрацій, винятих з книги д. Щеголева. Наш знавець напр. думає, що „дѣепричастная форма не свойственна южно-русской рѣчи“ (стор. 287), переплутавши очевидно „дѣепричастіе“ з „причастіємъ“; або що в українській мові є слова „мьод“, „льод“ (248), або ж „тварь“ в розумінні „грязь“ (певно, знавець і тут сплутав з підходящим словом „твань“,—стор. 237), не вірить, що є слова: „рурка“ (стор. 235), „іше“ (231), pluralia—„порохи“, „хазяї“ й „хазяїни“ й т. п. Так само знавцем не аби-яким виказує себе д. Щеголів і в своїх орфографічних увагах. Йому напр. ані гадки, що українські літери *є*, *ї* або *г* („вертикальный зубъ, какъ у носорога“—пробує взяти на зубок наш знавець) народилися зовсім не через „шалости львовской фонетики“, а через щось інше, і вже живуть багато й багато віків, коли ще ні про яку фонетику й чутки не було. Напр. такий комедний на смішливого д. Щеголева „вертикальный зубъ“ вже був у виданнях початку XVII в., а є або *ї*—й того раніше, та й тепер д. Щеголів міг би побачити оці „шалости львовской фонетики“ у першій ж таки церковно-слав'янській книзі, яку візьме до рук. Тільки треба йому окуляри добрі придбати, а то, видно, не добачає трохи, сердега!.

давця „Колокола“ р. 1860-го пояснюється „влія-
ніємъ личныхъ счетовъ съ правительствомъ, воз-
бранившимъ ему съ 1862 г. доступъ къ универси-
тетскимъ кафедрамъ“; у багатьох місцях книги д.
Щеголів виставляє українство за рух радикально-
поступовий і соціалістичний, і так само в багатьох,
а надто наприкінці, коли рука краще розмахалась,
оповіщає його за ультра-реакційне з'явище... Де-які
з цих суперечностей такі комедні, що справді вже
не знаєш, з якого коріння могли вони вирости.
Так на стор. 14-ій, аж перепросивши читачів, д.
Щеголів обіцяє словами проф. Грушевського до-
вести „родство между южною и Московскою Ру-
сью“ і наводить зараз же цитату про... „воздѣй-
ствие“ української науки на культурне життя в
Москві; на стор. 21-ій з таким, знаєте, паотріотич-
ним пафосом говориться про „національный ореоль,
которымъ окружается имя Мазепы со стороны ук-
раинскихъ сепаратистовъ“ і потім на двох сторін-
ках передруковуються думки тих самих сепарати-
стів,—і звичайно читач ніякого в них ореола не
знайде, а знайде, як і треба було сподіватись, твере-
зе й критичне відношення до Мазепи. Знов же з
піску морського нісенітниця всякої, що й купи не
держиться, беру кілька перших, що на очі навчи-
нулись, прикладів, не пробуючи навіть доходити, чи
оцей неподобний гармидер повстав од дивовижних
дефектів логичного апарата, чи просто з безцере-
монного знущення з „нечитальника“, який усьому
віри поймає і все на здоров'ячко собі згамає.

Взагалі не скажу, щоб можна знайти в кни-
зі д. Щеголева сторінку, де б не було якої-небудь
фактичної—не кажу вже про навмисне перекручу-
вання—помилки або незнання... „Освѣдомительное
бюро“ в особі д. Щеголева, як по правді казати,
уявляє з себе одне велике неуцтво, яке спекулює
на здогаді, що читач не знає певне того, про що
мова мовиться, то й не спіймає на брехні. Та ра-
зом—яке ж це самовдоволене, самовпевнене та
заразом пишне й лайливе неуцтво! Напр. на стор.

40—41 дуже ущіпливим тоном д. Щеголів береться довести, ніби-то „всѣ литературные опыты Шевченка на русскомъ языкѣ написаны имъ до ссылки“, та ще й дорікає мені „легкомысленнымъ полемическимъ выпадамъ по этому вопросу“. А тим часом, коли навіть пристати на дуже не бездоганну думку д. Тиховського, на якій цим разом засновується д. Щеголів, то й то більшу частину російських творів Шевченка доведеться приділити до під'яремної доби в житті поетовім („Художникъ“, „Музыкантъ“, „Прогулка“ та ин.) І от, перекрутивши по своєму джерело, наш „дослідник“ хапається вичитувати гострі нотації зовсім не тому, кому слід було... Та це ще дрібниця, коли порівняти оті лайливі епітети, що роздає щедро д. Щеголів на адресу супротивників, навіть давно померших. Кирило-Мефодієвське братство для його — „эта компанія“ або ж просто „фруктъ“; Куліш — „блудливъ“ і „трусъ“, до того ж і „польській наймитъ“; Шевченко — „пасквилянтъ и грязный циникъ“, Сушkevич — „польській блюдолизъ“, Франко — „не изъ лгуновъ (!)“, Драгомановъ — „пасъ швейцарскихъ козъ и болгарскихъ телятъ“, Огоновського чомусь в „Омелька“ перехрещено, а редакцію „Кіевской Старины“ вилаяно „беззастѣнчивою редакціей“ і т. и. і т. и. Звичайно, можна б не вважати на ці писарські витівки та дотепи, але ж варто зазначити одну пікантну річ. Пораючись отаким недостойним способом з супротивниками, той самий д. Щеголів не від того, щоб іноді не зітхнути над „неуваженіємъ къ признаннымъ научнымъ авторитетамъ (стор. 112) і, як видно з його відповіді в „Кіевской Мысли“, дуже тонкошкурим показує себе в справах власної амбіції, ображаючись навіть тоді, коли його вчинки їх справжнім ім'ям заплямити.

Та не в науковому навіть шарлатанстві, а в публіцистичній неохайності лежить центр цієї праці. Ця сторона книги д. Щеголева вже знайшла варту себе оцінку як в українській, так і в російській пресі і мені теж довелося вже торкнутись її

на іншому місці *). Типично донощицькі способи д. Щеголева і - взагалі безцеремонно - охранный характер його книги, брехливі тикання пальцем на видання, інституції й поодиноких людей, фалшиві вигадки, перекручування чужих слів, перебріхування фактів, пересмикування, часто не тільки нерозумні а й просто таки безглузді причепки до манісеньких дрібничок і кваліфікація їх за найбільші злочинства — все це може тільки огиду викликати до цього поліцейського підручника й енциклопедії україножерства. Тут я не буду ширше спинятись на цій стороні книги д. Щеголева й хіба до колекції наведених мною попереду прикладів додам кілька нових, знов не вибіраючи. Так, характеристику „Украинской Жизни“ зроблено на підставі кількох буквально таки висмикнутих без початку й кінця уривків, без жадного зв'язку з цілим (стор. 190). Так, етнографічну карту на обгортці „Ukrainische Rundschau“ узято на доказ бажання прищепити німцям „уваження кь будущей европейской государственной единиць (ст. 187). Так, перекручено ролю знаменитого указу 1876 р. в історії українського слова й виставлено справу так, ніби то наше письменство мало не процвіло під тиском цього акта (стор. 193). Так, навергано цілі купи брехливих і тенденційно добраних звісток про „Просвіти“ **). Так, оповіщено, кому слід,

*) „Рада“, ч. 16. „Кіевская Мысль“, ч. ч. 19 і 37. Див. ще „Русскія Вѣдомости“ ч. 296 за р. 1912 (стаття д. Козловського) та „Рѣчь“, ч. 14 (стаття д. Яблоновського).

**) Брехні про подільську „Просвіту“ на чисту воду вивів д. О-ко в ч. 29-му „Ради“. Ось висновки автора: „Репорт про подільську „Просвіту“, як бачимо, не дуже то й довгий, але . . . репортист умудрився й на 30 рядках в однім місці перекрутити зміст цитати, в 4 місцях фактично розминутися з правдою, в 2 місцях подати завідомо власні злістні неправдиві вигадки. Коли людина умудрилась на 30 рядках отакого натворити, то — запитує д. О-ко, — що вже казати про всю суму „творчости“ на 588 сторінках з 40 рядками на кожній?“ („Науковий метод україножерства“). По за цим математичним доказом правдивості д. Щеголева,

про „грозное (?) значеніє“ сільських драматичних гуртків і—звісно— докладно розказано, де їх шукати (стор. 282). Так, підкреслено „таинственность“ (?) „товариства підмоги українській літературі науці і штуці“ (стор. 291). Так, першим українським періодичним виданням українською мовою зроблено небувалий „журналь „Помыйница“ издававшійся (?) въ Кіевѣ П. Житецкимъ въ 1860-хъ годахъ“, а газету „Наша дума“, що виходила р. 1907-го, обернуто в „лейбъ-органъ украинской громады при первой Государственной Думѣ“ (стор. 157—158). Так, з двох легальних виданнів „Наше Дѣло“ та „Кіевскія Вѣсти“, склавши два крайні слова й одкинувши два інші, зроблено „соціалъ-демократическій органъ „Наши вѣсти“ (стор. 275). Так, подано добру „пораду“ що до „насильственного закрытія“ педагогичного журналу „Світло“ (стор. 568)—і т. и. і т. и. буквально таки без кінця й краю. Діло доходить до того, що українському виданню ставиться в актив злочинств навіть скидка з передплати неможливім читачам, або найневинніші зносини українців з поляками, хоча сам д. Щеголів спокушає покупців на свою книгу всякими вільготами, а на склад її віддав таки не до „истинно-русской“ книгарні... Одно слово, в цій задушливій атмосфері брехень та наклепу, огидного підморгування й одвертого доноса знайдемо стільки промовистих перлів, що не вагаючись можемо книгу д. Щеголева назвати найбрехливішим та найбруднішим з усього, що досі було про українську

автор статті в „Раді“ подає ще й цікаву побутову рису. Недавній трус у подільській „Просвіті“ роблено на підставі книги д. Щеголева, і помішник поліцеймейстера під час трусу мав у руках навіть не цілу книгу, а тільки вирізані з неї сторінки 274—275,—як-раз ті, на яких надруковано брехливого, як доводить д. О-ко, доноса на подільську „Просвіту“. Певне, догадливі адміністратори користуються з одного примірника доноса, вирізуючи з його окремі сторінки й розсилаючи по відповідних місцях. Показчик на кінці книги, хоч і без адрес, робить її дуже зручною на такий ужиток.

справу російською мовою надруковано. Автор не дбає про те навіть, щоб заховати свої неохайні маніпуляції й з безмежною одвертістю та нечуванним цинизмом показує свої карти, переходючи до практичних висновків, або—його термінами кажучи—до „профилактическихъ мѣръ“ та „дезинфекціонныхъ средствъ“.

Правда, профилактика й дезинфекція д. Щеголева не багато варті і, не одзначаючись ні оригінальністю ні глибиною, не виходять по-над розуміння тих читачів, що їм для практичного вжитку, як ми бачили, призначено книгу. Словами: „каратъ“, „пресѣкатъ“, „не допускать“, „закрывать“, „не разрѣшать“ і т. и. аж рябіють сторінки цього „труда“, присвячені „профилактичним“ заходам. Автор так щедро і—скажу просто—неекономно й нерозбірливо кидається карами, що не поклав милости навіть на... власну особу! На стор. 557 своєї книги д. Щеголів настирливо набивається з карами за „всякое стремленіе причислить это (малорусское) племя въ Россіи къ инородцамъ“. Коли ж йому витолковано було, що треба було насамперед Столипина за це приборкати, то д. Щеголів схаменувся й великодушно простив небіжчика, підморгнувши при цій вірній okazji на другого небіжчика, Духинського, а за компанію притягши й проф. Грушевського. Але підморгуючи, д. Щеголів захапався й забув, що й сам він ніяк не менше од Духинського винен у інкримінованому „стремленіі“. Обороняючи—і без жадної, можна сказати, потреби—од Духинського великоросів, д. Щеголів між иншим з звичайною своєю вченою міною пише: „невольнo напрашивается предположеніе, что перевариваніе степныхъ инородцевъ южно-руссами не должно было пройти для послѣднихъ столь же гладко, какъ ассимилированіе великороссами финновъ на сѣверѣ. Уже переходъ русскихъ „бродниковъ“ и, вѣроятно, тиверцевъ на полукочевую жизнь обнаруживаетъ ту, по меньшей мѣрѣ, нестойкость куль-

тури, тотъ недостатокъ національнаго пепсина (sic), которые могли дѣлать ассимиляцію склонной на компромиссы. Могъ явиться промежуточный южнорусскій жаргонъ, который при позднѣшихъ этнографическихъ сдвигахъ привелъ къ малорусскому нарѣчію, съ его удлинеными гласными, наминающими протяжную рѣчь жителей востока“ (стор. 7). Висновок із сказаного такий ясний, що справді сам собою навертається: українці, на авторитетний погляд д. Щеголева, безперечно инородці! А значить... це всього тільки й значить, що наш учений добродій навіть і собі може завдати хлости, додержуючи вельми мудрого вигляду за цією операцією й не помічаючи, що й на себе самого встругнув доноса.

Тим пильніше та завзятіше силкується він иншим давати хлости, не роблячи навіть ніякої різниці між „злочинствами“. Однаково ставиться він і до „проявленій политического сепаратизма“, як і до „употребленія сине-желтого цвѣта“, до фонетичного правопису, якого, до речі сказати, й сам іноді не цурається, як і до діяльності „Просвіт“ або до українських читаннів. Учителям на Україні він, напр., велить „подтвердить добровольно (!) и сознательно (въ письменной формѣ) свою солидарность со взглядами правительства на задачи южно-русской школы и на способъ педагогического выполнения этихъ задачъ“ (стор. 503),—а завзятішим з обрусителів обіцяє грошовим еквівалентом надолужити. Звичайно, усе це не новина, все вже було випробувано і нема в арсеналі д. Щеголева не випробуваних і зарекомендованих щодо їхньої нездатности способів. Навіть такий екстраординарний спосіб випробувано, як спеціальний комітет для розгляду творів українського письменства, що має бути заснований, на думку догадливого автора, „на Югѣ, гдѣ легче сдѣлать подборъ свѣдущихъ членовъ“ (стор. 559), от них же перший, розуміється, д. Щеголів, хоча ми вже бачили, в якій мірі можна його визнати за тямущого. Навіть перед

державними кордонами не спиняється д. Щеголів і палкою думкою летить за межі Росії, маючи на меті „искорененіє осинаго гнѣзда украинской партіи“. Способи, до яких він тут додумався, варто згадати не може про поляків, скрізь і завжди прозираючи насамперед „польську інтригу“, — тут ладен помириться з традиційним ворогом і навіть сам перший руку простягає, аби придбати бажаного спільника на знищення українства. „Необходимо для этого, — пише д. Щеголів в останньому розділі свого „труда“, — установить прочное культурное размежеваніє съ поляками въ Россіи: дать привислинскимъ губерніямъ свободную національную школу, вознаградить за этнографическія урѣзки отъ Люблинской и Сѣдлецкой губерній этнографической прирѣзкой трехъ западныхъ уѣздовъ Гродненской губерніи къ Привислиню и т. д. Во вторую очередь нужно выждать періода дипломатическаго сближенія съ Австріей, дать послѣдней прочную гарантію въ отсутствіи у насъ агрессивныхъ плановъ и добиться, при дружескомъ содѣйствіи правящихъ польскихъ круговъ Галиціи, допущенія русскаго языка въ качествѣ необязательнаго предмета во всѣ школы Восточной Галиціи“ (стор. 570). Ось як непримиренний заговорив, коли довелось спільщиків шукати проти „спільного ворога“! А втім думаю, що простягнута рука д. Щеголева так і зависне в повітрі: польські його одностудці не від того, звичайно, щоб послухатись його що-до експериментів над українським народом, та тільки для себе самих, а не для д. д. Щеголевих загрибатиуть вони жар своїми руками... З практичного боку план д. Щеголева, щоб використати негативну сторону польсько українських стосунків, певна річ, нічого не вартий; але характерний уже сам по собі цей акт політичного єзуїтизма, і він може бути достойним завершенням усієї праці д. Щеголева й голосним кінцевим акордом його книги.

Такою встає перед нами оця смердюча купа, брудним складена способом з доноса, наклепу, фантастичних вигадок, фактичного перекручування й просто брехні, часто такої грубої й ніби аж безпотрібної, що мимоволі навівається питання про якусь манію, що їй підлягає будівничий цієї брудної купи, як це вже дознано що-до Лижина. Це або свого роду літературна клептоманія, яка ні перед чим не спинається, або ж безмежно-циничне покладання надій на те, що за теперішніх обставин панове „нечитальники“ й не будуть правди дошукуватись, а через те в доносі усе здасться, все буде закарбоване й за все піде виплата на готові. Правда, д. Щеголів спитується прибрати опереточну позу й, признавшись, що зроблене їм—доносом зветься, силкується послати його не на ту адресу—на адресу, як знаємо вже, просто „читающей інтеллігенції“. Зазначені риси його книги дають нам право не рахуватися з цією блюзнірсько-циничною позою. Єдине, що цінного є в признанні д. Щеголева — це фраза: „я написав донос“. І єдине, що йому в його становищі можна б порадити, це—ще один ступінь у своїй одвертості ступити й заявити: „я написав ложный донос“. Правда, що такої жертви од д. Щеголева ми вже не можемо вимагати, бо що ж йому тоді з своєю смердючою купою робити?...

III*)

Найнещасливіша істота.—Жвавий мандрівник і „тоже-малороссы“.—З великої любови. — „За кулаками світа не бачу“. — Сердита наука або дві відповіді на одне питання — Несподіваний спільник. — У кривому дзеркалі.—Рецепт на лихо.—Не краще й не гірше. — Вина письменників і вина обставин.—Непоправні романтики.—Гомеопатичною дозою.

Нема певне й на світі нещасливішої та більш стражденної істоти, як... українська мова. Хто тільки про неї не говорив, хто її не судив та не гудив, хто не підходив до неї з дотепами та глузуванням,

*) „Рада“, ч 22.

хто осячим копитом не хвицав! Хиба тільки без краю ледачий, що й язиком йому ліньки ворухнути, й не брався на штуки та не показував свого розуму над українською мовою. Люде, що зовсім її не знають, що чули може на одне вухо, а на друге випустили кілька українських слів, люде, що крізь вікно з вагону бачили Україну, всі оті „тоже малороссы“ (от ще особлива порода людей!) — кожне не тільки береться критикувати та дорікати „ковальством“, а ще й рішає „на підставі науки“ — конче, науки! — про її долю, хоча наука, звичайно, й не ночувала по всіх тих обивательських домислах. Пригадую, як кілька років тому в „Новомъ Времени“ один такий жвавий суб'єкт засудив був українську мову на вимірання. Він, бачте, переїхав Черніговщину, і цього йому було досить, щоб покликати до себе науку й її йменням знищити цілком українську мову та напроорокувати їй смерть незабаром. І що найдивніше, то все це здебільшого робиться не инакше, як з „великої любови“ до української мови. Послухаєш такого „тоже-малоросса“, то кращого він нічого не знає й так кохає „свой родной прекрасный малороссійскій языкъ“, — тільки, що ж — „не умѣють теперь писать имъ: вмѣсто чуднаго языка Шевченка употребляютъ какую-то тарабарщину, какое-то выдуманное, галиційское нарѣчіе“... І зараз же наводить вам приклади, які показують, що шановний „тоже-малороссъ“ не тільки в народній мові нічого не шупить, а не знає навіть „чуднаго языка“ того самого Шевченка, на якого допіру посилався на докір сьогочасним „ковалям“. Не знає, але про науку неодмінно згадає й любов свою докладно роспише. От уже правду кажуть: „так мене хлопці люблять, що за кулаками й світа не бачу“...

Про одного такого „хлопця“ з важкими надто кулаками була у нас того разу мова. Д. Щеголів проти „малороссійскаго нарѣчія“ теж нічого не має і теж навіть „любить“. А от на українській мові не тільки кулаків випробовує, але й зуби показує.

Нищення української мови, глузування та беззубі дотепи сиплються з його брудної книги, як із чарівної торби. І певна річ науки теж не забуто, од науки глаголе й д. Щеголів. Щоб люде добрі бачили, що то за наука, я дозволю собі коротенько тільки два приклади з книги цього добродія нагадати. На стор. 79-тій він кидає анафему на „ложныя идеи о самобытности родственнаго галичанамъ малорусскаго народа, съ нарѣчіемъ котораго большинство діалектовъ Галицкой Русивесьма схожи“. Так мовляє наука. Але за кілька хвилин вона вже міняє фронт і думку й на сторінці 86-тій суворо картає галичан за те, що вони „бросаютъ свои прежнія заботы о мѣстномъ нарѣчій... и пытаются писать на малорусскомъ нарѣчій (довольно отличномъ отъ діалектовъ галицко-русскихъ)“. От маєте: і „весьма схожи“, і „довольно отличны“, тобто „наука“ (і досить, як знаємо, сердита наука), ніяк в одно не попаде,— на одне питання дві зовсім протилежні одповіді дає. Ще один приклад. На стор. 101 д. Щеголів, од науки звичайно, заявляє „о поразительной близости червонорусскихъ мѣстныхъ нарѣчій къ общерусскому языку“. Але „наука“ д. Щеголева забула, що допіру, не далі, як на попередній стор. (99—100) вона звеліла була „львовскимъ новаторамъ“ боятися наближення до „литературнаго общерусскаго языка“ й через те „приналець на червонорусское нарѣчіє“. Тобто виходить—щоб утікти од російської мови, люде, беруться за найближчий, навіть „поразительно близкій“, до неї діалект... Знов, як бачимо, „наука“ про одну справу такі дві думки подає, яких ніяким способом не помирити, і „хлопець“, що орудує самими кулаками, а не серцем і головою, навіть не доглянувши, куди потрапила його „наука“ й як, розбігшись, через себе саму перестрибнула. Це, правда, не заважає йому про українців говорити, ніби вони „законы логики и науки“ занехаяли...

Ще б нічого, коли б сам д. Щеголів з товари-

ством орудував кулаччям над українською мовою, а то ж оті зважливі „хлопці“ знаходять собі спільників і поміж таких людей, яким би слід чим иншим орудувати. Перед мене лежить книжка нашого заслуженого письменника, д. Івана Нечуя-Левицького— „Криве дзеркало української мови“. Про цю книжку дуже прихильно озвався д. Щеголів спершу в „Кіевлянинѣ“ (ч. 295 за р. 1912), а потім і в своєму розбухлому доносі (стор. 267—270), дорікаючи навіть українській пресі тим, що вона „єдинодушно замалчуєть появленіє этой книги“. Це, звичайно, суцця вигадка, але то правда, що д. Левицький дуже помічний д. Щеголеву й останній справді з подякою може привітати „голось писателя-ветерана“, що так само захожується з кулаками коло тієї справи, якій сам послужив колись і досі служити велику охоту має. І кулачним методом вже не вперше захожується коло української мови д. Левицький. Ще р. 1906-го в „Україні“ надрукував він був статтю „Сьогочасна часописна мова на Україні“, де взяв під острій суд свій літературну мову й зробив їй суворий присуд. Нова книга його—це теж саме, тільки що на підставі ніби-то нового матеріалу.

Дуже влучний має заголовок книга д. Левицького. Це справді „криве дзеркало“ української мови і, як завжди в кривому дзеркалі, одбивається тут не дійсність, а та карикатура, що в голові автора тільки й живе, до того ж карикатура не типова, не дотепна, вбога на фарби і тим самим не правдива. Подаючи свою карикатуру, автор сам не свідомий того й не знає, що у його самого в руках оте криве дзеркало, яке заважає йому бачити справжню дійсність і не дає стежити розвиток мови, добрі й лихі її сторони, висуваючи самі дрібниці та роздуваючи їх на велетенський масштаб. Справа з нашою мовою в кривому дзеркалі д. Левицького одбилась так. Галичане, а надто проф. М. Грушевський, заповзялися „нахрапом завести галицьку книжню мову й чудернацький правопис

в українському письменстві й на Україні і зробить їх загальними і для Галичини, і для українців“ (стор. 4). Цю „потаємну думку“ провадять вони, посівши мало не всі тутешні видання українські, „накидаючи нам і силуючи нас усіма способами прийнять... чудну мову й правопис“ (стор. 11). Через те мова в теперішніх наших виданнях мішана, нечиста, більш галицька, ніж українська, чудернацька, навіть смішна, очевидячки тенденційна, навіть партійна!... І от українська публіка кинула вже й купувати останні видання, або, як малює д. Левицький досить картинно: „наша публіка тепер як купує будлі-яку українську книжку, то передніше розгортає її, переглядає, читає, і як книжка буде галицька, то кидає на бік, бо з кількох фраз, навіть як углядить—від, одразу постерегає якого вона печева, бо за тим від піде низка галицьких слів“ (стор. 36). От лукаві галичане „в останній час пішли на хитрощі й позаводили буцім-то видавницькі спілки... в котрих усіх спільників одна людина або дві з галичан. Це,—пояснює свою думку д. Левицький,—щось в письменстві схоже на політичні інтриги та хитрощі на виборах в парламент або в сейм“ (стор. 36). „Потаємні видавці,—пише д. Левицький,—на свою напастливу для нас пропаганду не шкодують грошей і мають чималий засіб в кишенях, хоч вони й несуть велику втрату од нестачі покупців на Україні“ (стор. 39). Але хоч на що пускаються потаємні видавці, хитрощі їх ні на що, поки на сторожі українського письменства стоїть д. Левицький. Він викриває все „потаємне й чудне“, хоча б на обгортці видавництва „людей партії“ стояло „Львів—Київ, або ще потаємніше (!)—тільки Київ“ (стор. 39); він добре зрозумів усі „партійні штучки“ і він трагічними рисами малює цю нову небезпеку. „Треба щиро признатись,—патетично гукає д. Левицький,—що українська література в наш час знаходиться в великій небезпешності. На неї впало несподівано таке лихо, що визволиться од його буде трудно. Для нашої україн-

ської літератури настала якась „Велика Руїна“ на свій опрічній письменський лад... Галицька агітація не дрімає й шкодить нам гірше од старої цензури, бо викопує під нашою літературою таку яму, в котрій можна поховать і занепасти, може й на довго, усю українську літературу; вона висмикує з-під наших ніг самий ґрунт, себто народню мову“ (стор. 65). Мало того—д. Левицький, у криве дзеркало видивляючись, добалакався нарешті й до „системи сил у в а н о г о заведення на Україні галицької книжньої мови й чудернацького правопису“, і навіть до „цензури галицької в Києві“ (стор. 48—49)!

Зрозуміти всю оцю нісенітницю, розтягнуту на сотню сторінок, зможемо тільки тоді, коли пам'ятатимемо, що ми перед кривим дзеркалом стоїмо й що воно не дійсне життя в собі одбиває, а подає якийсь недотепний шарж, убогу карикатуру. В такому тільки разі не здивує нас і та радість, яку „Криве дзеркало“ д. Левицького справило співробітникам „Кієвлянина“, що несподівано знайшов собі спільника там, де й сподіватись не міг. Але навіть знаючи справжню ціну книжці д. Левицького, ми все ж таки одного не зрозуміємо: нехай шарж, нехай карикатура — на віщо ж стільки злості, на віщо те роздрочення, з яким автор накидається на все, що йому не до смаку?.. Якесь тупе засліплення водить його пером і справді силує на такі вигадки, яких і в кривому дзеркалі не годилося б показувати, яких і в карикатурі не в кожній знайдеш. Ті натякання на якусь партійність, на змову, на „потаємну“ інтригу та тенденцію — хіба ж це не на руку ковінька всім отим Щеголевим, що того тільки й чекають, щоб свої немудрі вигадки чимсь соліднішим підперти? І ось тепер вони мають підпору в особі ветерана українського письменства, і звичайно це для них нахідка не аби-яка. А тим часом крики про змову та партійність у справі філології та лінгвістики—це щось таке дике й нечуване, що не зміщається в нормальній голові. Тим більше, що д. Левицький зовсім і не думає доводити фактами

таку нечувану змову, хоч багато в своїй книзі наводить і ніби-то розмов із усякими людьми, і навіть чисто белетристичного матеріалу (стор. 11—13), щоб більшого завдати сорому „Залізкові“, „Грете-рові“, „Дмитрієву“, „Ковальову“, „Жимгайлові“ і ще не знаю кому з небувалих українських письменників. І мимоволі повстає сумнів, чи людина, яка систематично плутається в прізвищах, може по правді навіть факт переказати, не кажучи вже про його правдиве освітлення? І друге ще—чи не цьому ми й повинні „подякувати“ за те, що маємо, д. Щеголеву на втіху, криве дзеркало української мови, що безнадійно викривило правду, хоча творець його гадає, ніби має діло з певними фактами? Адже єсть у книзі д. Левицького сторінки (напр. „Поезії в прозі“ на стор. 85—86-тій), що мимоволі підсувають думку вже про якусь патологічну основу цілого того „кривого дзеркала“.

Справді—чоловік, як сам жаліється, „півтора року згаяв на цю нудну полеміку для оборони української мови“. Чоловік думає, що він робить високо-патріотичне діло цією полемикою, й рівняє її до „давньої полеміки наших полемистів минулих віків, оборонявших свою віру й національність од нападів і пропаганди давньої Польщі“. Чоловік написав книгу на сто без малого сторінок, у якій скрізь говорить про змову, про інтриги та пропаганду. Я вже не казатиму, що сама змова в такій справі не то неможлива, але й безглузда цілком і ніяка розумна людина на неї не піде. Але що позитивного сам д. Левицький дає, яку раду він має на очищення засміченої української мови? Раду ми знайдемо на стор. 76-тій, де читаємо:

Таких добродіїв, як „рух“, „ріжний“ та „від“, треба зовсім вилучити (исключить—ще й по-російському припечатувє автор) з українського письменства, бо вони страшенно шкодять чистоті української мови. Добродій рух, як захоплений в полон з чужої мови, вже помстився за його крадіжку, як Самсон над филистимцями, наплотив цілу серію просто таки дивних проявів (чудовищ) і смішних, як от: руховний, відруховність,

рухінє (рушіння), рухаються... Нехай собі галичане вживають „від“, але це слово нехай зостається й надалі провінціяльним і не претендує стати всеукраїнським, бо Україну Господь не скривдив в її багатій мові. В нас є свої відповідні слова—і од, і окроми, і опрічній, і нарізний, є навіть слово лічить, бо всі ж скрізь лічать гроші, що вже наші газетчики до решти повикидали, певне щоб збіднить багату українську мову...

Я навмисне зробив цю виписку, щоб читач не подумав що й я ще скарікатурив і викривив „Криве дзеркало“ д. Левицького: він сам коло цього попоходив. Усе лихо, на його думку, в тих трьох, чи нехай тринадцятьох, чи навіть двадцяти-трьох словах, які йому не подобаються. Вилучіть ці слова (особливо ті три, що найдужче допекли авторові), і зараз же мова у вас зробиться чудова, чиста й гарна, а надто коли ви та вживатимете трьох-чотирьох слів особливо любих авторові („джумига“, „зателепуватий“, „чортовиння з бутвинням“ то-що)... Оце і всі позитивні здобутки д. Левицького, оце його рецепт на наше лихо. І я не знаю, чи треба було півтора року гаяти та цілу книгу писати, щоб на таку гомеопатичну дозу зійти й такої мизерії добутись!... Адже коли мова справді засмічена, то діло тут не в трьох і не в двадцяти-трьох словах, а в чомусь іншому, до чого навіть не наближився д. Левицький.

Я не належу до ентузіястів сьогочасної літературної мови нашої. Я думаю, що хоч вона не краща й не гірша од усякої іншої мови, але має й багато справді дефектів, на які конче треба вже раз розплющити очі, щоб ще більших без потреби не плодити. Але ці дефекти я бачу не в поодиноких словах („від“ чи „од“, „рух“ чи „рушіння“ і т. и.) і лихо зовсім не від них. Поодинокі страховища сами поодпадають у дальшому процесі розвитку мови, а як і не поодпадають, то перестануть бути страховищами, скоро до них вухо звикне. Далеко гірше, що тратиться своєрідний дух мови, той оригінальний букет її, та кольориста краса й образ-

ність, та соковитість, які ви одразу помітите в розмові з справжнім дитям села, що думає по своєму. Мова в інтелігентських устах робиться блідішою, немов збезкровніла й утратила свою живу силу, — така вона і в творах сьогочасного письменства. І галичане за це так само винні, як і торішній сніг, та й не тільки мифичні галичане, а не приходитьсь навіть усю вину складати й на наших письменників.

Іхньої вини безперечно єсть тут, і не трохи. Ми всі пишемо, не принатурюючись до духу мови, ми часто не маємо навіть стільки чуття мови, вивченого з нас і чужою школою, й іншими обставинами життя, щоб наше вухо вражалось од такого занедбання своєрідної краси й оригінальності. І наша спільна вина, — одних більша, других менша, — що ми не завдаємо собі клопоту й не дбаємо, щоб навчитись добре мови, щоб бути справжніми господарями в тих скарбах, які маємо і в народній гутірці, і в етнографічних матеріялах, і в творах наших класиків, які так справді чудово й легко орудували гнучкою та багатою народньою мовою. Це, кажу, спільна вина, якої вже не так то й здихатись важко, аби охота: хто хоче навчитись, той навчиться... Треба тільки раз сказати собі, що з мовою у нас не все гаразд і що ми не повинні аби-як до цієї справи ставитись. Але єсть де-що й таке, що не зовсім залежить од доброї волі та охоти поодиноких людей, і це одбивається не тільки на українській, а на всякій мові, тільки що на інших це менш помітно, до інших і чепляються менше.

Життя прудко йде вперед останніми часами; з'являється сила нових вигадок і в техніці, і в науці, і в громадському житті. Письменство, а преса особливо, оте все поспішається схопити, ловить, мовляв, „на лету“, зафіксує чим хутчій. Тут нема часу спинятись та розмірковувати над кожним поодиноким словом, нема часу добирати слів та виразів, нема часу виглажувати мову й стиль. Виробляється навіть потроху така вже звичка, така пси-

Хична риса, що не дає вам спинятися на однім місці, а приневолює завжди поспішатись, завжди хапати, біжучи, нові вражіння, на спіху озиватись про нові події. Гоголь по сім разів, кажуть, переписував свої твори, а от тепер і останній репортер не має іноді часу навіть на те, щоб перечитати своє писання, а не то вже виглажувати його та переписувати. Працювати так, як Гоголь працював, можна було, тільки маючи забезпечення в готовій праці кріпацьких рук, не дбаючи про заробіток, джерелом якого стало тепер письменство й особливо періодична преса. Не творчість, а техніка панує тепер і в письменстві, звичайно середньому, немов машинним робом і тут іде продукція. Часописна мова тепер скрізь погана, і скрізь на неї нарікають, як на породження тандити, „базара житейской суєты“, але нарікаючи розуміють, що не все тут і поправити можна. Не розуміють цього тільки наші, українські, критики мови: їм і вступну статтю, і хроніку, і політичний огляд, і навіть ціни на хліб—усе подавай не инакше, як мовою Шевченка та Марка Вовчка. Вони знати не хочуть того, що само життя не дає цього робити, що в політичному огляді мова Шевченкових поем була б так само не до ладу й не до речі, як і „мова богів“ у трактатах, напр., про скло або про парову машину, що кожна річ у письменстві вимагає своєї мови, свого готового стилю, своїх, коли хочете, шаблонів. Ми цього не розуміємо—і ми шукаємо причини в словах, буквах, поодиноких людях, у змовах та інтригах, коли само життя інтриги плодить і змову робить. Ох, і які ще з нас, українців, справді романтики непоправні!... Не дурно ж і д. Струве нас „тихими заводами“ спокушав: ми це справді ніяк з них не виберемось, ради них і в „криве дзеркало“ на себе дивимось та собі часто зовсім без потреби жалю завдаємо, а нашим ворогам радощів.

Що винні письменники, те звичайно можна і треба полагодити: треба вчитись мови, набіратися

з самого джерела її тих скарбів незлічимих, на які вона така справді багата. Та тільки не думайте, що й тоді всім догодите. Знайдуться й тоді люде, що „криві дзеркала“ вам підставлятимуть і жахатимуться на вашу нечепурну вроду. І нічого тут не поробите, бо чепуритись заважають самі обставини нашого вельми складного життя, і не допоможуть тут ні гомеопатичні ліки, на зразок Нечуєвих, ні наївні рецепти що-до того чи іншого слова, ні рафіноване прожектерство з кривими дзеркалами на додачу. Наша мова як ішла, так і йтиме собі тим самим шляхом розвитку, яким ішли і йдуть усі мови на світі. Це романтикам звичайно не подобається, та що ж робити!.. Але вчитись її таки треба: лекше й самий процес розвитку піде по гладенькій дорозі, ніж по грудді та по вибоях.

IV *).

Бідний думкою багатіє.—Про наше прожектерство.—Мрійний хвалько та суворий будько.—Легкі способи на порятунок рідного краю. — „Одкритий лист до земляків“ д. Пригари.—Ідеалізм, романтика, реалізм, курдупель, Санчо-Панса, „малоросійський щабель“ і т. и.—Не жарт, але з творчости Санчо-Панси.—З Овидієвих метаморфоз.—Наші синяки, або хазяйнування курдупеля.

Бідний, кажуть, думкою багатіє... І справді нема певне багатших на думки, на поради та на всякі такі способи людей, як ті, що не можуть своїх думок ділами справдити, не мають сили вживити їх у конкретних формах практичної роботи. Недурно практичний Калитка говорить про мрійника Банавентуру, що у його „що ни ступінь, то порада“, то новий план. Нема так само багатших на думки та плани й громадянств над ті, що на ділі не багато можуть доказати: бідні на практичну роботу, на реальні здобутки, на засоби й кошти, безсилі—вони тим лекше розтікаються на плани, що важче ті плани справдити в житті. І психологічно це не важко зрозуміти. Куди ни глянь, де ни

*) „Рада“, ч. 33.

обернися — скрізь бракує і того й того, часто найпотрібнішого, що мають щасливіші сусіди ось тут зараз, коло тебе. „У сусіда хата біла, у сусіда жінка мила, у сусіда зеленіє“—так співає скривджений бідолаха, і коли у його і хата обдерта, і жінка, вибачте на слові, відьма, й у полі не орано — то те тільки й його, що в думках багатіти та хоч мріями рівняти себе до щасливіших сусідів, вигадувати способи на поліпшення свого злиденного животіннячка. І здебільшого це буває не та жива, діяльна, творча думка, що шукає справді позиточних і до здійснення можливих способів—ні, це з природи ялова думка, пустоцвіт, в який у глибині душі своєї часто не вірить і той, хто її голубить і кохає. Так само й способи, що від ялової думки народжуються—не ті, що їми справді можна чогось добитись, захопивши більший чи менший гурт людей і надихнувши їх на діло,—ні, це порожні прожекти, що розлітаються, мов дим на повітрі, скоро підступиш до них з холодним ножом аналізу. Прожектерство, загальне, вимріяне й вирахуване прожектерство, тонке й вигадливе—це найперша ознака бідного і мало розвиненого громадянства: бідність свою, нестатки, брак часто найпотрібнішого і разом нерозуміння свого становища надолужує воно буйною фантазією, яка не знає перепон, ні перешкод і не спиняється в своєму леті ні перед чим, вільно ширяючи по-за межами можливого й ні до чого властиво не обов'язуючи. І коли б од фантазії, од прожектів залежало здихатися злиднів та нещастя, то не було б бідних та нещасних людей і громадянств на землі... На жаль, чи може на щастя — не знаю, — мрії лишаються мріями, й фантазія та прожектерство так не багато важать на вазі життя, стоячи нулем без усякої іншої цифри в рахунках суворої дійсності. Мрійний хвалько без упину хвалиться своїми прожекетами, а суворий будько ступає собі тим часом помалу, але певною ходою, не зважаючи на палкого товариша, що залетів бог-зна вже куди на занад-

то легких і через те ні до чого нездатних крилах невпинної, але порожньої фантазії. Нещасний хвалько—то правда, але коли б він менше на фантазію спускався та мріями жив, то може б і таким нещасним не був.

Наше українське громадянство серед бідних бідне, а надто на практичні здобутки одно з найбідніших, одно з найбільш скривджених на життєвому бенкеті. І відповідно до цього, фантазію ми маємо не аби-яку, і чим-чим, а прожектами „на порятунок рідного краю“ можемо похвастати, можемо хоч кому баки ними забити. І звичайно це навіть не те класичне ледарство, що ним корив нас та допікав сатирик,—мовляв:

І у мріях скликаю численні полки
З тих, що стати за край свій охочі,—

зовсім ні! Люде цілком щиро працюють у мріях „для добра земляків дорогих“,—у мріях тому, що часто мають зв'язані дійсністю руки й не бачуть вихода з тих тісних суточок, у яких обертаються. Люде навіть ділом готові показати, що мрії—не мрії й що прожекти їхні справді вирятують національну справу, як що їх перевести в життя. Люде часто навіть на жертви за-для тих прожектів ідуть, не догадуючись, що ніякими жертвами не полатати того, що пореться й розлазиться по живому, і що найгірша хиба їхніх прожектів у тому, що їх ніяк до життя не притулиш. А тим часом так усе просто здається й гарно у мріях!.. Треба нам, напр., до зарізу, мовляв, треба українського університету. Що ж—нема нічого лекшого, як заснувати університет „громадською підпискою“ й ось вам зараз докладний обрахунок: нехай кожен свідомий українець дає на рік, „гарантуючи чесним словом“, 25 карбованців, усього тільки 25!—і ми матимемо університет на 50 кафедр. А знаєте, як?—48 чоловіка оплатять одного доцента, 480—десять доцентів, 2400 ч. — аж цілих 50 доцентів... Навіть без олівця й паперу одразу можна вирахувати, і автор цього прожекта, років з п'ятнадцять тому,

серйозно доводив, що за 10 років, не більше, у нас буде свій університет, власними силами поставлений і обставлений. Треба нам про народню освіту, аж ось як треба дбати, бо в освіті, мовляв, увесь наш порятунок і наша будуччина—і знов нема нічого лекше, як поставити у Києві грандіозний будинок свого власного, українського, Народнього Дому. Треба нам ширити українство—і знов лунає палкий клич: націоналізуймо наші родини і навіть берімо шлюби тільки „з милими селянками“. Треба нам запобігти денаціоналізації—і ось знов спосіб знайшовся: вигадаймо свій алфавит, але то такий свій, щоб і на світі не було схожого,—і край денаціоналізації. У нас мова псується—і знов же зарадити не важко: викиньте „подільський чи галицький в і д“, і мова одразу чудова зробиться... Прошу вірити, що ці приклади я взяв, не надумуючись багато, і що їх можна б, аби охота, нанизувати трохи чи не *ad infinitum*; та певне кожен і сам собі може пригадати десяток-другий таких планів, що доводять, як то легко, без великих заходів та недорогим коштом нашу національну справу на добру путь вивести. Я не знаю, скільки зібрано грошей тоді, як появився згаданий угорі проект заснування університету „громадською підпискою“, але всі знають, що університету ми й досі не маємо, а на грандіозний Народній Дім у Києві жертв назбиралося всього 1 карб. 30 коп., якою сумою раз-у-раз вибивали очі громадянству в звідомленнях і на зборах покійної київської „Просвіти“. Я не знаю також, як фактично стоїть справа з націоналізацією родин, але певен, що свій алфавит, не схожий ні на який инший, без ножа зарізає би українську книгу і взагалі письменство, а капосний „в і д“ ніяк не хоче уступитись та все дровичься з авторів чудового прожеку на порятунок рідного краю. І так раз-у-раз буває. Життя неблаганно руйнує прожекти й плани, але не зменшує їх числа: замість одного зруйнованого з'являються нові й ростуть пропорціонально до нашої бідности

та скруту. Що ж бо й справді — бідний думкою багатіє...

Один з найновіших виплодів такої думки знов оце лежить перед мене. Це „одкритий лист до земляків“ С. Пригари, виданий недавно в Києві брошурою під інтригуючим заголовком „Од романтики до реалізму“. Містить він не більш і не менш, як „програму реалістично побудованої національної політики“ (стор. 20) і, видно, вже звернув на себе де-яку увагу громадянства. Принаймні ось „Діло“, напр., не подаючи своєї думки, передрукувало його мало не цілком, бо вважає „зміст сього листа настільки важним і приносить (він) так дуже багато до розуміння сучасного стану українства в Росії“, що варто подати його галицькому громадянству (ч. 30). Чи він справді такий важний, це ми побачимо далі, але про характерність його й я не сперечатимусь. Навпаки. Серед прожектів та планів, що виявляють нашу культурну бідність та недостачу громадського розвитку, я вважаю „програму“ д. Пригари одним з найхарактерніших показників тієї бідности й тієї недостачі. Сміливо можна сказати, що нігде, ні в якому іншому громадянстві, яке цінить свою роботу, знає її й поважає само себе—така програма не могла б навіть зародитися, а тим більше претендувати на серйозну до себе увагу. Сам автор має її за „явну ересь“. Я б цього не сказав. Я думаю, що це не „ересь“, а тільки рафіноване, через край переборщене, парадоксальне прожектерство, що буває й пишним цвітом красується в задушливій атмосфері нашого національного лихоліття.

Д. Пригара починає з констатування колізії між теорією і практикою українства, додаючи ту колізію у „величезній потенціальній силі етнографічної малоросійської стихії“ та „непропорційно малій кинетичній силі національно-активного українства“ (стор. 3—4). Старі позиції українства можуть тепер задовольняти тільки „ідеологів“, але замовчування згаданої колізії повинно „приве-

сти сучасне українство до кризису всієї його ідеології, до перегляду основних пунктів його теорії та практики“ (стор. 5). Отже „треба одкрито поставити на дискусію основні пункти нашої ідеології, тобто питання про принципи, методи і формальні засоби (підкреслює сам автор), на ґрунті яких складається та чи інша національна політика українства“ (стор. 6).

Досі це звичайні собі ламентациї нетерплячих земляків, що відразу хотіли б перескочити з „царства примусу“ до „царства волі“, з одного маху здобувши те, що хиба десятиліттями важкої й упертої праці на всіх ділянках народнього життя здобувається. Цих ламентаций ми досить чули за останні роки й сами вони мало цікаві. Але д. Пригара не тільки ставить на дискусію питання — він її й починає; не тільки діагноз робить, а й ліки подає, а разом і прогноз усієї нашої майбутности. З цим ми входимо вже в неоглядну сферу того характерного прожектерства, про яке була допіру мова, і новий зразок його справді вартий, щоб його обмірковувати. Автор і ставить у своєму листі тези до обміркування (усіх—дев'ять), обставляючи їх докладною аргументацією,—правда, досить важко й поплутано виложеною. Попробуємо ці тези розібрати, поодкидавши лушпайки специфічної термінології та вивівши думки автора з того ніби філософського туману, в якому вони увесь час обертаються.

За основну рису нашого національного відродження д. Пригара бере формулу: „малорос стає українцем“, де слово „малорос“ повинно визначати дійсність, „українець“—наш національний ідеал а „стає“—той шлях, що ним дійсність переступає до ідеалу. Отже цілком натурально, що найперше питання практичної національної політики стане в такій формуловці: „як перейти од малороса, од того, що єсть, до українця, до того, що повинно бути, як зв'язать наше етнографічне „сущєє“ з нашим національним „должнимъ“ (стор. 8). Розкриваючи

наведену формулу, автор дуже стає незадоволений з того, як це відбувається тепер. Українство, на його думку, справляє своє завдання занадто теоретично, не так для теперішнього часу, як маючи на увазі інтереси майбутности, не так для „живих і мертвих“ (!), як для „ненарождених“, кажучи словами д. Пригари. Воно більш дбає про поглиблення української ідеї, про культурні надбання, в сфері практичній насамперед—про чистоту мови, програючи тим самим на розповсюдженні її в шир, на притяганні тих кругів, яким байдуже про чисту мову й які користуються собі любенько з „малоросійського жаргону“. Тим то „середня масова людина“ й ставиться байдужно до українства, бо воно нехтує її насущні потреби за-для якихсь далеких ідеалів майбутности. Інакше кажучи, з українства тепер не що інше, як чиста романтика, тим часом як практична політика повинна бути цілком реалістичною, важити тільки на „сучасну українську дійсність, з її капіталістичними умовами існування, з її вимогами росту знизу, а не згори для недержавних народностей, з її специфічно-українськими патологічними додатками“ (стор. 12). Новий реалістичний курс і має стати на цей новий ніби-то шлях „організації буденщини“, а організатором має бути „ніхто інший, як курдупель (?!), малоросійський буржуа, герой середньої людини і буденної роботи—не Дон-Кихот ідеалізму, а Санчо-Панса реалізму“ (стор. 15). І ось цей новий організатор, цей Санчо-Панса реалізму, і до нових візьметься способів, в основі яких лежатиме „утилізація жаргону“, якого ваги для українського національного відродження теперішній курс не здолав ні оцінити, ні використувати, бо більше дбає про суботу, ніж про людину, за-для чистоти мови забуваючи про практичну силу жаргону. Таким способом у спритних руках Санчо-Панси „малоросійський“ жаргон має стати знаряддям національного відродження, тим шляхом, по якому йдучи, „малорос ставатиме українцем“; завдання

жаргону „не обмежувать, а помагать, достаючи своїми щупальцями там, де не достає своїми пальцями національна мова, і таким чином для неї ж вдержуючи і закріплюючи той ґрунт, якого вона не може захопити зразу під себе“ (стор. 16—17). А скоро жаргон таким виявляється помічним, то автор без вагання накидає вже цілу широку програму, як на принаду жаргона „піймати всі елементи стихійної Малоросії“. Тут знайдете і жаргонові підручники, і хрестоматії двома текстами та ярижним правописом, і юмористичні збірники, і спеціальні на жаргоні органи преси як для інтелігенції, так і для народу, і така ж сама популярна література і т. ин. й т. и. Це все має бути той „малоросійський щабель“ у драбині—щоб ним „Малоросії лекше було підніматися до України“.

Отакий маєте новий прожект на „спасеніє отечества“. Перша думка, що приходить вам у голову—що це жарт, може й недотепний, може й недоречний, але все ж таки жарт дотепного фельєтоніста. Та ні—ви бачите, що автор видержує поважну, занадто поважну й навіть сувору міну на обличчі. Він не сміється, і у нас теж пропадає охота до сміху, яким ви от-от мали збути увесь той прожект, і сумні думки голову посідають. Це не жарт, але щось гірше за жарт, за глузування й наругу... Це прожектерство з специфічної творчости того самого Санчо-Панси, якого руками автор обіцяє нам такі великі та багаті милости заробити, й опріч вад усякого прожектерства, воно має ще специфічні, Санчо-Пансовські, риси. Той самий „курдупель“, якого не раз і попереду вихваляв д. Пригара, виразно вихиляється з-по-за його тезисів та практичних порад,—вихиляється й вимагає, щоб розступилися перед ним: він має з цього часу творити українську історію...

Адже то тільки курдупель через свій мікроскопичний зріст, навіть навшпиньки зіп'явшись, може так нічого не добачати, щоб прохопитися безглуздою вигадкою, ніби українець—„наш наці-

ональний ідеал“. Д. Пригара починає свого листа буквально такою-ось фразою: „на наших очах українство в Росії виходить на широкий шлях дійсного життя... починає виявляти себе як реальна сила національно-політична“. Як же через кілька маленьких сторінок воно зійшло раптом з реального факта, з дійсної сили на ідеал та романтику? Яка таємниця цієї просто Овидієвої метаморфози? А тим часом, як може завважити сам читач, оцю незрозумілу метаморфозу й покладено за підвалину до всього того дивовижного прожеку: на ній спірається вимагання прав громадянських для „малоросійського жаргону“, на ній засновує свою пиху кудупель і нею послуговується Санчо-Панса в своєму поході проти „ідеології“. Здається, я не потребую тут доводити, що метаморфоза — метаморфоза і єсть, що українець — такий само реальний факт, як і той „малоросійський курдупель“, якого д. Пригара так голосно й упевнено кличе за варяга на порятунок „малоросійському отечеству“. Бо „малоросійський курдупель“ тільки „малоросійське“ діло й може справляти, і то помилка ніби „малоросійським шаблем“ можна піднятися „до України“. З його можна тільки впасти — не піднятися. А падаючи, як же не забитись? І вже забивались: є знаки навіть на тілі, бо й досі не зносили ще ми тих синяків, яких зазнали од „малоросійства“. Бо практично — проти своєї, звичайно, волі — ми вже спробували, краще сказати — й досі пробуємо того „малоросійського шабля“, що його за лікарственну таку новину рекомендує нині д. Пригара.

Я не буду обертатись до часів давно минулих, — до тих часів, коли навіть по офіційній, скажу так, українській термінології ми йменувалися „малоросами“ або ще „южно-русами“, коли навіть ватажки українства в своєму власному органі поважніші праці писали — не жаргоном, правда, — а найчистішою російщиною, коли навіть листувалися між собою здебільшого мовою російсь-

кою, коли українщина вважалась за потрібну тільки „для домашнього обихода“. Був такий щабель, і його вже переступлено, хоч не „курдупель“ і не Санчо-Панса сиділи на йому, а благородні люде, дуже прихильні до української справи, до самозабуття віддані їй. Візьмімо близьку, теперішню дійсність, яка ще не заholола од часу. Ось у вчорашньому числі нашої газети надруковано кінець статистичної розвідки „Українська книжкова продукція за минулий рік“, а в ній знаходимо розділ „лубочні книги“. Як з самих заголовків видно, усі ті видання Губанових та Разсохиних, усі ті „сочиненія“ Маньків, Поліщуків та Півнів, усі ті юмористичні збірники, як знаменита „Торбина сміху та мішок реготу“, „Дзеньки-бреньки“, „Гоп-чук чумандра, розвеселая хандра“ то-що—писано потроху любим серцю д. Пригари жаргоном і навіть ярижкою. „Курдупель“, значить, своє діло справляє й без нашого загаду, а що робить його на досить широку руч—видно з того, що таких лубкових виданнів маємо близько 20 проц. у загальній нашій продукції (173,760 примірників на 876,980!). Як він його робить, про це поки що не говоритиму, а обернусь до інших фактів з того ж таки „малоросійського“ поля. Недавно в нашій газеті передруковано було з „Діла“ відомости про одеський український клуб; подаються у нас часто звістки про всякі „малоросійські кружки“, а вже славні вчинки усяких антрепренерів „руско-малоросійскихъ труппъ“ та гастролі „малороссовъ“ конче з „5 парами танцоровъ“ та репертуаром, що наголо складається з п'єс „съ пѣніємъ и танцами“, зробились просто притчею во язицїх. Навіть про деякі з „Просвіт“ були дуже невтішні звістки, які показують, що Санчо-Панса й там собі хазяїнує, немов у себе дома—хазяїнує насамперед тим, що воює з українством. Таких прикладів, хто слідкує за життям хоч би по газетах, не кажучи вже про тих, хто стривається з ними в житті, кожен сам собі може набрати, скільки хоче, бо ними хоч греблю га-

ти. І як же повинно серце д. Пригари радіти, такий успіх любого „курдупеля“ бачучи! А тим часом він цього навіть не добачає й кличе українців, щоб сами взялися до „організації буденщини“, яка давно вже коли не організовано, то потужно вибивається на верх і силкується не допомагати українству, як думає автор, а як-раз забивати його. Це теж, коли хочете, метаморфоза з Овидієвих, але про неї иншим разом.

V*)

„Організація буденщини“.—Наша національна весна.—„Родства непомнящіє“.—Назад.—До тверезої практики.—Модна фразеологія.—„Пів-Олеся“ і ціла раєвщина.—Україна і „малоросійський буржуа“ та Гаркун-Задунайський.—Дух часу.—Безводна хмара.—Колишні і теперешній.—Не по дорозі.

Ми вже з попереднього знаємо, що найближчим завданням нашого часу здається д. Пригарі організація „національно-культурної буденщини“, де організатором має виступити „малоросіянин“ під усякими псевдонімами, якими наділив його автор („курдупель“, „малоросійський буржуа“, „герой середньої людини й буденної роботи“, „Санчо-Панса реалізму“). Знаємо ми й те, що якимсь дивним дивом автор проморгав те, що така „організація буденщини“ в досить широких формах і тепер існує вже в нашому житті й що не на підмогу українству вона йде, а на боротьбу з ним. „Санчо-Панса реалізму“ зовсім не став чекати, поки знайдуться такі добрі та милосердні люде, що запросять його на покуття й скажуть—йди та володій нами, бо, мовляв, земля наша велика й обильна, а ладу в ній кат-має. Він і сам без запрошення втиснувся, де тільки міг, сіючи скрізь ту саму буденщину, культурне здичавіння та „мерзость запустѣнія“, на які тільки й сам багатий. Але цікаво, як саме могли зародитися такі надії на Санчо-Пансу, що цілком забили памороки

*) „Рада“, № 39.

авторові нового прожеку? Як можна було не розглянути руйнуючої ролі „малоросійського буржуа“, —руйнуючої як-раз з національного погляду? Як можна накидати йому якісь творчі національні функції?

„Маємо,—пише д. Пригара,—санкціонований романтикою імпотентний курс національної політики, з яким ось морочимось скоро вже десять літ, найкращих літ нашої національної весни“ (стор. 24). Мені здається, що в цих словах маємо почасти відгадку на ту загадку, що поставив нам своїм відкритим листом д. Пригара. Для людей, „родства не помнящих“, десять останніх літ здаються якоюсь новою ерою в нашому житті,—такою новою, що вони не вагаючись можуть назвати їх „найкращими літами“, та ще не аби-чого, а „нашої національної весни“. Дарма, що всю ту весну таким холодом повівало, що дихати часто не можна було; дарма, що перші ж ступіні українства зустрілися з суворою дійсністю й воно одразу ж попало в ту смугу лютої стужі; дарма й те, що ці „найкращі літа“ листок по листкові обривали з тих надій, які прибито на цвіту перше, ніж вони встигли розпуститися. „Непомнящіє“ на це все не звертають ніякої уваги: вони бажали б, щоб квіти й на морозі розквітли та повним цвітом пишалися... З другого боку, оцих десять літ лютої стужі вони одривають од усього попереднього ґрунту, забуваючи, що українство вийшло останніми часами на прилюдну аренду таким, яким сотворили його довгі літа попереднього, ще гіршого, лихоліття, що його теорія—ота потріпувана „ідеологія“—й практика не з'явилися якось сами з себе, одірвано од життя, а органічно вирости з ґрунту, розвивалися ступінь по ступіню, та ще за яких обставин розвивалися! І от те, до чого дійшло українство шляхом довгої й важкої еволюції—національну свідомість—„непомнящіє“, не вагаючись, атестують тепер за нікчемну „ідеологію“ й закликають нас вернутись назад, до того „малоросійського отечества“, яке давно

вже ми покинули, як голу й неродючу пустиню. Ім здається порожніми заходами, працею для майбутнього,—на „ненарождених“, мовляв,—та величезна організаційна й підготовча робота, яку зробило українство не тільки за ці десять „найкращих літ нашої національної весни“, а й за довгі десятиліття попереднього животіння під вагою нечуваних репресій. Не бачучи тих блискучих наслідків, яких так бажають нетерплячі люде, вони впадають у зневірря й кидають анафему на попередню роботу, заплющують очі на всі її здобутки. І от ця новітня філософія розпачу та зневірря кличе нас покинути „ідеологію“ й вернутись до „тверезої практики“. І не помічає ця філософія, що кличе до порожнього місця, на якому нічого не росте; не помічає й того, що орудує самими фікціями, без жадного реального змісту, не вважаючи на всі свої поклони перед справжнім ніби-то реалізмом.

„В основу культурної практики новий курс покладе екстенсивний метод роботи в шир, роботи на сучасний ринок, і відповідно цьому розвиватиме і свої практичні навики. Рахуючись з потребами ринку, він висуне на первий план організацію потреблення продуктів культури і добиватиметься замість Олеся з сотнями читачів хоч пів-Олеся, але з тисячами“ (стор. 14). Таку ось маємо програму „нового курсу“, тієї роботи „на сучасний ринок“. Але по-за модною економічною фразеологією, присмаченою всякими „реалістичними“ термінами, в цій програмі не знайдемо ніякого змісту. Чому автор думає, що „пів-Олеся“ знайде собі тисячі читачів, тим часом коли цілий Олесь мусить обмежитися тільки на сотнях? Адже коли, скажемо, цілий Олесь „не по плечу“ Санчо-Пансам реалізму, то ми ж маємо не тільки „пів-Олесів“, але й далеко менші сили, тобто поетиків і віршовників, які ані трохи не підіймаються над буденщиною, які „плоть од плоти“ її—і невже який-небудь Рябошапка та інші „малоросійські писателі“ справді

своєю популярністю побивають справжнього талановитого поета? Думаю, що й д. Пригара не буде в цьому запевняти. А коли так, то до чого ж здалась уся його теорія розміну дійсних культурних вартостей на безкультурні дрібняки, розполовинення справжнього таланту, розпорошення його на задушливий порох дикости й некультурности?

З усіх письменників найбільш популярні в „малоросійських“ кругах такі, як Раєвський, Лучицький, Півень, то-що. Перед мене лежать відомі „Сцени и рассказы иза малороссійскаго народнаго быта“ Петра Раєвського, видання шосте, що вийшло р. 1893-го. Тепер, треба думати, видання цих ганебних „сцен“ далеко лишило за собою перший десяток, і ледве чи й сам „Кобзарь“ може з ними конкурувати. І я попрохав би автора відкритого листа, поклавши руку на серце, по щирости відповісти на питання: кого і що „організували“ ці сцени? Кого вони перевели од „малоросіянізму“ до українства, кому кинули в душу хоч іскру того вогню святого, що від буденщини переводить до чогось більшого? А тим часом Раєвські, Лучицькі, Півні е tutti quanti безперечно на „малоросійському“ щаблі стоять, там само стоять і їхні численні „потребителі“. Стоять—і не рушають наперед. Не рушають через те, що й не можуть рушити. А не можуть, бо не мають і крихти з тієї „ідеології“, з того „старого курсу“, що як-не-як, а запалював і запалює серця людей не тільки на думки, а й на роботу і приводить їх до національної самосвідомости, підіймає їх, кажучи словами д. Пригари, до України. І це тому, що зректись ідеології, розмінятись на дрібняки й піти під команду Санчо-Панси—значить поставити хреста й над Україною.

На віщо справді здалась Україна „малоросійському буржуа“? Україна—це не якась абстрактна Апельсинія, мовляв колись д. Чуковський, яку можна поставити на полицю, щоб тішити нею свою пиху, немов краденими клейнодами. Це—насамперед трудящий народ, для якого треба дуже багато

жертв нести, для якого треба працювати, без надії одібрати за це грошовим еквівалентом. Ви можете уявити собі ультра-практичного Санчо-Пансу в ролі такого самоотверженого працівника? Ви можете знайти „малоросійського буржуа“, крмаря, або глитая такого, щоб прихилився до потреб „необразованного мужичья“?... Правда, він реготатиме над „Мертвим тілом“ Раєвського, смакуватиме деякі „Співомовки“ Руданського, але реготатиме тим утробним реготом, який до голови й серця не доходить, і реготатиме як-раз над тією реальною Україною, отим українським народом, до якого захожується оце його підіймати д. Пригара. Можна догадатися, що з таких заходів вийде, коли взяти на увагу, що „дурний мужик“ — оце і всі висновки буржуа з його специфічної „літератури“. „Курдупель“, який тільки що покинув своїх рідних пенатів, хоча й не скинув звичайно свого національного обличчя, „малоросіянин“, гордий з того, що став вище над „гречкосія“ — він повен призириства до „необразованного сословія“, дивиться на його згорда, ставиться, як до бидла. І його думають оце назад заманити... Та не то „Малоросією“ — калачем не заманиш! Адже цікавий факт, про який свідчить хоча б автор недавно надрукованих у нас нарисів „З глибин життя“: „тето насмішка як-раз з нашого брата“ — гудуть оті „малоросійські буржуа“ з приводу навіть таких невинних заходів, як українські вистави по селах*). Та інакше, певна річ, вони й не можуть дивитися. І тільки через те не можуть, що занехаяли всяку „ідеологію“, що дивляться на світ божий тверезими очима практичного Санчо-Панси і, певна річ, на „дон-кихотські“ вчинки не здатні. „Чув я про таких багачів, котрим нема чого роздавать, — казав один такий буржуа-малоросіянин, — так вони хочуть, щоб усі з ними порівнялись. Ні, так не буде! Ви не з того тіста, до якого ми привикли“. Боюся, що цими словами

*) „Рада“, ч. 37

Карпенкового Пузиря одкажуть усі буржуа д. Пригарі, коли він підійде до їх із своїми планами переходу „од романтики до реалізму“—через Мало-росію до України.

Той самий характер найчистішої утопії має й практична порада д. Пригари обернутися до „утилізації жаргону. „Не водевильного, розуміється,— додає він, — жаргону Гаркуна-Задунайського і одставних унтерів, а жаргону, як живої, зрозумілої мови буденного обиходу—з етнографичною стихією в основі плюс живе сміття русифікації замість мертвого несміття реставрированих етнографичних архаїзмів та новоутворених культурних неологізмів“ (стор. 16). Ми поминаємо вже те, що ніякої творчої—отже й організаційної—роботи на жаргоні неможливо сподіватись, як неможливо ждати од покручів нащадку. Але чому д. Пригара думає спинитися на першому, скажу так, ступіні жаргонної мови й одхрещується од водевильного жаргону Гаркунів та унтерів? Хто а сказав, мусить сказати б: адже для Гаркунів та унтерів з їхнього жаргону теж „жива, зрозуміла мова“ їхнього буденного обиходу, то чим же він гірший од такої самої „живої зрозумілої мови“ інших шарів громадянства? Це раз. Друге—на практиці неможливо додержати якоїсь градації в трактуванні жаргонів, і раз на жаргон справа вже перейшла, то тут безмежні перед нами перспективи розстилаються. Безмежні в сторону псування мови, а не додержування чистоти її,— значить, утікання од України, а не наближення до неї. Таким чином, „щупальці жаргону“ коли б і грали яку роль в українському питанні, то зовсім не ту, якої сподівається од них д. Пригара. Вони ще більш розхитували б той ґрунт, якого українська мова не може зразу ж захопити для себе, і позбавили б усякої надії зробити це хоч колись, потім, коли скінчиться ота хвалена „національна весна“ й переміниться на справжню погоду, за якої можна стане планомірно провадити національну роботу.

Думаю, що цими увагами можемо обмежитися, і тепер легко вже буде оцінити новий прожект на порятунок рідного краю. Не вважаючи на заголовок і на реалістичну фразеологію, маємо типову утопію, що й трохи не зважає на дійсність, хоча ніби то силкується причепитися до її полудрабків. Але не варта доброго слова що-до своєї позитивної ціни, ця утопія заслуговує на тим більшу увагу, як показчик настроїв в українському громадянстві, як свого роду дух часу. Я вже сказав попереду, що треба себе не поважати, треба шага ламаного не давати за всю ту величезну роботу, що малими силами все-таки провадиться на нашій національній ниві, щоб з такими прожектами виступати. Скажу більше—треба дійти до останньої межі зневір'я, щоб кликати на порятунок ту „нешасну безводну хмару“, того „малоросіянина“, що спить і снить, як би втікти од України—куди, все одно, бо всюду йому рідний край, де добре. Старі наші письменники про таку хмару казали: „І прожене тебе вітер над рідною землею й розвіє, не проливши й краплі цілющої води на рідні ниви, де при таких хазяїнах засохне наука, поезія і благо народа“ (Карпенко-Карий). А молодий лагодиться віддати їм на поталу і науку (згадаймо жаргонні граматики, кишенькові словарі та хрестоматії!) і поезію („пів-Олеся“!) і, звичайно, благо народа, „щоб Малоросії легше було підніматися до України“, хоча авторові трохи й „жаль“ ніби „виплеснути зовсім ідеалізм з практики українства“. Та жаль ваги не має, а через те — князюйте й порядкуйте нами, ви—всі оті курдупелі, малоросійські буржуа, Санчо-Панси реалізму, Калитки й Пузири: одна на вас надія!..

Краще вже без такої надії. Коли Пузирі й князюють, то тільки через те, що „виплеснули зовсім ідеалізм“ з своєї практики. Вони не почують розпачливих закликів д. Пригари. Не почують їх, я певен, і українці. Бо з Пузирями їм не по до-розі.

V[*)

Про одного листа.—Щоденне з'явище. — Централістичні забобони про націоналізм, „широту“ й „узость“.— Дивовижний силіогізм — Де саме „широта“ й де „узость“? — Безнадійний дальтонізм.— Жалі д. Морозова.— Щастя чи нещастя од своєї мови?— Ювілей акад. Коршз. — Люде, що „не вѣдають, что творять“.

Недавно в „Раді“ надрукований був лист од студентів харківського технологічного інституту. Скільки відомо, лист той не звернув на себе уваги, не викликав ні в пресі, ні серед громадянства ніяких розмов,—прочитали його люде, та й забули. А тим часом факт, про який була мова в згаданому листі, вартий того, щоб не минати його отак мовчки.

Факт досить, занадто може, звичайний. Студенти-українці вимагали, щоб у студентській бібліотеці були й українські книжки. Виборна рада бібліотечна одмовила. Одмовила через те, що брати до бібліотеки українські книжки—значить „націоналізувати“ її, а націоналізм — „узость“; виходить, що українська книжка в студентській бібліотеці, в якій беруть участь і на яку платять і українці, „не бажана“. Авторів листа особливо дивує те, що рада бібліотеки складається з людей одним лицем поступових, навіть партійних, а тим часом ці поступові й партійні люде, в програмах у яких напевне стоїть і „національное самоопредѣленіє“ й інші такі гарні та поступові домагання—так легко ставляться до найменшої спроби того „самоопредѣленія“. „Дивно, — так закінчено листа, — що прапор народництва тут завжди високо мається, а між тим найпотрібніше для нашого народу — освіта рідною мовою та виховання інтелігенції української гальмується тільки через те, що мова йде про український люд, а не московський“ **).

Факт, кажу, занадто звичайний, щоденне, можна сказати, з'явище. Кожен з українців напевне

*) „Рада“, ч. 96.

**) „Рада“, ч. 82.

не один раз чув од своїх знайомих— „общероссовъ“ оті мотиви про „націоналізм“ та „узость“, на підставі яких не заведено до студентської бібліотеки в харківському інституті українських книжок. Не один „общероссъ“ з жалем чи згорда дивиться на вас, коли довідається, що ви — українець; не до однієї тільки бібліотеки в Харкові не пущено української книжки: цього цвіту по всьому світу... І не помагають тут ні поступові погляди, ні програмні вимагання національного „самоопредѣлення“, ні особисті часом гарні стосунки, ні навіть елементарна логика, що спромоглася на такий справді дивовижний силогизм, якого зразок я навів на початку. Все зникає перед централістичними забобонами, які всисає в себе мало не з молоком матері, з повітрям, з їжою й питвом та порода людей, що зветься „общероссами“. І наводючи свої мотиви, навіть не помічають звичайно, скільки наївного в них, скільки того непродуманого, перенятого на віру, перехопленого з традиції, що давно вже варто викинути, як непотрібний і вельми шкідливий мотлох. І ще навіть на вас дивляться з жалем чи згорда, відповідно до настрою та своїх до вас стосунків...

А тим часом тут менше, ніж де инде, є підстав до жалю чи пихи, і коли вони й можуть до кого прилипати, то хіба до самих же „широких“ людців. Ох, ця „широта“!.. Скільки справді вузького, зашкарублого, запліснявілого прикривається нею! Скільки недоречної нісенітниці впливає на світ божий, пишно загортаючись у лахмани „широких поглядів“! Скільки самої справжньої „вузости“ провозиться контрабандним способом під флагом „широти“!.. Справді, візьмемо хоча б отой силогизм, що так фатально заважив на долі української книжки в бібліотеці технологічного інститута. Українська книжка означає націоналізацію бібліотеки, націоналізація—вузість, отже геть ту українську книжку. Я вже не казатиму про те, що кожна путяща книжка в бібліотеці не зменшує, а збагачує її скарби, значить не звужує, а поширює

її вартість; не казатиму й про некультурність таких стосунків до книжки, коли не питаються, яка змістом книжка, а просто засуджують її за саму мову. Але от що цікаво: як ворогам української книжки не прийшла до тямку така проста думка, що коли українська книжка знаменує собою націоналізацію бібліотеки, то не що інше знаменує й російська і всяка інша. Бо нема книжки просто, абстрактної книжки, книжки взагалі, а є книжка в тій чи іншій національній одежі, тією чи іншою мовою писана. Отже хоча б якою мовою написана була книжка, вона націоналізуватиме бібліотеку, себто руйнуватиме той принцип „широти“, який собі поставила рада студентської бібліотеки. Одно слово, це така широта, що як би її справді додержувати, то й бібліотеки не можна було б завести: крізь цю широту ціла бібліотека вислизнула б у якусь безодню принципіальності. А коли вона не вислизнула й стоїть на своєму місці в Харькові, то, значить, чудово може знайтися в ній місце й українській книжці поруч російської і всякої іншої. Инакше кажучи, „націоналістами“ виходять зовсім не українці, що домагалися української книжки поруч російської, а їхні антагонисти, що ніякої іншої, окрім російської, не хотять визнавати. Воюючи з націоналізмом, вони сами показуються націоналістами в найгіршому розумінні цього слова, бо націоналістами, що силоміць накидають свої національні форми іншим.

Не краще стоїть справа і з „широтою“ цих наївних людей. Адже, видима річ, коли перед нами двоє людей, з яких один двома мовами володіє й може з двох літератур користуватися, а другий тільки однією, то на питання, хто більше має засобів до задоволення своїх духових потреб, хто ширше їх може задовольнити—ми не вагатимемося, щò сказати. Справді, коли поруч Пушкіна, Чернишевського, Достоевського та Чехова, я маю змогу читати Шевченка, Драгоманова, Франка та Коцюбинського, то цим не то не звужуватиму свого інтелекту, а тільки поширюватиму його, як по-

ширюватиму й ту художню втіху, що дають великі письменники кожної національності. В такому становищі й перебувають тепер інтелігентні українці, і я зовсім не розумію тієї сміливості, з якою кидають їм обвинувачення за „узость“ ті, хто не може ні Шевченка, ні Драгоманова, ні Франка, ні Коцюбинського читати в оригіналі. Адже так можна й до того домовитися, що дальтонист більше бачить, бо менше розбірає барв, ніж нормальна людина. „Узость“ тут знов мусить вернутися до тих, од кого вийшла, бо їхне вона добро, як і той справді вузький націоналізм, од якого вона народилася.

Я повинен перепросити читача за ті трюїзми, якими займав оце його увагу. Єдине виправдання маю в тому, що занадто поширений той факт, на який скаржилися харківські студенти-українці, занадто часто націоналісти пришивають квітки націоналізму не туди, де їм належить бути, а „узостью“ лаються як-раз вузькі люде, такі вузькі, що навіть трюїзмів, які соромно й проказувати, не спроможні зрозуміти. В справах національних справді панує безнадійний дальтонизм, який пишається тим, що не може де яких барв розбірати, й співає хвалу дальтонизму, ставлячи його вище за нормальне око. І на такий дальтонизм слабують не тільки середні люде, яких не умудрив Господь розбірати навіть не дуже мудрі та складні справи.

В „Вѣстникѣ Европы“ розпочалися друком талановито написані записки відомого шлисельбуржця Морозова „Въ глубинѣ преисподней“, — вражіння й рефлексії з останнього перебування автора в тюрмі. І от що ми в них читаємо з приводу звістки, що одна книга д. Морозова має вийти німецькою мовою.

... Я знов вернувся до своєї повсякчасної думки, що з молодих літ мені докучала: яке лихо велике, що народи мають свої власні мови, які неначе китайським муром одгороджують їх од усього світу! Що менший народ, то більше для нього нещастя в тому, що він має свою власну мову.

На віщо нам мова? Адже не на самі співи, як пташкам, а на те, щоб зсилатися з такими, як ми,

людьми, розкиданими по всьому світі. Отже та мова, що найширше розходить ся по землі і має першорядне науково-художнє письменство, й повинна бути на свій час межинародньою, а не якась штучно вигадана (?) тільки на те, щоб задовольнити заздрість менш розвинених народів і не дати людям говорити так, щоб зрозуміла якась чужестороння нація, хоча б і мала вона всі права на це. Як жалкував я весь вік свій, що можу добре писати тільки російською, а не англійською мовою! Як би я вмів писати цією великою мовою, то кожную мою книгу зараз же, як вийде, міг би читати весь (!) цивілізований світ! А російською мовою вона довго плаває по самій російській території, не маючи з неї виходу, як риба в Каспійському морі, горами й степами одрізаному од світового океана *).

Оце вам справжній гимн дальтонизму, і проспівав його визначний учений і поет, а не середня якась людина. І що найгірше, проспівано його так, що не зразу й доберешся, де саме той дальтонизм заховано, бо оту загальну думку про лихо од власної мови замасковано під кінець жалями на своє незнання світової мови. Нам, звичайно, нема діла до особистих жалів автора: кожному добре, як він знає як найбільше мов на світі. Але ж од особистої незручності перескочити до думки про лихо взагалі од народніх мов—значить, цілком не розуміти тих психичних підстав, що має кожна органічна мова. Нам кажуть, що мова не на самі співи людям потрібна — свята правда; нам кажуть, що добре було б, як би всі люде вільно могли порозуміватися між собою—і це не менша правда. Але не вся це правда. Бо з мови знаряддя не тільки до того, щоб порозуміватись людям, але й до того, щоб думати: це самої думки, самої психики людської найпотужніша сила. Порозуміватись можна за лихої години й на мигах, але думати, але творити ту саму світову цивілізацію, але збагачувати переживання людські можна тільки живою мовою, що органічно зрослася з людиною. І воно, це знаряддя думки й цивілізації, тим дужче і способніше, що багатше, дужче й ріжноманітніше одбиваються в

*) „Вѣстникъ Европы“, 1913. IV, стор. 257—258.

оому всі численні риси людської психології, кожної йкремої, самостійної індивідуальности. І зовсім не на те „вигадано“ мови, щоб задовольнити заздрість менших народів: сами собою, без жадного намислу, творилися й творяться вони в процесі розвитку думки й психики людської. Звичайно, є незручність у тому, що не можна порозуміватись безпосередно з усіма людьми; але коли це нещастя, то яке ж воно мизерне, рівняючи до того величезного щастя, що дає власна мова народові, як джерело свідомости й знаряддя справжньої людської культури! Англія пишається своєю культурою, англієць слово „я“ пише з великої літери, але зітріть з них їхню мову—і я не знаю, що від тієї культури й од того величнього самоповажання лишиться. В усякому разі живі, блискучі барви живого організму без сліду загинуть, як загивають такі живі барви в усьому тому, що машинним робом вироблюється. То звідки ж така неласка до менших народів, щоб стерти з них барви живого життя й завести для них машинним робом витворену культуру?...

Мови людські—це не алгебраїчні формули, не абстракція й не вигадка лихих чи заздрісних людей, а живий організм, що зарождається, живе, розвивається і вмірає, коли час прийде, або—краще—на нові мови перерождается. І доки не вмере сама — дарма її вбивати і ховати. Цього не розуміють часто навіть визначні люде, хоча це давно вже установила наука, — не та офіційльна наука, що служить навколішках перед сильними і в безодню пхає слабших, а та дійсна наука, що служить єдино правді і самій людскості вклоняється. Така наука недавно святкувала навіть своє небучне свято, вітаючи одного з найкращих своїх заступників, академіка Хведора Є. Корша. Шановний учений ставиться до людських мов, не перебіраючи ними, а в кожній шануючи духову зброю тієї національности, що її витворила. На його думку, „кожна до життя здатна нація вкладає щось свого в світову культуру, і смерть такої нації під тиском зверхньої сили—велика для всієї людскости шкода“.

А виходить такий погляд з того, що вчений лінгвіст любить мови не як мертві, абстрактні знаки, а як живі створіння живих народів: за мовами не забуває він люде й, що тими мовами говорять, а саме їх огортає своїм щиро-людським почуттям любови. І от маємо одну, надзвичайно цікаву й знаменну рису в діяльності ювілята, яку рідко стрінути можна поміж російським громадянством. Д. Морозов жалкує ось, що він не пише англійською мовою, щоб його читав одразу „увесь“ цивілізований світ. „Увесь“—то за багато сказано, але от д. Корш: він пише багатьома європейськими мовами, але не тільки тими, якими „увесь“ світ говорить, а й тими, які офіційна філологія притьмом хоче з світу зігнати: його статті стріваємо ми напр. і по українських наукових органах. Яка величезна різниця між цими двома вченими й яке чудове порівняння між їми можна зробити! І коли я рівняю їх, то мені здається, що не звужує свого впливу, не розмінюється й не закопує таланту свого в землю учений академик, що не гребує мовами відповідно до призначеного їм рангу. Зовсім навпаки. Він просто розуміє, що нехай там що говорять офіційні й неофіційні нівелятори, а будуччина належить живим народам, що культура не тільки не стирає індивідуальних ознак національності, не тільки не вбиває живих мов, а дає їм той ґрунт, на якому вони можуть розвиватися й служити і своєму народові, і всій людськості. Мало того—він уважає, що не треба навіть і бажати єдності та однамстности в психичному житті людини, в мові насамперед, бо це вбивало б світове багатство й широчінь і вело б не до розросту культури, а до її занепаду та вузости. І мені здається, що одна така людина, як акад. Корш, з його любовними й обережними стосунками до неголосних і несвітових мов далеко більше зробить для вселюдського єднання, ніж легіони людей, у яких єднання на язиці, а розбрат на ділі, які хваляться „широтою“, сами замкнувшись у вузесеньких

рямцях егоїстичної натури, які лаються „узостью“, хоча й не знають, де її саме шукати.

Ми вертаємось, таким чином, туди, звідки вийшли — до харківського інциденту, цього занадто звичайного з'явища серед нашої дійсності. При світлі справді широкої, щиро людської діяльності д. Корша, якими мизерними іграшками здаються ті софистичні викрути, що ними бібліотечна рада виправдувала свій замаскований похід проти української книжки! Єдиним, найбільш ще почесним, виправданням для тих „поступових“ людей може бути хіба те, що вони „не вѣдають, что творять“. Та коли справді так, то наші земляки-українці повинні вияснити їм те, чого вони не розуміють, і присилувати їх або зрозуміти й дати на практиці волю тому „самоопредѣленію“, що красується по програмах, або ж — скинути з себе машкару поступовости. Бо далеко од усякої поступовости стоїть людина, що заважає іншим людям задовольняти свої потреби так, як їй краще й як вона сама хоче. Ближче, безмірно ближче звідси до обскурности, тієї темної ворожнечі, яку некультурна людина, часто несвідомо, носить у собі до всього, що не схоже з її шаблонами.

VII *).

Пигасов та його нащадки. — Славного діда онук. — „Хипотенуза“ та „Пихвагорова мотня“. — З чого онук радіє? — Пигасовщина. — Великий рід — Брат у перших з катехизисом — „Звѣздная книга“ та „морская волна“ на послугах у проф. Сикорського. — Слухняна природа і „таинства“. — Подвійна бухгалтерія. — Мертва та жива психологія — Покручі думок і каліч образів — Живі Якимки перед судом мертвої науки — Кого товчуть у ступі нащадки Пигасова?

Читачі напевне пам'ятають, як творець знаменитого „грає, грає, воропає“, отой тургенівський Пигасов, вияснював, що таке українська мова. „Да развѣ существуетъ малороссійскій языкъ?“ — з обуренням запитував він. — Я попросив разь одного хох-

*) „Рада“, ч. 102.

ла перевести слѣдующую, першую попавшуюся мнѣ фразу: „грамматика есть искусство правильно читать и писать“. Знаете, какъ онъ это перевелъ: „храматыка е выкусьство правыльно читаты ы пысаты“... Что-жъ, это языкъ, по вашему? Самостоятельный языкъ? Да скорѣй, чѣмъ съ этимъ согласиться, я готовъ позволить лучшаго своего друга въ ступѣ истолочь“.

Треба думати, що невгамовний Пигасов давно вгомонився і знайшов спокій там, де нема „печали, ни воздыханія“, ні приятелів, ні навіть дурниць. Але так само треба думати, що він лишив по собі ціле кодро нащадків, які теж пристануть швидче на те, щоб найкращого приятеля в ступі стовкти, аніж згодитись, що з української мови — „самостоятельный языкъ“. Численне це кодро: по всій Росії розкидано безліч синів, онуків та всякої іншої рідні Пигасівської, і без перестану вони озиваються та товчуть у ступі своїх приятелів. Дружити з Пигасовими, як бачимо, не зовсім і безпечно: ану ж ну, котромусь із них заманеться українську мову знищити—і попрощайтесь тоді з життям: тільки кісточки ваші захрустять у ступі дотепности та логики достойного нащадка великого прашура! Бо вони так само невгамовні й так само дотепні, як і батько славного рода, і навіть ні на які нові аргументи не зберуться, опріч того ж таки—„храматыка е выкусьство“...

В „Русскомъ Словѣ“ давненько вже пише один з численних онуків Пигасова, д. Віллі, і цими днями він надумав нагадати, що не перевелися ще славного роду нащадки та що й він од коріння Пигасового походить. Розгорнув він якось гимназичний підручник і вичитав там, що „квадратъ гипотенузы равняется суммѣ квадратовъ катетовъ“—і заграла в йому пигасівська кров. „Перекладіть це на українську мову“ — причепився уїдливиий молодий Пигасов до свого приятеля, якогось „извѣстнаго украинскаго писателя и знатока украинской литературы“. Як і треба було сподіватись, „извѣстный писатель и знатокъ“ переклав точнісінько

так, як підказав йому славного діда онук: „квадратъ хыпотенузы равняется суммѣ квадратовъ катетовъ“. Молодий Пигасов спершу був здивувався: це ж по російському, а як же по українському буде? — а потім зрадів од „неожиданного лингвистического приобрѣтенія“: адже він розуміє українську мову, хоч ніколи її й не вчився. І от на радощах він ще дужче товче „извѣстнаго писателя і знатока“ в ступі всяких дурниць та специфічної пигасівської дотепности („Пихвагорова мотня“=„Пифагорова теорема“) і кінчає пишною декларацією: „Простите, но послѣ этого не вѣрю я въ вашъ украинскій языкъ“... *)

Цим до решти вже стовк д. Віллі свого нещасного приятеля...

Небезпечно, як бачимо, з Пигасовими дружити, але не про те у нас мова буде. Певна річ, це надзвичайно велику має вагу,—вірить, чи не вірить онук Пигасова в українську мову: долю її, треба думати, од цього часу вже вирішено... Але одного тільки не зважив зважливий славного діда онук—що за одним заходом вирішив він так само й долю російської мови. Адже коли б „извѣстный писатель и знатокъ“ був трохи догадливіший, то напевне був би попрохав, щоб сакраментальну формулу: „квадратъ гипотенузы равняется суммѣ квадратовъ катетовъ“ д. Віллі переклав спершу на російську мову. І я не знаю, як славний онук особи, що вигала „храматыку“, впорався б з таким завданням коло „гипотенузи“. Правда, як його дід про „грамматику“, так і молодий Пигасов про „гипотенузу“ і т. и. думає, що це щирою російською мовою сказано; але тільки через те він так думає, через віщо дехто певен, що і всі святії теж говорили не инакше, як по-російському. Бувають справи, яких органічно не може змістити голова Пигасових, збудована таким способом, що носить тільки з своїм і не помічає чужого, своє тільки й поважає, а з

*) „Русское Слово“, ч. 98.

чужого глузує, чіпляючись до того, чого навіть зрозуміти не може. А не можучи зрозуміти, все ж таки береться з апломбом несказаним та з пихою невимовною вирішати такі питання, яких ані на крихту не тямить. Не диво, що члени славного роду воліють швидче найпершого приятеля стовкати в ступі власного неучтва та непристойности, аніж признатися в цих не дуже то почесних вадах або з ними боротися. Приятеля, звичайно, легше пожертвувати, ніж власну пиху, — і можна тільки порадити „усім вобец і кожному з'осібна“—щоб у приятелювання з яким хоч паростком славного рода Пигасових не дуже заходили.

Мене, звичайно, не д. Віллі з його „Пихвагоровою мотнею“ цікавить, не його більш ніж непристойна та нерозумна вихватка в Пигасовському стилі обходить. Мене цікавить сама, скажу так, „пигасовщина“ як побутове з'явище, як спосіб, до того ж занадто поширений серед російського громадянства, злістною або блазенською вихваткою відповідати на глибокі життєві справи. Що таке пигасовщина? Це звичка насамперед у національних справах усе зводити до великоросійського народу та мови, в них бачити альфу й омегу людського животіння та мудрости і робити це все блазенським, глибоко-образливим способом. Полякові Пигасов ущипливо пригадає: „не пепш Петше вепша пепшем“, сербинові в живі очі засміється з того, що газета у його „ішлазі“, чехові „дівадлом“ очі вибиває, українцеві приткне коли не „храматіку“, то „мазницю“. І все тільки через те, що йому „чудно“, йому „смішно“; і все, що не торкається його особисто, він, „отрицаєть“, „не признаєть“, „не соглашается“, „не вѣрить“, не зважаючи на те, чи й потребує хто його признання, згоди або віри. Звичайно, той чи інший Пигасов з'окрема—це просто уїдлива, порожня й обридлива людина, од якої одмахуєшся, як од налазливої мухи. Але пигасовщина, як побутове з'явище, як соціяльна звичка, це вже не така порожня й нікчемна річ: це вже по-

кажчик якоїсь органічної вади в соціальному організмі, — тієї вади, що може зробити перебування під одним дахом з такими суб'єктами просто неможливим. Пигасовщина означає органічний брак культурности, безнадійне самозакохання, безмежне самолюбство. А згодьтеся, що це вже такі риси, до яких поблажливо ставитись не годиться, а тим паче, коли вони робляться з'явищем справді побутовим, коли вони просто в повітрі розлиті й не знайдеться певне громадської категорії серед російського громадянства, вільної од пигасовщини.

Я вже не говоритиму про тих диких людей, що сами з пихою признаються до зоологічного націоналізму й виспівують на честь його барабанні гимни. Але от вам з вигляду ніби й культурні, гуманні, поступові, усякими „ізмами“ помазані люде. От к.-д. з „Русской Мысли“, ліберали з „Утра Росії“ та „Русскаго Слова“ — оті всі Струве, Старосельські, Ізгоеви, Кашкарови, Віллі; от „поступові“ і навіть „партійні“ члени ради студентської бібліотеки, про яких мова була того разу, от визначний учений і поет, який бідкається з того, що занадто на світі мов розвелось — усіх їх посіла пигасовщина, усі вони більшою чи меншою мірою отруєні тими шкідливими випарами, що здіймаються од пигасовської звички думати, всі вони оплутані тим почасти злістним, почасти блазенським відношенням до „не свого“, яке характеризувало тургенівського Пигасова. Рід це великий, розкущився й розкорінився він страшенно в Росії, і не знайти певне середнього „общеросса“, в якому б не було хоч дечого, хоч трошки од Пигасова. Але тим шкідливіший цей рід, бо своїм непотрібним уїданням та нерозумними вихватками не тільки власну некультурність зраджує, а набридає всім і робить неможливим те єднання народів, про яке дбають кращі люде. Правда, й сами Пигасови не від того, щоб про єднання часом побалакати, але якось так воно виходить — щό більш говорять вони про єднання, то більш усіх од себе одпихають. Це через те, що

єднання на мові Пигасових значить не що інше, як підлеглість, до того ж таку підлеглість, про яку вам раз-у-раз нагадуватимуть, свідомо вражаючи ваші виразки, сіллю їх посипаючи. Уміють це вони робити, обставивши свою роботу навіть не аби-яким „науковим апаратом“,—тонко й делікатно по-водяться часом нащадки Пигасова!

Недавно дістав я книжку проф. Сикорського: „Русские и украинцы. Глава изъ этнологическаго катехизиса“ (!). Коли я читав цей уривок власне з націоналістичного катехизису, то весь час перед очима стояв той же Пигасов, з усіма його зазначеними рисами. Звичайно — з проф. Сикорського не молоденький онук Пигасова, а—скажемо так—солідний і вже підтоптаний брат у перших, тимто він не дозволяє собі легковажних молодечих вихваток а la Віллі. Але в його „науковій“ аргументації проти українства витає той самий невмірущий дух славного батька пигасовщини. Методом Пигасова йдуть думки проф. Сикорського, аргументація Пигасова стоїть і у його на передньому плані. Навіть дотепи в пигасовському тоні маємо, як оту, напр., обіцянку пожертвувати свою бібліотеку (з книжок теж приятелі!), як що йому буде доведено, що є на світі українці. „Если существуют доводы,—пише проф. Сикорській,—и они убедительны, мы невольно последуемъ за проф. Грушевскимъ и, при всемъ предварительномъ несогласіи съ нимъ—чего и не скрываемъ—пойдемъ въ полонъ, сдавши ему въ качествѣ трофеевъ всю нашу бібліотеку“ (стор 4). Повинен, правда, зазначити, що бібліотеці проф. Сикорського ніяка небезпека не загрожує: панцер пигасовщини занадто грубий, щоб можна було його логичною зброєю пробити, і за ним ш. професор може одсиджуватись безпечно.

В своєму „катехизисі“ проф. Сикорський пробує говорити од усяких наук: антропології, етнографії, лінгвістики, психології,—але найбільш там доказів „отъ разума“, до того ж од розума чисто

пигасовського, що не помічає, як його аргументація власне проти його ж самого обертається: „Од Архангельського до Таганрога та од люблинського Холма до Саратова й Тамані живе однакова (в головних рисах) „русская народность“... Українців тут нема“ (стор. 12). „Російська й українська мови — це не дві мови, а одна; що найбільше можна говорити про два наріччя однієї пра-мови, та це була б мало не логична тавтологія“ (стор. 43—44). До цих двох тез зводить проф Сикорський усю свою оборону єдності й численні екскурси в області всяких наук. А екскурси, як зараз побачимо, бувають дуже цікаві, хоча я ніяк не можу зрозуміти, чому проф. Сикорський думає, що вони йому допомагають, а не заважають. Як повсталася, напр., така єдність і фізичного типу, і психичних прикмет? Природа, бачте, випускаючи на сцену історії нові народи, своєю метою; „здѣсь совершается творческое таинство природы въ истинномъ смыслѣ слова“ (стор. 16—17). Розгадуючи це „таинство“, проф. Сикорський добачає його в „достигненіи прогреса духовной жизни“: „это главная забота природы, ясно сказывающаяся въ образованіи новыхъ расъ и новыхъ народовъ на землѣ“ (стор. 18). Прикладаючи цю „заботу природы“ до того, що він зве „руськимъ народомъ“, автор знаходить оте мудре піклування природи в тому, що слав'яне перемішалися з фіннами й дали кінець-кінцем расу середню з фізичного погляду і гармонійну з духового. Великороси, що мають у собі найбільше фінської крові (страшно, що то д. Щеголів скаже!), і вийшли гармонійнішими; „малоруссы“ ж задержали в собі більш слав'янської крові (ще страшніше!) і через те вони однобічні, не такі гармонійні, коли їх рівняти до великоросів. Мало того, етнічна перевага великоросів побільшується ще однією річчю: колонізація слав'янська в фінські землі виходила не від одного якогось плем'я, а від багатьох; звідси все-слав'янське, поліслав'янське — підкреслює проф.

Сикорський—змішування з финами: „Великоруссы состоятъ изъ славянъ и финновъ съ оттѣнкомъ (!) всеславянства“ (стор. 25)—кінчає він. А коли так, то як же можна говорити проти гегемонії великоросів, проти того, що всі інші племена далеко нижче стоять з кожного погляду од цього „всеслав'янського“ плем'я? Так розгадав проф. Сикорський „таинство природы“: на цьому пункті з ним, очевидно, говорила „морская волна“, йому, певне, й „звѣздная книга ясна“,—отже не од себе глаголе автор нової теорії про „всеслав'янство“ великоросів.

Я не знаю, яку мету має природа, не знаю й її „творческихъ таинствъ“. Більше: я певен, що цього так само не знає й проф. Сикорський, не вважаючи на свої телеологічні мудрування. Бачу це з того, що природа в умілих руках проф. Сикорського поводитьсь вельми слухняно й робить те, чого йому заманеться: в умілого, кажуть, і долото рибу ловить... Схотілось йому, щоб з неоднакового змішення слав'ян з финами вийшов єдиний „руській народъ“—і бисть тако. Це одне „таинство“. Схотів, щоб з такого самого змішення було два народи—і знов бисть тако. Це вже друге „таинство“. Бо ось болгари: вони теж змішались з сербами, забули свою колишню мову й переняли сербську—то що, може вони просто сербами зробились, як фини „руськими?“ Проф. Сикорський сам відповідає, що ні, та й ми це добре знаємо, що одно—серби, а друге—болгари: з останніх не серби, і мова їхня не сербська. Чому ж слухняна природа за однакових okazій такі неоднакові „таинства“ показує? Чому фини+серби=болгари, а фини+руські=руські? Чому великороси не зробились окремим од українців, чи, за дозволом д. Сикорського, од „малоросовъ“ народом? А тому, що д. Сикорський тільки удає, що йому відомі „таинства природы“, і так недотепно удає, що навіть кінців не поховав; а як по правді казати, так само він нічого про ті „таинства“ не знає, як

і ми грішні: просто йому так хочеться, щоб в одному разі був один народ, а в другому — два. Ця подвійна бухгалтерія особливо витикається з домісли проф. Сикорського про „всеслав'янство“ великоросів. Адже з фінами на території финській змішувалися, як і йому напевне відомо, племена „руські“, одже ще міг би з якимсь правом проф. Сикорський говорити про „поліруський“ характер великоросів. Але мало йому цього, йому хочеться вищого рангу,—і пристебуються усі слав'яне, а в „катехизисі“ з'являється розділ про „всеслав'янство“, як прирожденну ознаку великоруського плем'я. Зараз видко, куди чайка носом керує!..

Те ж саме видко і з лінгвистичних мудрувань проф. Сикорського. Всю свою лінгвістику він будує на самій психології. Психологічними мотивами, не згадуючи цілком про політичні, державні, соціальні і т. и., поясняє він перемогу великоруської мови; психологічними моментами доводить він і „полное тождество психологій этихъ двухъ языковъ (великоруського й українського) и лежащую въ основѣ ихъ совершенную близость душевныхъ и умственныхъ процессовъ, возрѣній и пріемовъ мысли“ (стор. 43). На доказ цього бере 8 (вісім!) прикладів, які ніби й доводять це „полное тождество“. І знов виходить та сама штука, що й з „таинствомъ природы“, знов бачимо тільки слухняне долото в умілих руках проф. Сикорського.

Звичайно, на сотню тисяч слів, узятих з мов одного коріння, схожих можна знайти не вісім, а безмірно більше. Користуючись з методу проф. Сикорського, берусь довести, що взагалі нема слав'янських мов, а тільки „нарѣчія одного праязыка“, бо всі їх так само легко за волосся притягти до великоруської (не забуваймо, що вона „съ оттѣнкомъ всеславянства“!); так само довести можна, що нема французької, еспанської та італійської мов, так само не здайдеться й шведської, норвежської та данської і т. ин. Але думаю, що цієї очевидної нісенітниці й доводити нема на що, бо проф. Сикорський у своїх психологічних екскур-

сах ще дивніші річі витворяє. Напіраючи на психологію мертву, психологію слів, він кидає без жадної уваги живу психологію, психологію людей не однієї національності, що в своїй психичній роботі, в способі думання йдуть цілком од ріжних основ. Він забуває, що силоміць припинивши цю живу психологічну роботу чужою мовою, уб'ємо саму здатність до нормального думання, витворимо джерело калічі, замість органічної психичної роботи. Ось яку, напр., надзвичайно правдиву картину такої убійчої операції змалював нам український художник.

Ледве дитина спробувала науки, і вже вона не любила науку, ненавиділа школу: вчіння граматки, часловця, псалтиря, вчіння тих складів, тих т м а, м н а, з д о, т л о, тих псалмів, писаних незрозумілою мовою — кому те вчіння не далось в знаки, не одбило змалку в дитини охоту до науки! Бідний Якимів розумок надаремно силкувався знайти хоч будлі-які зрозумілі мислі та образи в тих мертвих словах і не міг постерегти нічогісінько. Чудні слова тільки розбуджували в його дитячій голові часом якісь незвичайно чудні покручі мислі.. Сліпає було Якимко по часловці: „Вскую шаташася языци“, а йому здавалось, що по всій хаті долі шатаються та вештають я волячі та овечі поодрізувані язики, ніби ті курчата коло проса стрибають. „Сіи на колесницахъ, а сіи на конѣхъ“ — читає він далі, а його напружена фантазія, шукаючи образів у словах, показує йому якихсь людей то верхом на конях, то верхом на одному колесі, сіючих жито та гречку. І д у м е я здавалась йому якоюсь здоровою макітрою, А м а л і к здавався мамалигою з кукурузи, К о н о б — казаном, а М о а в — собакою Бровком. Тільки було й тішити хлопець свою уяву та думку чудними, кучерявими малюнками з початку і на кінці кожної кафизми та перш ми здоровими червоно-розмальованими літерами.

Після такої твердої науки в школі уद्याка.. його посадили за гражданську граматку, тобто за московську, як звичайно вчать дітей у нас на Україні. І знов удруге силкувався Якимко постерегти тямую тієї чудної для українця мови, і знов він постерегав тільки п'яте через десяте! Московські слова, схожі трохи з нашими українськими, знов підіймали в його головці — на другий лад — покручі думок, якусь каліч образів. Московська „овца“ здавалась йому таки вівцею, тільки якоюсь чудною — ніби з одрубаним хвостом, з одрубною мордою й безухом; „крысы“ (пацюки) здавались

йому крисами коло горшка або миски, а не пацюками *).

Ось де справжня психологія, жива і життєва, а не та мертва спекулятивна операція, що робить собі на втіху проф. Сикорський коло тих алгебраїчних знаків, що видає він за слова людської мови. І коли б проф. Сикорський заглянув хоча б у твори того самого Грінченка, якому він зовсім належні компліменти посилає, як би він прочитав хоча б відоме „На безпросвітномъ пути“, то може не так легко орудував би мертвими знаками, а задумався б і над долею нечисленної сили отих живих Якимків, що їм на самих собі, на своєму живому тілі, доводиться ті операції витерплювати.

А втім, що панцерному проф. Сикорському та його високій „науці“—оті живі Якимки! Пигасов по-за своєю вигаданою „храматыкою“ та „выкусьством“ нічого не бачив; його внук заспокоївся на „хипотенузі“ та „мотні“,—ну то чи ж братові у періших злати цей святий у роду звичай і про якихсь там Якимків думати! Хай, бестії, хоч покручами думок та каліччю образів доходять всеслав'янства та науку з націоналістичного катехизису здобувають! Бо коли зважати на потреби отих Якимків, то довелось б усю не тільки теоретичну, але й практичну політику навпаки перевернути. А чи ж попустить на це пигасовщина, що швидче найпершого приятеля в ступі стовче, аніж дозволить хоч однієї літери в своєму застиглому світогляді доторкнутися?

VIII **).

Слухняна играшка.—Кому рішуче слово належить?—Филологія та національна свідомість.—Відповідь на сумніви.—Причини популярності національного ймення.—Хто його популяризує?—Три стадії.—Майбутність Пигасових.—Хатня справа і голоси про неї.—Перебільшування й дрібниці.

Коли я того разу торкнувся лінгвистичної аргументації проф. Сикорського, то зовсім не через

*) Іван Левицький—Повісті й оповідання, т. 3-й, стор. 97—98.

**) „Рада“, ч. 108.

те, що вважаю таку аргументацію єдино потрібною й доцільною в тих „позвах“ народів між собою, що таку постать широку займають у теперішньому національному житті. Навпаки—сама філологія, сама лінгвістика тут дуже мало важать, бо раз-у раз вони були і будуть слухняною іграшкою в руках у заінтересованих людей, як такою ж іграшкою в руках у проф. Сикорського зробились навіть „таинства природи“. Російська, напр., офіційльна лінгвістика давно вже набила оскому своїми доказами, що з української мови тільки діалект „єдиного русскаго языка“; польська повертає справу в інший бік і з таким само завзяттям доводить, що це тільки говірка знов же таки єдиної польської мови. Чеська лінгвістика так само ставиться що-до словацької мови й теж запевняє, що її нема, а є тільки діалект єдиної чеської мови. Проте од усіх цих філологічних змаганнів та доказів не перевелась, не перестала існувати й розвиватися ні українська мова, ні словацька, як не зменшилась і вага їхня в житті відповідних народів од того, що учений Ім'я-рек розжалував їх із мов у діалекти. Кінець-кінцем рішуче слово тут зовсім не філології належить, а бажанню самого народу жити по своєму, тоб-то його національній свідомості. Коли таке бажання єсть, коли воно виявляється в національній свідомості, коли народ збудився до національного життя й свої культурні потреби вже сам почав задовольняти власними силами й власними засобами, коли, одно слово, він творить свою культуру—годі, справу з філологією скінчено. Нехай як собі хочуть кричать філологи, що діалект „незаконно“ ламає призначені йому межі й забирається на високости йому неналежні; нехай проти цього аж по саме нікуди протестують; нехай собі, скільки снаги стане, доводять про „єдинство“ і „полнымъ тождествомъ психології“ й іншими ризковитими екскурсами в антропологію, в лінгвістику і навіть у самі „таинства природи“—нічого не поможеться. Народ у же єсть і став він ним

силою своєї свідомости, тим, що сам себе визнає за щось самостійне, окреме,—і проти цього нема і не може бути апеляції. І сама наука, що береться відповідати на життєві питання, мусить кінець кінцем рахуватися з потребами тих самих живих Якимків, яких вона разом з практикою так завзято спочатку нехтує.

От у цьому й лежить власне вузол заплутаної справи і відповідь на сумніви проф. Сикорського та інших численних родичів тургенівського Пига-сова що-до буття українського народу. Народ, прокинувшись до національного життя, захопившись національною свідомістю, здобувшись на національне відродження—вже тим самим показав, що він єсть, що він живе й мислить сам себе, як окреме громадське тіло. А коли він єсть, то він повинен і своє наймення мати, щоб одрізнати себе од інших, ближчих чи дальших, народів. Цé тільки, а не що інше, не якась лиха агітація, спричинилося до того, що термин „Україна“ вже прийнявся досить міцно й де далі все більшої популярности здобуває і серед своїх, і серед чужих, навіть серед ворогів. Дарма тут доводити, що цей термин не відповідає ніби то суті, що він „вигаданий“ чи штучний. Бо, перше, всі термини вигадані, усі напочатку здаються штучними; а друге — він відповідає потребі зазначити свою індивідуальність, він увійшов уже в оборот життя і знов же само життя, а не теорії, визначить йому його долю. І воно вже визначає. Як згадано, сами вороги наші, навіть у всяких високоофіціальних актах, проти волі й скрегочучи зубами, все ж таки популяризують це національне ймення. Правда, кожного разу вони беруть його глузливо чи зневажливо в лапки, приточують усякі обмеження („такъ называемые украинцы“ і т. и.), але й тут ми бачимо тільки той звичайний процес, яким простує витворювання нових думок, розуміннів, термінів, поки до свого логичного кінця доходить. Спершу всі „благомыслящіє“ люде глузують з новини, по-

тім починають боротися з нею й нарешті сами здивовано запитують—та як же може бути инакше?... Українська справа національна, а разом і справа нашої мови, письменства та культури вже перейшла в цю другу стацію. З нас уже не глузують, хиба десь зрідка Пилипом з конопель отакий собі Віллі вирветься,—нас ненавидять, з нами борються, а це певна запорука того, що справа й до свого логичного кінця дійде. І я певен, що не так далеко вже од нас той час, коли нащадки Пигасова прибіратимуть здивовану міну й запитуватимуть з таким само запалом—та як же може инакше бути?—з яким тепер найкращих приятелів товчуть у ступі власного недоумства. І тоді переведеться численний рід Пигасових, а питання про нашу мову, про те, яким їй шляхом іти, зробиться тим, чим по суті йому й належить бути—нашим хатнім питанням, яке ми сами в процесі життя маємо вирішити, а не сторонні філологи в затишних кабінетах відповідно до тих чи інших теорій. Вже й тепер чудно читати, як який-небудь д. Щеголів чи проф. Сикорський в справі української мови здаються на авторитет українського письменника. Адже кому-кому, а їм ота гостра критика, з якою виступає д. Нечуй-Левицький, в усякому разі нічим не помічна. З д. Левицького такий само „сепаратист“ з їхнього погляду, як і з тих, проти кого він випускає тупенькі свої стріли, його робота так само руйнує ту фантазмагерію єдності, яку вони хочуть вернути до життя. І не кликати собі на пораду та допомогу повинні вони д. Левицького, а ставити його в один ряд з иншими своїми ворогами. Вони цього не розуміють, як не розуміють цього й усі ті неделікатні люде, що непрохані в чужі хатні справи втручаються.

Так—це наша хатня справа, оте питання про розвиток української мови та її теперішнє становище й майбутні шляхи. І тільки ми сами зможемо до чогось дійти в нашому хатньому змаганні; втручання до його чужих людей, що їм самим нічого

не помагає, нам теж нічим пошкодити не може, як не пошкодило колись воно реформі російської мови й не розв'язало змагання між „шишковистами“ та „карамзинистами“. І тут знов же тільки саме життя зможе справу порішити. І воно вже коли не рішає, то принаймні позначає ту стежку, якою те порішення прийде.

Як знаємо, з легкої руки д. Левицького знов в українських кругах знялось змагання за літературну мову,—те саме змагання, що років з 5—6 тому не сходило з сторінок української преси й обридло всім було надзвичайно. Останніми часами трохи ніби було попільжило, змагання за правопис та мову мало не зовсім були замовкли. І тепер вони вже не такі гострі, як тоді були,—видко, деякий досвід минулого таки не пройшов марно. Проте й тепер лунають голоси, яких не хотілося б обминути,—особливо з тих прихильників д. Левицького, що побачили в його суб'єктивній, часто пристрасній занадто критиці якесь нове слово, або хоч вказівки на те, як повинна розвиватися українська мова. Один з таких прихильників, д. Новицький, надрукував у катеринославській „Южной Зарѣ“ (ч.ч. 2002 і 2003) широку статтю під заголовком „Украинская литература и ея читатель“.

І про літературу, й про читача дуже мало проте говорить д. Новицький, звернувши найбільшу увагу свою на мову. І тут він старанно переказує д. Левицького, резюмуючи його відоме „Криве дзеркало“ такими словами: „большинство украинских писателей не знаетъ украинскаго языка и потому пишетъ каррикатурнымъ жаргономъ, непонятнымъ и возбуждающимъ досаду. Не знаютъ же они языка потому, что не изучили его въ первоисточникѣ, а подѣ влияніемъ галиційскаго журнальнаго языка принялись сами за словообразование и выработку синтаксиса, довѣряючись шаткой и неустойчивой теоріи“ („Ю. З.“, ч. 2003). Звичайно, о скільки справді виявляється серед української

письменницької братії незнання народньої лексики й синтаксису та незвичка користуватися з широкого запасу народньої мови, о стільки ніхто не оборонятиме книжньої мови. Лихо проте в тому, що критики звичайно під „не-народнє“ підводять усе, чого вони не знають, чого не чули сами, особисто, в тому невеличкому закуткові, в якому їм довелося здобути власний досвід народньої мови. Тим то здебільшого їхні ремствування й докори виходять просто суб'єктивними, не маючи під собою або широкого погляду, або глибокого знання. Є усього цього чимало й у д. Новицького, бо й він, ганяючись за дрібницями, не хоче зважати на величезної ваги факти з нашого щоденного життя, які йдуть просто наперекір його словам і виявляють иншу картину нашої літературної сьогочасности. Так, напр., слідом за д. Левицьким увійшло в моду говорити, що читач просто тікає од теперішньої літератури через незрозумілу мову та недоладний правопис; проказує це й д. Новицький. „Енеїда“, — каже він, — ходила по Україні в сотнях списків, письменники 60-х років мали свого читача, що любив їх і нетерпляче дождався кожного слова їхнього, а от теперішні письменники ніби-то цілком зруйнували всяку віру до себе та зацікавлення. Виходить надзвичайно чудне щось: читачів нема, а літературна продукція й видавництва ростуть, — де ж дівається, спитаю, ота маса книжного матеріялу, що виходить рік-річно для прилюдного вжитку? Це раз. Друге. Давніші письменники в тих самих 60—70 р.р. якраз без порівняння менше мали свого читача: коли його була тоді сотня-друга, то й добре. „Основа“, напр., мала ледве кілька сот передплатників, а вона ж що-до мови була бездоганна на який хоче пуританський смак. Що це значить, коли рівняти до тих тисяч, що тепер задовольняють українським словом свої потреби! Не говоритиму вже про теперішню нашу пресу, що сяк-так держиться здебільшого передплатою, але от найкращий може приклад — „Ілюстрована Історія

України“ проф. Грушевського, на якого д. Левицький з прихильниками найбільше докорів почили за „псування“ української мови. Ця книжка, як відомо, протягом року розійшлась у кількох тисячах примірників і зараз же діждалась нового видання. Адже так не розходилась ні одна книжка самого д. Левицького, не виключаючи й популярних „Старосвітських батюшок та матушок“.

Що це показує? А тільки те, що для широкого загалу читачів зовсім нема того питання, за яке ми ламаємо списи. Не за саму мову чи правопис цінить він ту або іншу книжку, та і в мові становить він на перший план зовсім не літери, за які змагаються письменники. Виходить, ми сами перебільшуємо вагу справи й ту небезпеку, що ніби-то чигає на наше письменство. А перебільшуючи, часто вдаємось у такі дрібниці, які сами собою зникнуть у процесі розвитку, вирівнюються й забудуться, тим часом як здорова народня основа лишиться незрушимою. Звичайно, до живого слова треба ставитись обережно, з любов'ю, треба вчитись його пильно, черпати без упину з незліченних скарбів народньої мови. Але так само не годиться з чисто сектантською упертістю замикатися в тісні межі однієї якоїсь говірки і все інше одкидати, бо „у нас“, мовляв, так не говорять. Не можна так само будувати все на авторитетах, бо й вони не завжди можуть між собою до якогось ладу дійти. От, напр., д. Новицькому найвищий авторитет д. Левицький, що так сміливо роздає дипломи письменникам на знавців чи партачів рідного слова. Але не менший авторитет, Куліш, досить гостро оцінив мову й самого д. Левицького. Нечуй—писав він в одному з недавно опублікованих листів до д. Барвінського „не має кебети до наукової прози. І в „Світогляді“ багато недоладнього в мові“ *). Отже маємо мало не те саме, що д. Левицький не

*) Ол. Барвінський—Спомини з мого життя, ч. I. Львів, 1912. Стор. 198.

раз і не про одного письменника сам говорив і говорить.

Більше уваги й більше допитливости та менше сектантства й покладання на авторитети—і ми хутко дійдемо до якогось ладу в нашій хатній справі.

IX *).

Мовчуша заговорила.—Що сталось?—Тактика замовчування й сердешний „Кієвлянинъ“.—Солодка міна в поганій грі.—Під градом доносів.—Подвійна розколина.—Зв'язок між українською справою та всеросійським оновленням.—По-Савенківському.—Логика, факти й націоналістичне почуття.—„Славних прадідів великих“...—„І я—не я, і ми—не ми“.—З заплученими очима в зачарованому колі.—Невисловлений наказ.—Школярські викрути.—Дезертири та „коренные великоросы“.—Гарні фрукти.—Моральна перемога.

Досить не звичайний мала вигляд Державна Дума за останню сесію. Неуважлива—вона нарешті озвалась, мовчуша—таки заговорила... Заговорила про те питання, про яке, відколи Дума Думою, не було чути майже ніякого голосу—про ту саму українську справу, якої недавно ще не добачали ні злі, ні добрі до нас люде. Правда, це німування уперте можна ставити на рахунок тільки III-тій Думі, бо ні перша, ні друга просто часу не мали на те, щоб заговорити, хоча українські депутати—тоді ще й такі були!—зробили вже всю попередню роботу, щоб виступити з своєю декларацією привселюдно. Третя Дума вже не бачила в своїх мурах українців і не чула їхнього голосу—і промовчала собі гарненько усі п'ять літ, хоч за ці п'ять довгих і важких років наша дійсність постачила багато матеріалу з українського життя,—матеріалу цікавого навіть з позиції того націоналістичного світогляду, що де далі все міцнішим огортав кільцем російський „парламент“. Один, напр., незабутньої пам'яті Столипинський циркуляр про „инородческія общества“ чого був вартий, а про інші документи

*) „Рада“, ч. 138.

тієї доби вже й не згадую. І проте „великі мовчуни“ завзято мовчали, уперто мовчали, наче нічого не сталося, — навіть тоді мовчали, коли в саму Думу життя заносило відгук українських потреб хоча б і в покаліченій формі. Так, III-тя Дума на смерть замовчала законопроект про науку по народніх школах на Україні українською мовою: і слід пропав од цього цікавого документа, з яким навіть третедумська полохливість знайшла в собі зважливости виступити Рідко-рідко коли, та й то епізодично, чули ми згадку про українство, але в такій формі, яка ясно показувала, що й самих промовців це питання ані трохи не обходить. І от раптом усе одмінилось. Четверта Дума заговорила... Заговорила, хоча ні одного свого депутата ми теж там не маємо, хоча жаден свідомий українець так само не переступив порога цієї Думи, як і її недолугої попередниці. Що ж таке сталося, що зламано „печать молчання“?

А сталося те, що мені доводилось констатувати ще під час останніх виборів до Думи. „Українство виходить по-за межі дрібного гуртківства й починає ставати політичною силою, — писав я тоді, коли прийшов час оглянути наслідки виборів. — З цього боку вибори до четвертої Думи, хоч які вони мизерні, все ж таки дають певний плюс і розгортають деякі перспективи навіть у четвертій, безперечно реакційній в більшості і безсилій Думі. Коли навіть не буде в ній жадного свідомого українця, все ж українське питання в ній, треба думати, ставитиметься инакше, аніж ставилось воно в третій: про це, я певен, подбають сами вже вороги наші — ті самі націоналісти, що під окликом боротьби з українством ідуть тепер до Думи. Подбають, розуміється, і спільники, — не можуть не подбати, о скільки українські моменти виразно виявилися під час виборів, о скільки настроїв переходить тепер у діло“ *).

*) „Рада“ 1912 р., ч. 227; див. — „За рік 1912-й“, стор. 137.

останню хвилину сталося, а наростало й підготовлялось досить довгий час,—такий довгий, що уважно приглядаючись до життя, можна було наперед угадувати, що воно мусить статись, що замовчувати українську справу вже не можна буде. Характерно, що, напр., „Кієвлянинъ“ і тепер ухопився був спершу за свою звичайну тактику замовчування й ні пари з уст не пустив про перші голоси (Шингарева та Милюкова) в Думі про українську справу. Та не довго видержав, сердешний: довелось своїм читачам спеціальними статтями розповісти, що́ там і як говорилося. Довелось надрукувати цілком і промову Савенка, звичайну брехливу Савенківську крутанину *), щоб тільки забезпечити невинність свого читача. Довелось проказати за Савенком і обіцянку ще „поговорить съ этой кафедрѣ“ на ту ж таки українську тему,—і це тому самому „Кієвлянину“, що силкувався не помічати, що з неї говорилося, а потім доводив, що на ті голоси не варто й не треба зважати! І не через те заговорив „Кієвлянинъ“, що йому любо було говорити,—ні, мов куций од ладану корчився й корчиться наш незмінний приятель, але говорить і гово-

*) Усіх Савенківських брехень не злічити. Подам тільки дещо з надрукованої в ч. 158 „Кієвлянина“ промови.

„Но враги Украины, самостійной и окремишной, знают, что въ самомъ непродолжительномъ времени при обсужденіи смѣты министерства народнаго просвѣщенія состоится въ защиту самостійной Украины еще болѣе яркое и сильное выступленіе“ — це маєте цитату (!) з „Ради“!

„Правою рукою Михаила Грушевскаго является еврей(!) Перетць (смѣхъ справа)! Цікаво б довідатись, чого вони сміялись?

Проф. Грушевскій говорить: „украинскій историкъ—Несторъ Лѣтописецъ“... Проф. Грушевскій великому Олегу вкладаєть въ уста въ своей исторіи слова: „оце нехай буде матирь городивъ украинскихъ“, — це теж „цитати“!

Відповідаючи деп. Керенському, Савенко звів до нуля переясловську умову р. 1654, кажучи, що то було тільки „доброе намѣреніе“, а наприкінці промови вже збирається „крѣпко въ своихъ рукахъ держать знамя великаго Богдана Хмельницкаго“. Цікаво, яке саме „знамя“, коли на йому нічого опріч нуля немає, й за що Хмельницького у великі постриг Савенко?

рити буде, бо мусить, бо вже не може мовчати. Пора мовчання минула і, треба думати, не вернеться. А все через те, що—нехай там що говорять собі наші вороги, нехай як утішаються, нехай якою солодкою міною підсоложують погану для себе гру—гра для них справді погана. Українство непомітно виросло під градом доносів та цькування, під тиском репресій і зробилося вже політичною силою, і з нею мусять рахуватися тепер і справа і зліва, і добрі й лихі до нас люде.

Власне кажучи, почали рахуватися не в Думі оце тепер тільки, а далеко раніше. Під час виборів мені доводилося докладно говорити про те, що вони на Україні відбуваються під знаком українства: з гаслом боротьби проти українства йшли до Думи праві партії; спілки з українцями та допомоги шукали ліві. Розколене політичними лозунгами, громадянство на Україні ще раз розколось дуже знаменним способом. Вороги демократичного ладу разом стали ворогами й національних домаганнів українських; прихильники демократизму разом мусіли прийняти й українські домагання. Українське питання зробилось тут клином, що ще дужче загнався між ворожими напрямками. Це було тим знаменне з'явище, що воно показало, де власне лежить центр ваги українства, як політичної сили, і який зв'язок між національним питанням українським та оновленням усієї Росії. Про цю вагу і про цей зв'язок говорено оце вже і в Думі. Трудовики Керенський та Дзюбинський підкреслили демократичність українських домаганнів і навіть націоналіст Савенко цим разом догадався, що треба пошукати якихось загальних причин тому, що „всѣ лѣвыя, всѣ демократы-радикалы, въ предѣлахъ Малороссіи неперемѣнно становятся украинцами и поддерживаютъ украинскія идеи“ „Кіевлянинъ“, ч. 158). Воно, правда, далеко ще не всі—то Савенкові з переляку просто в очах двоїться, але кращі дійсно таки мусять стояти за українські домагання, о скільки справді на демократичному

грунті кладуть свої позиції. І що найхарактерніше, той самий Савенко мусить безпорадно плутатись у суперечностях, заговоривши про українство: то він, як „коренной малороссъ“, протестує, щоб українців уважати за окрему національність („инородців“ по теперішній кумедній термінології), то вболіває, що український рух захоплює на Україні навіть чужих людей, коли вони хочуть на демократичному ґрунті стояти. І це вболівання повинно мати свої логичні наслідки, в тісний заганняючи кут його авторів.

Цікаво, до чого додумався б на місці Савенка всякий, хто вміє чесно, не по-Савенківському, думати, як би ці суперечности схотів розплутати... Адже коли українство захоплює і своїх і чужих, то повинна ж бути в йому чимала сила притягання, а такої сили не можна створити з нічого, навмисне за-для якоїсь мети її не вигидаєш. Справжня сила може впливати тільки з об'єктивних причин, тільки з органічного ґрунту набиратися, з доброго виростати насіння. Отже—виходить, є той органічний ґрунт, існують об'єктивні причини коли так розростається насіння. Так говорить логика й факти. Націоналістичне почуття з цим згодиться не хоче, бо пристати на це—значить, признати, нехай і „инородність“—українців, а ми ж, „коренные малороссы“, каже Савенко, „мы не хотимъ быть инородцами въ русскомъ государствѣ... мы, прямые потомки полянъ, сѣверянъ и древлянъ, потомки создателей русскаго государства, мы никогда не согласимся въ Россіи на роль инородцевъ“. Націоналістичне почуття, що не може уявити собі просто громадян, а все ділить людей на пануючих та підлеглих, на „господствующую народность“ та „инородцевъ“, на громадян першого й другого сорту—воно краще логикою й фактами поступиться, аніж любими серцю мріями про свої „прирожденні привілеї“. І от перший пòрух—зректись фактів, зане-хаяти логику, стукаючись лобами об мур непоруш-

ної дійсности. За цю почесну роботу взялось аж два знаменитих потомки: один потомок—гетьмана (мало не вирвався Шевченківський епітет), Скоропадський, другий—просто запорожця, Родзянко; обидва, певна річ, „презавзяті патріоти“. І Скоропадський у своїй патріотичній промові, і Родзянко в своїй просто таки лакейській заяві стали на випробовану позицію „і я—не я, і ми—не ми“: ніяких, мовляв, українців немає, української мови український народ не розуміє і т. и. Але, видима справа, на такому безглуздому ґрунті встояти довго не можна, і вже Савенкові довелося, на перекір гетьманському нащадкові, заявити, що в Росії „украинство, украинцы и украинское движение — есть“. Правда, Україна ніби сама засудила українство тим, що не послала до Думи жадного українця, але Савенко, той самий Савенко, що тільки ззаду („обезпечивши, як сам колись признався, тиль“) зайшов до Думи, міг би й не згадувати про таку пікантну для себе справу. Не Україна, а виборчий акт 3-го іюня випер українців з Думи, бо і в першій і в другій Думі українців було без міри більше, ніж Савенків, Скоропадських та Родзянок. Отже довелось, заплющивши очі, на видиму брехню пуститись, аби якось вийти з того зачарованого кола: репресії проти українства показують, що українці є, але як націоналістам того не хочеться, то краще казати, що їх нема; та з другого боку, зректись репресій знов же не хочеться, виходить, що українці таки є. Але ж краще, щоб їх не було—отже.. „Є“—„нема“ „є“—„нема“ тільки й чуємо в правому таборі, і кожен там молодець свою правду показує.

Та нам байдуже, чого хочеться, а чого не хочеться націоналістам: од бажаннів їхніх світ не завалиться і те, що єсть, існувати не перестане. Знають це добре й сами вороги наші і через те вони вже не можуть замовчувати українську справу: вони мусять воюватись, воюватись напропаще, хоча й пробують удавати, що вірять у своє діло.

З фантомами не воюються; ті, що вірять, до брехень братись не будуть. І коли б українська справа в Думі не знайшла жадного оборонця, то вже сами вороги мусіли б її підняти, плутаючись у зачарованому колі між „є“ та „нема“,—сами націоналісти мусіли б на нас працювати. Таку вже силу мають життєві факти, що самими голими бажаннями нічого проти них не вдієш, хиба що не хотючи, проти волі й скрегочучи зо-зла зубами, допоможеш їм.

От через віщо, хоча в Думі жадного свідомого українця нема—українську справу таки поставлено. Савенко хотів принизити вагу цієї події; але як цей добродій вічно ціляє пальцем у небо, то вийшло у його тільки ось що: „и вотъ послѣ того, какъ бы былъ отданъ приказъ по всѣмъ рядамъ оппозиціи, и здѣсь, съ этой трибуны, одинъ за другимъ, выступили представители лѣвыхъ фракцій Государственной Думы в защиту угнетенной Украины“. „Приказъ“ справді був, хоч і не в такій формі, як увижається Савенкові: його саме життя дало Мало того—цьому наказові й сам Савенко підлягає. Наївна людина, він не розуміє, що коли говорив він свою промову, хоча і не „въ защиту угнетенной Украины“, то тільки через те, що мусів скоритися тому потужному наказові. І що з тим невисловленим наказом мусять наші вороги рахуватись, найкраще показує виступ думського голови д. Родзянка. Досить було депутатові Дзюбинському оголосити факт, що й сам „потомок запорожських козаків“ хоч на один мент, хоч несвідомо, був колись причетний до української справи, як поважний голова Думи не всидів на місці й зараз же почав виправдуватись. Це теж, коли хочете, ознака того, що навіть безсторонній, в ідеї, голова Думи підлягає наказу, який „былъ отданъ по всѣмъ рядамъ“—виходить не самої опозиції.. І не знаю як кому, а мені дуже весело було, читаючи школярські викрути, оте „і я—не я“, солідного голови й козацького потомка, що, плутаючись і заникую-

чись, розповів історію „нѣкогого (!) манифеста или писанія“, яке вийшло за підписом Родзянка р. 1905-го. Головна мета у Родзянка була ознаймити *urbi et orbi* свою благонадійність—„чтобы не было сомнѣнія у членовъ Думы въ томъ, дѣйствительно ли я признаю этотъ украинскій или украинофильскій языкъ или нѣтъ“, бо „молчаніе мое могло бы быть, конечно, вами истолковано въ положительномъ смыслѣ“. Цей дорослий школяр „не призналъ“... Цей сміливий потомок запорожський заховався в кущі й звідти моргає на націоналістів, щоб не позбавили його своєї ласки. Цей веселий чоловік посилається на селянство, що ніби-то протестувало проти того „писанія“, як зневажливо зве тепер октябристський голова свій же прапор—маніфест 17 октября.

І все це даремно—і не признає. і ховається, і моргає, й посилається д. Родзянко. Не кажучи вже про те, що місцеві люде взяли вже на зуб навіть фактичну сторону Родзянкового анекдота, веселий голова не зміркував того, яке вражіння справлять його похапливі викрути з старого гріха. Не допоможуть тут і посилення на міфичні селянські протести, як не помогли б і справжні виступи в Думі усяких Сторчаків та Макогонів, яких дуже легко на що хочете намовити. Не помагають вони через те, що просто не в ті двері потрапив д. Родзянко, бо то ж елементарна річ, що дезертирам не вірять, коли вони ганяють те військо, од якого утікли. Всі ці „коренные малороссы“ та „славних прадідів великих правнуки погані“, оті гетьманські й запорожські внуки й інші нащадки—це ж такі дезертири, і коли нема у їх стільки такту й самоповаги, щоб про своє дезертирство бодай не згадувати, коли вони ще й вихваляються ним, коли вони виправдуються, щоб, бува, хто не подумав, що вони хоч раз на віку, хоч помилкою за рідну сторону оступилися,—то на це нема іншого слова, як євангельське: „ти глаголеши“. Вигавши собі отаке ганебне свідоцтво,

вони проте не скинули з себе одного обвинувачення, для них найтяжчого — того саме, яке сформулював у своїй промові Савенко—що й вони, оті знамениті й не знамениті нащадки, підлягають тому наказові, який видає життя нашим, заступників справжніх потреб та інтересів рідного народу, іменем. Між иншим Савенко на мінус українству похопився поставити те, що в оборону його промовляли „все „овъ“ и „инъ“, все коренные великороссы“. Я не хочу тут доводити, кому за це сором повинен би роз'їдати лиця. Я уявляю тільки, з яким почуттям безмежної огиди ці „коренные великороссы“, що знайшли слово в оборону чужого народу, мусіли дивися на наших „како-онків“, що з ясним чолом Скоропадського та Савенка або з школярською похапливістю Родзянка вирікаються („і я—не я“) свого народу й виправдуються, що колись, не хочачи, согрешили були йому на користь. „Гарні фрукти зростають у благословенній Україні, —думали певне ці сторонні люде,—нема що казати!“...

Звичайно, від розмов у Думі, хоча б які ті розмови були, українство не може сподіватися собі чогось реального. Не четверта Дума створить ті умови, коли український, як і кожен инший у Росії, народ матиме змогу розвиватись без перешкод, на користь та славу вселюдському поступові. Проте треба вітати думські виступи в українській справі, бо вони, однаково і прихильні й ворожі, свідчать про зріст українства як політичної сили, котра безперечно знайде слухний час, щоб себе виявити. „І в цьому,—кінчу тим, що писав під час виборів,—можна бачити моральну перемогу українства, не зважаючи навіть цілком на практичні наслідки, більш ніж проблематичні в близькій будуччині“. І ця нова перемога тим більшу вагу має, що складалися на неї не тільки приятелі, а й вороги: нездоланна та ідея, що навіть запеклих ворогів усилює служити собі.

X *).

Крайности сходяться.— „Модерне москвофільство“ д. Донцова.— „Марксівська інтелігенція“ про національну справу.— Од москвофільства до москвофобства. — Карикатура з другого боку — Що сіре, то й вовк.— Без церемоній.— Тяжке обвинування.— Операції д. Донцова — „Горрендалльні річі“ і дивна забудьковатість.— Драгоманов між „модерними москвофилами“.— Як це все назвати?— Одна цитата, „кепсько укрита нехить“ та „инородність“.

Недавно довелось мені говорити про один чудний прожект, вигаданий на порятунок рідного краю. Автор того прожекту, як що пам'ятає читач, закликав українство вернутись назад — до „малоросіяинства“ й зробити з його базу національної роботи, щоб „Малоросії легше було підніматися до України“. Ті чужі впливи, що силоміць продираються на український ґрунт, навіть отой огидний „руско-малорусській“ жаргон зовсім поважно й не посміхаючись автор згаданого прожекту рекомендував узяти за підставу, за вихідний пункт для дальшого розвитку українства. І не вважаючи на всю свою парадоксальність, прожект зацікавив був наше громадянство, так що одна з закордонних газет навіть передрукувала його з приміткою, в якій зміст його названо „важним“.

Крайности сходяться... Одночасно з „листом“ д. Пригари вийшла у Києві брошюра д. Донцова під заголовком „Модерне москвофільство“, що теж знайшла собі захист на сторінках тієї ж закордонної газети. Автор брошюри, почавши з іншого кінця, так само дійшов до потреби всіма сторонами переглянути дотеперішню теорію і практику українства. Тільки вже не „малоросіяństwo“ рекомендує д. Донцов—ні, а непримиренне українство; не за жаргон він побивається—а за найчистішу українську мову, хоч сам, дорікаючи за мову іншим, пише—таки нігде правди діти—досить перистим жаргоном... Автор завзято воює з „модерним

*) „Рада“, ч. 148.

москвофільством“, під яким розуміє „поширену в певних колах нашої інтелігенції безграничну пошану перед російською культурою і дивну якусь духову залежність від поглядів, пануючих в поступових російських кругах“ (стор 4). Воює не тільки в своїй брошюрі, але і в оглядах українського життя, що регулярно з'являються в „Дзвоні“. Отже маємо, очевидно, не випадкове з'явище, а новий якийсь напрям, що силкується виявитися й прищепити себе на українському ґрунті.

І з того, що війна з „москвофільством“ прокинулась саме серед „марксівської інтелігенції“, можна б тільки радіти. Адже саме ця інтелігенція на Україні досі була найбільш москвофільською, коли додержувати невдатного термину д. Донцова. Безоглядно й на-осліп ішла вона за російськими товаришами, копіювала їх, доводячи до карикатури дрібні змагання їхні, боялась і на ступінь одступити од тієї ортодоксальности, яку проголосили російські марксисты. Адже звідти чули ми і пишні заяви про шовинизм українського руху, і декларації про „неіснуюче питання“. Адже серед українських марксистів найдужче оглядались на те, що робиться й говориться там, у центрі, і скільки було у нас своїх доморослих, українських, „Плеханових“ або „Лениних“!.. І ось—такий маємо, з ласки божої, поворот: війну з москвофільством в українстві! Як же не вітати цього нового напрямку?..

І проте вітати язик не повернеться, коли взяти на увагу ту постановку, що надає справі д. Донцов. Тікаючи від традиційного в тих кругах москвофільства, він занадто розігнався в другий бік, перескочив усі межі й од його запальних річей уже москвофобством одгонить—таким самим безоглядним, сліпим москвофобством, яким перше було москвофільство. Це теж карикатура, тільки в другий бік. Скрізь д. Донцов вишукує москвофільство, у всьому вбачає цей поганий фрукт нашого часу; що сіре, те для його вже неодмінно й вовк, а часом з похвату й не сіре вовком здається... А з вов-

ком поводитись він без усяких церемоній і не милуючи. Так безцеремонно й немилосердно, що аж марксистському світоглядові не з медом достається, аби того вовка дужче дошкулити. Так безцеремонно й немилосердно, що читаючи брошуру й огляди д. Донцова, не раз питаєш себе: чи туди оце я потрапив і чи не у д. Щеголева, бува, вчився цей марксист робити свої наскоки на українську пресу?.. Я розумію, що тяжке це обвинувачення, і через те мушу насамперед говорити про ті способи, з яких користується д. Донцов, розшукуючи на Україні москвофільського того вовка.

Як сказано, д. Донцову скрізь і всюди ввижається оте москвофільство, яке він поясняє, як „безграничну пошану“, як „дивну якусь духову залежність“ од російських напрямів. Дошукується його він переважно по органах преси. „Доминуючий напрям наших руководячих органов публичной opinii є власне той, котрий я назвав тут модерним москвофільством“ (стор. 28),—до такого висновку приходять д. Донцов у кінці своєї брошури. Звичайно, щоб говорити про „доминуючий напрям“ органів преси, треба було б докладно розглянути зміст їх, треба зібрати досить фактів, щоб категоричний висновок не висів у повітрі, а був спертий на якусь фактичну підставу. Що ж робить д. Донцов? Він бере кілька випадкових чисел „Ради“, одну-дві книжки „Л.-Н. Вістника“ та „Украинской Жизни“, вириває звідти фрази без усякого тямку, без зв'язку з контекстом і подає їх читачеві, круто од себе посоливши москвофільством. Мало того, вже з вирваними фразами він здебільшого робить ще такі операції, що од первісного змісту мало що й лишається, зате з'являється щось нове,—те саме, що потрібне авторові, щоб підвести підвалину під його висновок. І до цього всього ще на кожному ступіні доточує д. Донцов вирази свого глибокого обурення та ущипливої іронії: „ані трохи не пересажую“ (sic!), „просто не знаєш, як це все назвати“, „така упрощена філософія модерного москвофільства“, „просто зворушуюча наївність“,

„це все пишуть не діти, а дорослі люде“ і т. и., і т. и.—от цих та подібних сентенцій, од знаків запитання та здивування рябіють сторінки брошюри та оглядів д. Донцова. Не вважаючи на те, що він часто не подає джерел, звідки взято ту або иншу цитату, або подає їх так, що хоч і не шукай, я по змозі перевірів їх, і, скажу просто, ніби знов опинився в товаристві д. Щеголева, перед тією купою наверханого й переплутаного матеріялу, що зібрав д. Донцов на доказ та ганьбу „модерному москвофильству“.

„Фактично де-котрі модерні москвофили,—пише д. Донцов,—договорюються вже до таких горрендальних річей, що задачею українського руху є „приобщать (нась) къ органу русской культуры, русскому языку“. („Украинская Жизнь“, І, 46), або „принять посильное участие въ общерусской культурѣ“ (Іb., 51). Отже за українським рухом признається чисто субсидіарне значіння. Хиба не підписався би під цими словами не лише редактор „Рус. Мысли“, але й „Галичанина“? А згадати наприклад, відповідь п. „Старого Українця“ Струве в „Рус. М.“ (?): скільки там було місць, за котрі кожний українець мусів, читаючи, паленити зі встиду“ (стор. 16). Д. Донцов не називає автора „горрендальних річей“, узятих з однієї статті Старого Українця, хоч і не з „Русской Мысли“, бо цей автор ніколи не містив там ніякої відповіді. Тим часом перша цитата належить д-їєві Струве, з яким автор статті полемизує в „Украинской Жизни“, а друге береться як факт, а не як „задача“. І не диво, що редактор „Русской Мысли“ підписався б під власними словами, але диво, що д. Донцов за це „паленіє зі встиду“...

„Українське питання представляється яко „чисто культурне“ або навіть педагогічне, розв'язання котрого залежить від переконуючої сили всяких філологічних і антропологічних аргументів“ (стор. 17). „Ані трохи не пересажую!“—додає до цього д. Донцов і на доказ наводить ще одну цитату: „украинская школа съ обученіемъ въ ней на родномъ языкѣ—вопросъ времени и только вре-

мени. Это понятно всѣмъ, кто внимательно слѣдитъ за еволюціей, которая совершается въ вопросахъ воспитанія и обученія“ (стор. 18). Д. Донцов забув тільки сказати, що стаття, з якої оту цитату взято, зветься „Украинская педагогическая литература“ і трактує не про українське питання, а тільки-но про школу та шкільні книжки... „В другім місці,—пише зараз же д. Донцов,—довідуємося, що українізація школи буде осягнута „одной силой педагогическихъ аргументовъ“ („Укр. Ж. VI, 34) і додає зараз же до цього: „просто не знаєш, як се все назвати“ (стор. 18). Я можу задовольнити цікавість д. Донцова й назвати на ймення річ, що так його турбує: це зветься просто перекручуванням чужих слів. Д. Донцов або не додивився, або просто собі промовчав не знати на віщо, що наведені слова належать не якомусь „модерному москвофілові“, а Драгоманову і їх можна знайти в відомих „Чудацьких думках“. „Можна гадати,—пише там Драгоманов,—що при найменшій волі, українська популярна література зробила б неможливою всяку конкуренцію з нею на Україні, навіть коли б школи народні й zostались цілком російськими. При одній волі вживати українську мову в школах приватних навіть попри обов'язковій російській, скоро б показалось, що в українських школах діти хутніше виучуються читати й розуміти книги, навіть російські, ніж при теперішньому порядку, а це б притягло до українських шкіл народ і земства, так що останні б почали вводити українську мову в свої школи, а коли б закон тому перечив, то добились б и відміни закону. Так в які-небудь 5—10 років однією силою педагогічних аргументів початкові народні школи у нас стали б національними, хоч би з них і не витіснено було цілком і російської мови, та певно й церковно-слав'янської“ *).

*) М. Драгоманов—Чудацькі думки. У Львові, 1892, стор. 260. В новому (київському) виданні ці слова надруковано на стор. 137.

нов скрізь говорить умовно і „силу педагогічних аргументів“ ставить у залежність од цілої низки політичних обставин, а д. Донцов сміливо пише, що „українізація школи буде осягнута однією силою педагогічних аргументів“. Пише і сам собі дивується, „як се все назвати“. Думаю, що тепер принаймні самий учинок д. Донцова легко назвати...

„Та ж газета („Рада“) уважає переслідування українства „одним з многих непорозумінь нашої переходової доби“... Другий український орган бачить в цих переслідуваннях „прискорбное заблужденіє“ (стор. 19)... Обернувшись до згаданих виданнів, побачимо, що там зовсім не про „переслідування“ мова, а в першому про оцінку українства громадськими групами, а в другому про похід д-ія Струве й Ко. „Рада“, — пише ще раз д. Донцов, — „недавно угледіла „щось гарного“ в ф а к т і, проти котрого написано стільки огненних віршів Шевченка“ (стор. 25). Тим часом „Рада“, оцінюючи проект „історичної путі“ в Києві з художнього боку, писала тільки оце: „група пам'ятників... мала б у собі ідею і спонукала б артистів дати щось гарного, утворити ансамбль зо всіх тих пам'ятників“. Це, коли вірити д. Донцову, зветься, „ідентифікуванням себе з російською суспільністю“!..

Наведу ще одну „цитату“ д. Донцова, що взяв він сам у лапки:

У „Раді“ (1911 р. ч. 264):
І такий кінець (холмської справи) випав не тільки через загальну реакційність третьої Думи, а й через те, що багато послів просто не знали і не знають, з якими великої практичної ваги справами звела їх доля“.

Цитата у д. Донцова:
Ігноровання української точки видження в Холмській справі... пояснюється „не лише реакційністю 3-ої Думи, але й тим, що многі з послів просто не знали й не знають, з якими величезного практичного значіння питаннями звела їх доля“ (стор. 20).

Я вибрав тут далеко не всі приклади більш ніж безцеремонного поведіння д. Донцова з дже-

релами, фактами та думками „можливих союзників“, але й цього досить, щоб уявити собі його манеру. Там він од себе додасть слівце, там по своєму цитату переробить, там укоротить, там з невинним виглядом приточить такого коментарія, що надає зовсім іншого змісту цитаті, там зробить таку характеристику, що тільки руками з дива розведеш... На стор. 14-ій „Модерного москвофільства“ читаємо напр. такий доказ мого особистого москвофільства: „Історія українського письменства“ С. Єфремова: з кепсько укритою нехитю ставиться до тої частини нашої літератури, котра розвивалася під західно-європейськими впливами“. Бачте, яка штука: я „укривав“ свою нехить до галичан, але зробив це так „кепсько“, що д. Донцов одразу впізнав у мені москвофільського вовка... Тільки — де, в чому виявилась ота моя нехить напр. до Шашкевича, Федьковича, Франка і т. и. — я хоч і „укривав“ її, але далсбі не знаю... *) Зате знаю вже, де шукати причини до таких проникливих висновків...

Причина лежить у самому ж д-їєві Донцову. Бажання знайти за всяку ціну щось „злочинне“ у тих, кого вважає він за „можливих союзників“, та ще з такими засобами й безцеремонним поведінням з фактами, які виявляє д. Донцов, і створили того москвофільського вовка, за яким даремно ганяють-

*) Вже в „Дзвоні“ (II, 133) д. Донцов пише: „недавно ми довідалися з „Ради“ (16, I), що п. Столипин був „першим і, здається, єдиним (!) на світі чоловіком“, котрий зачисляв українців до самостійних націй („инородців“)“. Це також неправда: з моєї статті в „Раді“ д. Донцов міг тільки довідатися, що я назвав Столипина першим і, здається, єдиним на світі чоловіком, „що про ту „инородність“ серйозно говорив“—„ту инородність“, очевидно в націоналістичному розумінні Столипина, Щеголева й інших, яка зовсім не те саме значить, що „національна самостійність“. Думаю, до речі, що за термин „инородці“, взятий з практики диких народців північного походження, не зовсім зручно хапатися представникам культурних націй і тішитись ним. Ну, та це діло смаку, а не того чи іншого відношення до національної самостійности українського народу.

ся з довбнею автор брошури. Мушу зазначити, що мені зовсім не хотілося б торкатись цієї оригінальної манери д. Донцова, — та що ж робити, коли доводиться попереду розчищати фактичну сторону, щоб можна було оцінити гаразд і ту вигадку, що зветься „модерним москвофильством“. Обмежуючись цим разом на фактичному багажі брошури, до принципальної її сторони маю ще вернутись незабаром.

XI *).

Фантазії та байки.—За дла сторонніх причин.—Три пункти д. Донцова.—Що заважає безпосереднім зносиам з Європою.—Більш по-марксистському і ближче до правди.—Проповідник проти проповіді.—Ще раз—більш по-марксистському.—Кілька запитаннів.—Полюси без середини.—Марксист та „вѣхисты“. Байки про аполітизм та „ветвь“.—Біда наша.

Того разу я обмежився з брошури д. Донцова самим фактичним матеріалом, що показує, як автор принаймні неухважливо читає українську пресу й як необачно перетолковує він свої джерела. Звичайно, поки таким способом читання й перетолковування чужих думок автор послуговується для своєї власної втіхи, доти це його особиста справа. Але ми бачимо, що з такого читання й перетолковування випливає чимало висновків громадської натури та досить небезпечних фантазій і байок, які не мають під собою фактичних підстав, хоч подано їх читачеві в занадто категоричній формі, як певні факти. Про ці байки й маємо зараз поговорити.

Як бачили ми того разу, д. Донцов запевняє, що українська преса цілком понялась „москвофильством“, або „безграничною пошаною перед російською культурою і дивною якоюсь залежністю від поглядів, пануючих в поступових російських кругах“. „Ця залежність,—пише він,—і досі тяжить як над нашою літературою, так і над громадською

*) „Рада“, ч. 154.

думкою і публічним життям. Ця залежність не дає українству й досі вийти з пелюшок і стати на власні ноги, ослаблюючи його відпорну силу в боротьбі з посторонніми впливами“ (стор. 4). Поминаю вже те, що автор, користуючись з непевних фактів, принаймні не довів тієї безмежної залежності; але чудно якось і взагалі од марксиста чути таке освітлення соціальних з'явищ, таку дуже непевну з марксистського погляду ідеологію, за яку од д. Донцова чимало достається иншим разом „міщанській“ пресі. А тим часом це не єдиний у його приклад такої, сказав би, зради світогляду за-для сторонніх причин. І це не випадково сталося: в корені фальшива байка про безмежну залежність нічого иншого й не могла зродити, як низку таких само фальшивих байок.

Ота „дивна якась духова залежність“, на думку д. Донцова, виникає з цілком свідомого погляду, що тягне за собою „якесь рабське *padam do nóg* перед російською культурою“ (стр. 8). Тим часом ця культура подіяла на українство зовсім не таким спасенним чином, як здається, а швидче шкодливо. І д. Донцов зазначає три пункти такого шкодливого впливу: „По-перше, він відриває нас від безпосереднього контакту з європейським культурним світом. По-друге, цьому впливові завдячуємо ми те абсолютне нерозуміння природи соціально-політичних явищ, котре є так характеристичне для країни з нерозвиненим політичним життям і котре так фатально відбивається на цілій ідеології сучасного українського міщанства“. І нарешті, третє—це „виховані нею (російською культурою) специфічні (!) черти російської вдачі, котрі—яко соціальні цінності—мають безперечне негативне значіння“ (стор. 8—9).

Так означив д. Донцов шкоду од російського впливу. Що-до першого пункту, то тут не доведеться багато говорити. Кожному видно, що краще мати безпосередні зносини з Європою, ніж діставати усякі культурні вартости манівцями, *via*

Петербург, чи Москва, чи й Варшава. Ще Драгоманов з його звичайною влучністю зняв був цю справу, і після його зробилось це просто ходячою фразою. Проте ця свята істина на ділі й досі не багато важить, і коли не лічити поодиноких людей, більшість української громади ще довго діставатиме західно-європейські вартости отими манівцями. І не москвофільство тут виною, або якесь там злочинство „міщанського“ громадянства та його „безгранична пошана перед російською культурою“. Справа це далеко простіша, але разом і далеко, скажу так, складніша й важча, ніж уявляє собі д. Донцов. Українське громадянство ще таке бідне матеріально і невелике числом, що попросту поки-що не може окупити само тих безпосередніх стосунків з західною Європою. Напр., д. Донцов дуже нарікає, що у нас праці О. Бауера, чи ще там кого, знають тільки в російському перекладі. Звичайно, краще було б, коли б українці могли читати їх по-українському, — але нехай хто спробує перекласти хоча б Бауерову книжку про національне питання, знайти видавця, надрукувати і потім чекати, поки праця й видатки себе окуплять! Отже російський чи польський переклад просто дешевий, бо рахується на заможніше, ширше й більш численне громадянство, і українці довго ще діставатимуть культурні здобутки через Петербург та Варшаву через оцю саме причину, а не з „безграничної пошани“ перед російською чи польською культурою. Коли б так д. Донцов глянув був на справу, то це було б і більше по-марксистському, і до правди ближче, та й побачив би він, що тут докорами та глузуванням, та дешевими сентенціями нічого не поробиш. Так було, так є і, на жаль, так ще довго буде, аж поки українське громадянство само виросте в таку силу, яка зможе сама себе жити, не позичаючись од сусідів. А поки що—це буває іноді просто по-над його силу.

Коли в першому, найпростішому, пункті так фатально умудрився д. Донцов не доглянути голов-

нішого, то що вже про решту говорити. От він запевняє далі, що нерозуміння природи соціально-політичних явищ, „котре так фатально відбивається на цілій ідеології сучасного українського міщанства“, залежить од російського впливу. „Неможливість довгий час брати участь в публичнім житті,—пояснює д. Донцов,—зродила в російській суспільності найдивніші теорії суспільного розвою найдивніші поняття про механіку соціального життя“. Навівши приклади того нерозуміння, що виявляється „передусім в безоглядній вірі в силу одиниці (терор), по-друге—в силу людського слова, в силу проповіді“, д. Донцов доходить до висновку, що „не zostалися ці ідеї без впливу і на українську публичність“ (стор. 17). Я думаю, що даремно тут зганив автор саму тільки „ідеологію сучасного українського міщанства“ і проминув хоча б самого себе. Адже от і він, замість того, щоб зрозуміти, через віщо ми читаємо Бауера в російському перекладі, вичитує нам ті самі проповіді та доводить, як то це погано ми робимо. Ми з ним згодимось, але... нехай пробачить, все-таки якийсь час читатимемо ті ж таки російські переклади, хоч і як нам це може прикро, хоч і як би ми бажали читати все по-українському. З другого боку, дуже мені цікавим здається наведене допіру пояснення в устах марксиста. Росіяне, бачте, не звикли жити публичним життям і через те вигадують усякі „найдивніші теорії суспільного розвою“, а вже од них заразились цією хворобою й українці—просто так, з „безграничної пошани“. Ну, а українці звикли,—дозволю собі запитати шановного марксиста? Ну, а політичні умови, ота сама „неможливість“, на нас так таки ані трохи нічого й не подіяли? Ну, а вони не гнали і нас так само, як і росіян, до тих теорій та розуміннів, що здаються тепер нашому марксистові найдивнішими?.. І знов я думаю, що більш по-марксистському та й до правди ближче було б дати спокій міщанській ідеології, перестати проповідями дошкуляти, а до-

думатись до дуже немудрої річі, а саме—що однакові причини призводять і до наслідків однакових. Це раз. Друге,—я не розумію, як марксист може пояснити данне з'явище для одних самими політичними причинами, для других самою модою, і як д. Донцов, що навчає нас черпати науку безпосередно з західньої Європи, не доглянувся, що якраз там і треба шукати коріння багато де-чого з того, що він уважає за „найдивніші теорії та поняття“ чисто російського роду. Хиба не в Європі жив Ж. Ж. Руссо, з яким так багато спільного мав Толстой? Хиба не був європейцем Макс Штирнер з його „Der Einzige“ та, кажучи словами д. Донцова, „безоглядною вірою в силу одиниці“? Хиба не в Європі проповідував політику Лассаль (згадується зневажливе слівце про „парламентський кретинизм у д. Донцова)? Хиба нарешті „модерними москвофилами“ були Сковорода або Мальований? Досить тільки поставити ці образливі для марксистського достоїнства д. Донцова питання, щоб уся його теорія москвофільства, як моди, як впливу, як пошани, розвіялась мов дим на повітрі, бо пояснити соціальні події самою модою чи пошаною, не пошукавши глибшого ґрунту, це й не марксистові сором.

Нарешті пункт третій — „специфічні черти! російської вдачі“, що мають, на думку д. Донцова, саме негативне значіння. „Не заперечую,—пише він,—ні генія Толстого, ані великого таланту Горького“, але навіть оці „великани російської літератури є все ж Р о с і я н и,—підкреслює д. Донцов,—себ-то не в стані (sic!) позбутися свого специфічного „русского духа“, вихованого тисячолітньою історією“. Хочете дізнатись, що то за „русский духъ, вихований тисячолітньою історією“ -- нате. „Солодкаво-сентиментальне відношення до меншого брата, в високій мірі для його образливе (народницька література), і апотеоза некультурности (Л. Толстой)—ось один полюс російської літератури. Апотеоза босяцтва (не пролетарства!), себ-то знов

тієї ж таки некультури (М. Горькій)—її другий полюс. Демократизм, котрий проповідує література—це є демократизм „барський“, „кающогося дворянина“, з одної сторони, індивідуалістичний демократизм апаща (!)—з другої сторони. В кожному разі,—додає д. Донцов,—зовсім не той, на котрім полягає будучина Європи і котрий будується на високо розвиненім почутті власної гідності і громадської карності одиниці“ (стор. 9). І далі йде позичена з скандальної популярності „Вѣхъ“ характеристика „специфічних черт російської вдачі“. Облишмо навіть згоду українського марксиста з російськими „вѣхистами“, згодьмося на мить, що характеристика „полюсів“ російської літератури справедлива, але і в такому разі полюси суть полюси,—ну, а те, що між полюсами, так таки й не має жадної вже ваги для характеристики „русского духа?“ Адже ж між крайніми пунктами зміщається ціла середина—оте величезне письменство, яке безперечно дає й свою вкладку до тієї ж таки світової скарбниці, з якої запрошує нас черпати д. Донцов. Я не знаю, чому цим разом про європейську культуру забув д. Донцов, тільки знаю, що його москвофобство таки добре зажартувало собі з його й позбавило його розумування навіть тіні, що схожа була б на правду. Знаю також, що не москвоїдством можна вирішити питання про стосунки між російством та українством.

З інших байок, що розказує в своїй брошюрі д. Донцов, спинюся ще на двох. Перша—„сучасний аполітизм українського міщанського руху“, звичайно, знов же як наслідок того ж таки москвофільства. „Ціла міщанська преса, — каже автор,—майже згідно оповіщає *urbi et orbi*, що українство—„чисто-культурний“ рух, з політикою не маючий (*sic*) нічого спільного“ (стор. 24). І от марксист, що допіру стиснув із спочуттям руку „вѣхистамъ“, картає українство за його виключне культурництво „в момент відродження края“,—доб-

ре відродження, додаю, коли з „Вѣхъ“ доводиться аргументів позичати! Байку, що українство удає з себе самий культурний рух, ми часто чуємо з сторінок „Кієвлянина“ („культурно-этнографическая невинность“—так це там зветься) і я позицію „Кієвлянина“ розумію: йому треба попросту з усього зробити політику, щоб тим легше убити в шори зненавистний рух. Але як цю байку зважилась проказати людина, що знає українські напрями, а українську пресу не „на предмет уловлення“ читає—я одмовляюсь зрозуміти. Одним хиба можна пояснити цю надприродну річ: охота спіймати москвофільського вовка така велика, що все, що сіре те й вовк, а за компанію й не сіре навіть попадає до одного товариства.

Те ж саме стосується й до другої байки—ніби українці зрікаються чести бути самостійною нацією й воліють стати „віткою русского народу“. На підставі однієї справді незручної фрази з „Ради“ байка шириться далі і, напр., недавно „Український Студент“ незграбно запевняв, ніби „Рада“ „на протязі кількох вже років стверджує, що ми є „ветвь“ („У. С.“, I, 58)*). Ще можна зрозуміти, коли цією нещасною „віткою“ вимахують люде в полемичному запалі: там часто буває не до правди і з мухи вовка роблять, але ж д. Донцову не для полемики цей вовк знадобився: на йому він будує всю свою теорію „безграничної пошани“ і це вимагало од його трохи більше уваги до змісту отого розуміння про „галузку руського народу“. Розуміють це звичайно, як зречення права на самостійність національну, хоча ніхто ніколи не говорив—„ветвь великорусскаго народа“. Тим часом це має, очевидно, зовсім інший зміст: сказати про українців „ветвь русскаго племени“ значить поставити їх нарівні з великорусами й білорусами, а не в залежності од великорусів. Я принаймні в цьому ніякого зречен-

*) Може характерно, що в інкримінованій фразі з „Ради“ було сказано „одна з галузок“,—на „ветвь“ переробили вже супротивники „москвофільства“.

ня од національної самостійности не бачу, бо думаю, що національна самостійність не од міри родства залежить, хоча звичайно пристав би краще не вживати такої термінології, що може викликати тільки зайву і непотрібну плутанину. Проте й користуватися з тієї плутанини та розбірати, хто з ким і які родичі—це просто націоналістична схоластика, потрібна для теоретиків і практиків слав'яноблаготворительного напрямку і цілком зайва у наших хатніх справах та змаганнях.

Отже все „модерне москвофільство“ з усіма його наслідками—це не що інше, як низка байок, заснованих на випадковому матеріалі, по-части перекрученому, по-части перетолкованому. Правду говорить д. Донцов тільки тоді, коли показує поодинокі огріхи в українській пресі, і тут на його ереміяди справді варто звернути увагу. Варто насамперед йому самому, бо ті огріхи не міщанством пояснюються, а взагалі неладом по наших органах преси, і марксистська „точка видження“, кажучи словами д. Донцова, од цього теж ані трохи не забезпечує. Що це так, д. Донцов міг би знайти тому докази, не порпаючись у „міщанській пресі“, а зараз таки коло себе, і йому менше може, ніж кому іншому, до лиця ота пишна поза: „дякую тобі, Боже, за те, що я не такий, як отой митарь“. У тому самому „Дзвоні“, де д. Донцов регулярно виловлює гріхи міщанської преси, міг би він знайти не одного митаря й чимало ознак того, що зве „модерним москвофільством“ і з чим боротись закликає. Боротись, звичайно, треба, але не треба ні перебільшувати, ні криво поясняти події. Бо це не так „москвофільство“, себто щось свідоме й з наміслом заведене, як біда наша—ота відносна бідність, що не дає нам стати цілком на власні ноги. Ну, та цю біду поправити можна, хоча й не одразу, хоча й не ереміядами.

Кінчаю. Кінчаю бажанням, щоб д. Донцов, у якого є всі данні виробитись на доброго публіциста, менше ганявся за „міщанством“, більш огля-

дався на факти, більше справедливості додержував і більше був марксистом... Тоді з-під пера його не виходитимуть такі непередумані й нічим, окрім тенденційності, не оправдані праці, як ота про „модерне москвофільство“.

XII*)

Про одного франта.—Знов „модерне москвофільство“, або манія москвофобства.—Од оборони до нападу.—Операція з чужими думками.—Потакання д. Донцова і „діскретне мовчання“.—Хто мовчить?—Апеляція замість кінця цитати.—Криминальна симпатія.—Мої інтереси в обороні д. Донцова.—„19—ХІ м. р.“ або понеділкове число „Ради“.—Система й характерні риси Шпака-снігуровського.—Тема для веде-
вила.

Небіжчик О. Юркевич дуже любив під веселу руч наспівувати одну жартовливу пісеньку про „перепеличеньку невеличеньку“, що женихалася собі, овдовівши, з усякими заступниками пташачого царства. Поміж іншою „слічною кавалерією“ прилетів був до неї й

Пан Шпак-снігуровський,—
Він удятий по-польськи,
Він у шорах, він у вборах,
Ще й в червоній камизолі,
Ще й по-польськи гадає...

Одно слово, така блискуча постать, що всім своїм зверхнім виглядом, тоном і поведінням кричала про своє нехтування до тієї „кумпанії“, серед якої опинилась. Та разом і надзвичайно комічна постать, усі ресурси якої—в червоній камизолі та в тому „гаданні по-польськи“, у тому надутому, набундюченому вигляді, що ним думав пан Шпак скорити серце невітійної удовиці.

Образ цього пишного, неподоланого франта мимоволі якось зринув з пам'яті й став перед очима, коли я читав „Pro domo sua“ або відповідь мені д. Донцова в 7—8 кн. „Дзвона“. Пан Донцов спокусився блискучою фігурою пана Шпа-

*) „Рада“, ч 227.

ка-снігуровського, узяв його собі за зразок і досить щасливо його удає, до останньої рисочки копіюючи і зверхній вигляд, і рухи, й поведіння. Так само він гордо та пишно похожає перед читачами „Дзвона“. Так само він не инакше, як у червоній камизолі виступає. І так само він не говорить —ні, а „по-польськи гадає“: звисока так, ледве-ледве через губу плюне, усією своєю незрівняною постаттю манифестуючи своє крайнє призирство до розмовників. Жартовлива пісенька, на жаль, не подає нам, про щό саме „гадав“ пан Шпак-снігуровський; „гадання“ ж його наслідувача, пана Донцова, у нас перед очима, і, я думаю, він не зробив жадного встиду своєму блискучому прототипові. Зовсім навпаки—зміст „гадання“ цілком одповідає й зверхньому виглядові цього пишного та величного претендента на перепеличчину ласку.

Мова все про те ж таки „модерне москвофільство“, якого бацили догадливий пан Донцов зумів усюди відшукати. В своїх увагах з приводу цієї, до певної міри, манії москвофобства, я зазначив був, що і фактично д. Донцов помиляється, і принципіально не має підстав зводити до самого москвофільства ті прѡяви нашого життя, про які мова в його брошюрі. Особливо спинивсь я був на способах аргументації д. Донцова, зазначаючи його більш, ніж безцеремонне поведіння з фактами, переинакшування цитат по своєму, накидання супротивникам думок, які й не снились їм, перекручування їхньої позиції „Не вважаючи на те,—писав я тоді,—що він (д. Донцов) часто не подає джерел, звідки взято ту або иншу цитату, або подає їх так, що хоч не шукай, я по змозі перевірив їх,—і, скажу просто, ніби знов опинився в товаристві д. Щеголева, перед тією купою наверханого й переплутаного матеріялу, що зібрав д. Донцов на доказ та ганьбу „модерному москвофільству“ („Рада“, ч. 148). Д. Донцов з цим не згожується, д. Донцов обороняється од моїх „несправедливих“ закидів і з запалу од оборони пере-

ходить до нападу; д. Донцов силкується удавати крайнє призи́рство до мене, не жалуючи кріпких слів та особистих вихваток. Це, звичайно, полишаю йому й не піднімаю тих камінчиків, якими щедро по дорозі між своїми „гаданнями“ кидається д. Донцов. Також і не обороняюсь од його нападу, не виправдуюся,—ні, я обвинувачую.

Д. Донцов перейшов, як він каже, по черзі мої докази його некоректного поведіння з фактами,—перейшов, додам, дуже не повно, бо далеко не все зачепив у своїх поясненнях. Але те, що пояснив, становить питання вже не про тенденційність його вигадок, а про повну свідомість тієї операції з чужими думками, яку він заподіяв у своїй брошюрі, про цілковитий брак того почуття, яке велить спійманому на гарячій учинку суб'єктові бодай мовчати й незручним викручуванням хоч ще далі не вплутуватися. Та ні—д. Донцов—він не вплутується, він же нападає, він „апелює до здорової логіки читачів“, він нарешті „по-польськи гадає“, звисока з своєї шпаківської позиції обкладаючи мене всякими ущіпливими епітетами. Робить це, на диво, навіть там, де сам же згожується з тим, що я сказав правду. Я, напр. висловив здивування, що д. Донцов, до того ж „паленіючи зі встиду“, підпірає своє „модерне москвофільство“ цитатами з д. Струве та Драгоманова. „Так, підкреслені слова—слова Струве“, „так, слова, що українізація школи буде осягнута „однією силою педагогічних аргументів“, належать Драгоманову“,—одповідає мені д. Донцов („Дзвін“, 7–8 кн., стор. 137 і 138). Цим потаканням автора я власне міг би й обмежитися, бо очевидна ж річ, що доводити „модерне москвофільство“ словами одного „москаля“, а другого хоч і українця, але зовсім не модерного—можна тільки загубивши всяку міру воцінці доказів; так само очевидно, що взагалі д. Донцову бракувало аргументації, коли він аж до таких підозренних способів береться; і знов же очевидно, що такий спосіб доказів ставить під великий сумнів

саму його тезу. Кажу—через усе це міг би я обмежитися вищенаведеним потаканням д. Донцова, але не обмежуся, бо не забуваймо, що цей пан має нахил „по-польськи гадати“. Сказавши „так“, він зараз же пробує довести що оте „так“ треба власне розуміти, як „ні“, і що він, д. Донцов, чистий як скло, а з мене якийсь темний демон схоластики, що даремно до його вчепився. Тим то мушу спинитися й на тому, чим поясняє д. Донцов свої „так“.

Так, підкреслені слова—слова Струве. Але що пише автор статті в „Укр. Ж.“ з а р а з т а к и,—підкреслює д. Донцов,—по зачитуванню цих слів Струве? Він пише так: „я сказаль, что въ этомъ пунктѣ у насъ не встрѣтятся разногласій по существу“. Отже який то злочин, коли я думки, висказані Струве, але з котрими автор статті—Українець солідаризується, зачитував для характеристики поглядів цього останнього? Але п. Єфремов про те, що з наведеними поглядами Струве автор статті зсолідаризувався—діскретно мовчить.

Зараз ми побачимо, хто з нас двох „діскретно мовчить“, але попереду я запитаю, чому д. Донцов не навів слів самого автора статті в „Укр. Жити“, а „діскретно“ обмежився був словами його опонента? Адже, здавалося б, для його краще було самого Старого Українця спіймати на „москвофільстві“, а не д. Струве. Чому,—нарешті й тепер оце, нападаючи на моє „діскретне мовчання“, д. Донцов не менш „діскретно“ вриває цитату на півслові, як-раз там, де виясняється, з чим солідаризується, а з чим не солідаризується Старий Українець. Бо ось справжній кінець цитати:

Я сказаль, что въ этомъ пунктѣ у насъ не встрѣтятся разногласій по существу, такъ какъ я не отрицаю необходимости въ начальной школѣ обучать русскому языку; но въ одной, очень важной впрочемъ детали мы разоидемя.

І далі йде полеміка проти основної тези д-ія Струве про „приобщеніє къ русской культурѣ“: воно, на думку автора статті, і неможливе, і непотрібне, й недоцільне („Укр. Жити“, 1912 р., кн. І, стор. 46—47). І от про все це д. Донцов ані чирк... Так само зручно вміє помовчати він і

на другому пункті, на якому знов ніби „солідаризується“ автор статті в „Укр. Жизни“ з д-ієм Струве. Д. Донцов наводить ще одну цитату на доказ того, що, на думку Старого Українця, українська інтелігенція навіть по націоналізації школи „точно такъ же, какъ и теперь, приметъ посильное участие въ общерусской культурѣ“. І пунктом. І апеляція до „здорової логіки читачів“... А тим часом, замість цієї нікому непотрібної апеляції, треба було тільки далі виписати слова Старого Українця, щоб побачити, що справа зовсім не так просто стоїть, як рішає д. Донцов, бо ось що зараз же за виписаними у д. Донцова словами читаємо:

Существенная разница съ теперешнимъ положеніемъ будетъ заключаться въ томъ, что интеллигенція украинская, не потерявшая своего родного языка, а совершенствовавшая его и въ школѣ, и въ своихъ самостоятельныхъ трудахъ, не будетъ оторвана отъ своего народа и потому будетъ въ силахъ честно служить ему, помогая выходить изъ „тихихъ и глубокихъ заводей народной жизни“ на бо лѣе широкую политическую арену сознательной гражданственности“ („Укр. Жизнь“, 1912, I, 51—52.)

Це у д. Донцова зветься солідаризуванням з д-ієм Струве... Можна не згожуватися з аргументацією автора, можна критикувати його загальну позицію тієї чисто практичної постановки питання, на якій він стоїть у своїй відповіді д-ієві Струве, можна нарешті проти деталей споритись. Але сказати, що автор „солідаризується“ з д. Струве, що він бере оте „посильное участие“ в загально-російській культурі, „як факт, проти котрого, кажучи словами д. Донцова, він не має нічого закинути“, коли він сам зазначає „существенную разницу“ — значить, у найкращому разі, не читати того, про віщо пишеш. Це в найкращому разі, але маю всі данні думати, що справа з д. Донцовим далеко гірше стоїть.

Перехожу до другого „так“ д. Донцова. Він згожується, що взяв цитату з Драгоманова й поставив її на кошт тому, хто про Драгоманова пи-

сав,—„але, додає д. Донцов, як би п. Єфремов прочитав знов те, що зараз таки по цій цитаті написав автор статті, то знов би зобачив, що він цілком з цими словами солідаризується“ („Дзвін“, стор. 138). Я читав. Я знаю, що д. Хатченко зараз таки по цитаті з Драгоманова про „силу педагогічних аргументів“ пише: „итакъ, сама жизнь (а не сами „педагогічні аргументи“) заставить ввести українській языкъ въ школахъ на Украинѣ, какъ бы этому ни противодѣйствовали явные и тайные враги нашей культуры“ („Укр. Жизнь“, 1912, VI, 34). Я знаю навіть, чому д. Хатченко, солідаризуючись з Драгомановим, пише, що само життя, а не сама педагогія, доведе до перемоги української культури. Бо я читав не тільки те, що стоїть зараз по вирваній у Драгоманова незручно фразі, а й те, що попереду стоїть. Я вже зазначив, що власне розумів Драгоманов під „педагогічними аргументами“. Ви бачите,—писав я, навівши повний текст міркувань Драгоманова,—що Драгоманов скрізь говорить умовно і „силу педагогічних аргументів“ ставить у залежність од цілої низки політичних обставин, а д. Донцов сміливо пише, що „українізація школи буде досягнута однією силою педагогічних аргументів, та ще й дивується, „як се все назвати“. Думаю, що тепер легко принаймні самий учинок д. Донцова назвати“ („Рада“, ч. 148). До цього додам хіба, що після пояснення чи „діскретного мовчання“ д. Донцова вчинок його робиться ще виразнішим, а шпаківське „гадання“ в суміш із „діскретним мовчанням“ ще краще про себе промовляє.

Бо взагалі д. Донцов має звичку навіть і мовчанням своїм дуже красно промовляти. Так, напр., з приводу відомого проекту про історичну путь у Києві він накинувся був на „Раду“, що „недавно угледіла „щось гарного“ в факті, проти котрого написано стільки огненних віршів Шевченка“ („Модерне москвофільство“, стор. 25). Коли я завважив, що „Рада“ писала про художню сторону

проекта, д. Донцов натискає у своїй відповіді, що мова мовиться про „ідею“, і додає: „так після (!) мене не може писати лиш той, хто симпатизує з сею ідеєю“. Про те ж, що то за ідея, саме симпатизування якій вважається вже за криминал, д. Донцов знов „діскретно мовчить“. І я його розумію. Ту ідею кількома рядками попереду висловлено в „Раді“ так: „ідея вшанувати творців Староукраїнської держави“ („Рада“, 1911 р., ч. 35). Я знов пристаю, що можна проти цієї ідеї споритися, навіть притягаючи без потреби огненні вірші Шевченка, хоча вони не проти цієї ідеї, а проти чогось іншого націлені,—але все ж мушу запитати, як це стосується до теми д. Донцова? Адже ж він, здається, про москвофільство „гадав“, то яким же боком „ідея Староукраїнської держави“ може бути зачислена до москвофільських? І цим разом автор, що так звисока „гадає“ про всякі сторонні речі, як от моя схоластичність то-що, тихенько собі промовчує. Не хоче він так само згадувати і „про останній, „убійчий“, як він іронизує, доказ“ його перекручування, коли він по своєму цитати перероблює,—„в інтересах п. Єфремова“, терпко додає д. Донцов. Про мої інтереси хай вже він дозволить мені самому подбати, але відповісти на закид, що ставить серйозне обвинувачення до д. Донцова—то його інтерес був. Адже не я, а, як що згадає читач, д. Донцов у своїй брошюрі виписує чимало докорів та догани нелюбим авторам за мову, за обмоскалювання її. І виписуючи їх, сам переробляє їхню мову, пересипаючи од себе такими страховищами справжнього москвофільства, як „точка видження“ або „вітка“, а коли йому це завважають—він навіть згадувати про це не хоче, та ще й за чужі інтереси ховається! І так це чудово у д. Донцова виходить, що вже й не дивуєшся, як не дивуєшся і в тих випадках, коли він зважується нарешті зламати печать „діскретного мовчання“. Так, між иншим вичитав я у його таку цінну пораду: „хай п. Єфремов прочитає

такі ганебні статті, як уміщені в „Раді“ в ч. від 19—ХІ м. р.“ Дуже б радий був уволити його волю і прочитати, але, як навмисне, 19 ноября минулого року був понеділок, а по понеділках „Рада“ не виходить, і я так і не зміг знайти „ганебної статті“ в небувалому числі „Ради“(*).

Що це lapsus? випадок?.. На жаль, уся брошура д. Донцова складається з таких lapsus'ів та випадків, а це вже, як собі хочете, а якоюсь системою відгонить—системою отого саме Шпака-снігуровського, що дбає тільки про показний бік своєї блискучої особи. На ще більший жаль, стоячи в величній позі Шпака-снігуровського, д. Донцов у своїй відповіді ще й з цією системою переборщує. І замість уваг про цікаве громадське з'явище, виходить несовісна—я підкреслюю це—полемика особиста, що одсовує в далеку далечінь те важливе питання, якого торкнувся був д. Донцов, але не зумів не то розглянути, але навіть поставити до ладу. Перекручування чужих думок, читання в чужих серцях (здогад, напр., про мою нехіль до галицьких письменників), фалшування цитат, мовчання там, де треба говорити, і порожнє „гадання“ звисока там, де краще було б і промовчати—такі характерні риси цього блискучого франта. І маючи такий багаж за плечима, він зважується підіймати питання, яких, очевидно, з таким багажем не розв'язати; він насмілюється говорити за певну громадську течію, рекомендувати, з себе заступника „марксівської інтелігенції“. Мало того, „Дзвін“ ще випускає такого публіциста, як першу свою скрипку, доручивши йому такий відповідальний у журналі, відділ як огляди українського життя.. За д. Донцова мені байдуже, але бачити редакцію солідного видання

*) В своїй найновішій праці („З приводу одної ересі“, Київ, 1914) д. Донцов доводить, що „понеділкове число „Ради“ зовсім не є понеділковим“ (стор. 55), бо він, бачте, час лічить по новому стилю і я чомусь про це мусів знати! Маємо новий зразок тієї неохайности, яка панує в цитатах та посиланнях оцього Шпака-снігуровського.

в ролі „перепеличеньки невеличенької“, яка „сама не знає, що робити має“—це і боляче, і соромно...

Але гвалт,—горлає д. Донцов: „п. Єфремов виступає тут навіть (тема для водевилю!)... в обороні марксизму“ („Дзвін“, кн. 7—8, стор. 140) Так, тема для водевилю, тільки пан Донцов того не розуміє, що найводевильніша роля в цьому водевилі належить йому, блискучому наслідувачеві пана Шпака-снігуровського. Я не належу до марксистів у тому розумінні, яке нині надано цьому слову, але це не заважає мені високо шанувати Маркса й знати його науку хоча б стільки, щоб бачити, як далеко стоїть од неї д. Донцов з своїм справді водевильним москвофобством та порожнім „гаданням“ про всякі дрібниці. Не заважає це мені і те розуміти, що багато єсть людей, які безпечно „гадають“ про Маркса й марксизм, хоча не мали терпцю дочитати до краю твори свого вчителя, не мали глузду вдуматися в них і їх зрозуміти. Це може бути, звичайно, темою й для водевиля,—як на чий смак,—але мені то, далебі, нема жадної охоти сміятися, коли стріваю „гадання“ д. Донцова на сторінках „Дзвону“, бо їм далеко краще було б місце на сторінках якого-небудь вшехпольського органу поруч п. Здзеховського. Це що-до світогляду д. Донцова; що ж до способів його полеміки, то ледве чи місце йому просто в кожному путящому органі, що принаймні себе поважає.

Не на те пишу це я, щоб фамільярно „клепати по плечу“ чи по яких інших місцях д. Донцова, як він зрозумів мої попередні статті, а зрозумівши удає ображеного і відмовляє мені (о, блискучий Шпак-снігуровський!) „потрібних кваліфікацій“. Мене не цікавить ні сам д. Донцов, ні його плечі, ні самопочуття, ні пишна поза, ні постать блискуча—мене цікавлять єдино ті погляди, що він заступає. На цьому яскравому прикладі я хотів показати тільки, куди доходить і до чого доводить те москвофобство, що починає прокидатися подекуди серед нашого громадянства. І певне, до цьо-

го з'явища мені доведеться мабуть не раз ще вертатися,—дарма, чи дасть мені на це дозвіл чи не дасть той або інший суб'єкт із Шпакової „слічної кавалерії“.

XIII *).

На закінчення розмови.—Невпинний темперамент, чи органічні дефекти?—Про „модерність“ так званого „москвофільства“.—„Горрендальні річі“ у Драгоманова.—Навпаки справа.—Поступ національної самосвідомості і зменшення „москвофільства“. — Не такий чорт страшний...—Формальне москвофільство й вульгарне москвофобство.—Два процеси і два шляхи.—„Триєдина Русь“.—За високим тином.

Дозволю собі закінчити нашу розмову про „модерне москвофільство“ Роблю це як з причин об'єктивних, бо вважаю питання це надзвичайно цікавим, якого в нашому громадському житті не обминеш, так і з суб'єктивних, про які зараз скажу. Через де-які особисті обставини я власне не закінчив був своєї розмови перед літом і мав вернутися до цієї теми в-осени, як вискочив завчасу трохи д. Донцов з своєю самообороною, що більше скидається на акт обвинувачення в справі Бейліса. Довелося одперти цього невсипущого прокурора й тим перервати розмову про саму справу.

А втім ми, як по правді казати, й не одходили од справи. Як я вже зазначив, на те, щоб довести свій погляд на „модерне москвофільство“, треба було д. Донцову аж до Щеголівських засобів узятися—треба було уривати на пів-фразі цитати, переробляти їх по-своєму, вигадувати факти, підтасовувати до них і те, що ніяк не стосується до його теми, треба було читати в серцях і врешті скінчити просто вже дослідом про мою особу... Кажу—треба було, бо причину цього бачу зовсім не в невпинному темпераменті цього публіциста, а в самій натурі його тези, в органічних її дефектах. Того, чого нема в дійсності, іншими способами й не можна було довести. А що москво-

*) „Рада“, ч 233.

фильства в розумінні д. Донцова у нас нема, до того ж тим паче нема москвофильства модерного—про це, мені здається, не може бути й вагання у того, хто справді приглядався у нас до стосунків з нашими сусідами, а не наскакував тільки з готовою, наперед уложеною міркою: бо те, що єсть, жадної немає рації підводити під такий цілком виразний термин, як москвофильство.

Насамперед просто комічно бренть оцей епітет—„модерне“. Говорити про так зване „москвофильство“, що його перше не було на Україні, а лиш останніми часами десь звідкись несподівано взялося, до того ж тільки серед „міщанського“ громадянства і до того ж мало не свідомими заходами кількох лиходійних (ім'я рек) осіб—може людина цілком байдужна і недбайлива що-до змісту своїх слів і занадто нетямуща в питаннях нашого минулого та сучасного. Коли й можна говорити про москвофильство в тому розумінні, яке цьому термінові тепер надається, то як-раз треба того москвофильства в минулому шукати, а не в сучасному,—принаймні більш у минулому, ніж у сучасному. Адже відомий факт, що українські діячі до самих, можна сказати, 80-х років минулого століття досить часто не вирізняли себе цілком виразно з загально-російського життя й не ставили руба питання про свою національну одрубність та інтереси. Прикладів із того часу можна б наводити просто без числа, але я поки що обмежуся тільки одним. Недавно вийшов п'ятий том надзвичайно цікавого видання „М. М. Стасюлевичъ и его современники въ ихъ перепискѣ“, і в йому маємо листи Драгоманова до Стасюлевича, про які незабаром доведеться докладніше поговорити. І от у цих листах із початку 70-х років маємо зовсім недвозначні ознаки навіть не такого „москвофильства“, яке д. Донцов підглядив тільки останніми часами—„модерне“, мовляв!—а далеко на його погляд гіршого.. „Обвиняють насъ, русскихъ“...—пише, напр, Драгоманов,—„нечего намъ, русскимъ, беспокоиться“... „мнѣ искренне больно и

як славянину, и еще болѣе какъ русскому, и еще болѣе какъ челоуѣку“ (ст. 192, 206). Мало того, тут же Драгоманов узиває себе „всеросійскимъ патріотомъ“, правда—„на космополитической запарѣ“ (ст. 207) і навіть—страшно вимовити!—дбає про „здоровое обрусеніе галичанъ“ (ст. 212) і марить про той час, коли „Чермная Русь возвратится подъ сѣнь родного орла“ (ст. 205)... Чим це не „горрендальні річі“, кажучи чудовою українською мовою д. Донцова і що ота наша „галузка“ перед цим орлом Драгоманова? А тим часом д. Донцов все-таки про „модерне москвофильство“ говорить...

Отже, коли по правді говорити, то справа стоїть як-раз навпаки: де далі, то все більш прояснюється українська самосвідомість, і вже Драгоманов другої половини 70-х, а тим паче 80-х і 90-х років ніяким світом не вжив би тих виразів, яких зразки наведено вище. Не вжив би і через те, що сам пішов далеко-далеко вперед у своїй національній свідомості з того часу, як оселився за кордоном, і через те ще, що як-раз з 80-х років у нас бере свій початок те покоління, яке цілком ясно зазначило свої національні позиції й не менш виразно поставило свої стосунки до російського громадянства, письменства й культури. Покоління Грінченка, Грушевського, Лесі Українки й Коцюбинського вже не скаже—„мы, рускіє“, вже не пишатиметься титулом „всеросійських патріотів“ на якій хоче запарі і взагалі зовсім в інших термінах виявлятиме свої стосунки до російського життя і культури. Тим більше цього не зробить те покоління, що прийшло слідом за ними, а вже—смію думати—жадним чином і не подумає зробити покоління д. Донцова, що в його особі виступає навіть з такими прикрими ламентациями за ніби-то поголовне у нас „москвофильство“. Що ж виходить з цього? Думаю, що тільки одно виходить: нехай що собі говорять наші москвофоби, нехай як нападаються на підозрених у москвофильстві—а все-таки маємо поступ, зменшення, а не збільшення того, нехай поки що,

й „москвофільства“. То як же можна говорити про його, як про злочинний витвір останнього часу, як про якийсь регрес у нашої національній самосвідомості? Отже найбільше, на що мали б де-яке право нарікати наші через лад загарливі патріоти—так це окремі помилки, окремі неясности чи недоладности у поодиноких людей. Але не про поодиноких людей, очевидно, мова мовиться, коли вже чуємо застереження перед свого роду *péril social*, перед громадською небезпекою од того „москвофільства“, яке ніби-то все наше життя тепер посіло. І от ми підходимо до найголовнішого в цій справі питання, — та чи є ж справді чого лякатись і чи дійсно сидить у нас так глибоко отой мікроб москвофільства, розуміючи його як свідоме підпорядкування свого чужому, як безкритичне переймання чужого, в даному разі російського чи московського?

Дозволю собі ще раз на хвилину вернутись до тих „горрендальних“ слів Драгоманова, що навів я попереду. Здавалося б, вони так красно промовляють, що двох думок про їх бути не може у сучасного українця. А отже—каюсь—мені од них зовсім не страшно і навіть „сѣнь родного орла“ не вводить мене во искушеніє, в яке м'якший вираз у „Раді“ вкинув д. Донцова. Це тому насамперед, що не хочу по вирваних фразах судити цілість,—у тому напр. „родному орлі“ безперечно чується одтінок іронії й одгук федералістичних ідей Драгоманова; а друге—тому, що бачу тут не так москвофільство, як *façon de parler*, оту спільну мову, якої мимоволі шукаєш з розмовником; бачу, одно слово, ту формальну сторону, яка зовсім не так уже й одбивається на суті справи і не повинна її застувати. Ми знаємо, що не вважаючи на оте криминальне „насъ, русскихъ“, Драгоманов на український, а не на инший ґрунт положив усі сили свого розуму й хисту. Ми знаємо, що ні од кого не доставалось отим „рускимъ“ так, як од його, коли він у них стрівав замах на свою українську натуру й інтереси українського народу. Ми знаємо нарешті, чим кінчилося

оте „здоровое обрусеніє галичанъ“, що насамперед було, кажучи словами Драгоманова, їх „разбурсаченієм“ і в результаті дало нам Франка й інших таких „москвофілів“. Не такий вже, виходить, і страшний отой чорт „москвофильства“, бо не вважаючи на всі безперечні ознаки „москвофильства“, робота наших діячів іде все-таки на користь самому українству. Формальне москвофильство, москвофильство у виразах, не заважає їм твердо вести свою лінію й працювати для відродження українського народу. І я думаю, що нема підстав uważати, ніби тепер гірше діється, аніж було за часів Драгоманова.

Навпаки. Я вже згадував, що як-раз останні десятиліття принесли нам повну свідомість національну, цілковите розуміння своїх національних інтересів і практичні заходи коло того, щоб те розуміння на ділі виявити, роботою оправдати. А все це так мало свідчить про будь-яке „фильство“, що добачати його можна тільки з заплученими навмисне очима, перетолковуючи факти й події нашого життя, на якийсь особливий аршин їх міряючи. За такий аршин і стало те примитивне, вульгарне москвофобство, що виступає з лозунгом не активної роботи на своєму рідному ґрунті, а тільки зненависти до тих чужих форм життя, які заходять, і не можуть не заходити, до нас.

Скільки я розумію, на Україні тепер відбуваються два процеси. З одного боку, шириться національна свідомість, іде робота, щоб збудити питання — „хто ми?“ й відповідними засобами забезпечити певну на його відповідь і на цьому ґрунті будувати дальший культурний розвиток українського народу. З другого боку, так само ширяться впливи російської культури, що серед вищих верств на Україні давно вже здобула собі навіть перевагу, а тепер силкується свої впливи поширити й на народні маси. Ми знаємо ті шляхи, що ними ця чужа культура до нас переходить. Усе державне життя, просвіта, економічні обставини і т. ин.—все

це намагається вести до обмосковлення наше селянство, оте головне ядро, що на йому тільки й може засновуватись наша національна культура. Українство, що виступає тут конкуруючою силою, основою іншого напрямку в розвитку, може піти двома шляхами. Або, справді таки ознайомившись з тією чужою культурою, брати звідти те, що в ній є позитивного і вселюдського, перетворювати його і в своїх національних формах подавати для широкого вжитку; або ж перейнятися зненавистю до тих чужих впливів і вийти на боротьбу з ними самими, а не лиш з тими формами, в яких ті впливи тепер до нас заходять і виявляються. Не кажучи вже взагалі про те, чи може розвиток культури керуватися де-небудь самою зненавистю, треба заважити, що за сучасного життя на Україні ця боротьба з самими російськими впливами, а не з формами їхніми, дуже легко може обернутися в боротьбу з культурою взагалі. Напр., школа у нас тепер російська, обрусительна і з цього боку безперечно шкодлива,—отже—геть усяку школу?... Правда, д. Донцов між іншим говорить і старі слова про те, щоб увійти в безпосередній контакт з західною Європою й звідти черпати здобутки культури, але я не знаю, чи сам він серйозно вірить у те, щò в такій занадто абстрактній формі говорить. От він хвалиться в „Дзвоні“, що читає в оригіналі по-англійському і навіть чомусь вважає за потрібне лякати цим мене. Добро йому, добро й тим, хто хоч і не хвалючись може читати чи по-англійському, чи по-французькому, чи по-німецькому і, значить, справді має де-яку змогу—певна річ, не універсальну—увійти в контакт з західно-європейським життям. Але це ж десятки, сотні, нехай тисячі, а щò робитимуть мільйони, які в західній Європі почувають себе „без язика“ й ніякого контакту з нею фізично встановити не можуть?.. За наших часів такий контакт це утопія, не більше, і за-для утопії нехтувати реальними шляхами, щоб використати їх на піднесення своєї культури, це

робити може тільки людина дуже безпечна що-до наслідків свого діла. Проповідувати, що не треба ніякої школи, коли нема української, дуже легко, але чи цими проповідями можна дати народові бо-дай елементарну грамоту — про це нема чого го-ворити. Більше підстав поміркувати, чи не мож-на цю чужу школу використати для нашої справи, чи напр. хоч техніку читання, здобуту в росій-ській школі, не можна повернути на читання української книжки?.. Отже лишається цей дру-гий шлях,—шлях використовування тих реальних обставин, які націлені проти української свідомости, але які ми використовуємо для неї. Цим шляхом ішов Драгоманов і інші наші діячі в минулому часі, цим шляхом іде по змозі українська свідома громада й тепер, беручи, що доброго єсть, звідки можна, й засвоюючи це добре, в рідних формах прищеплює його до рідного ґрунту. Іншого шля-ху за наших обставин і нема поки що і зректись його—значило б свідомо ступити на стежку без-культурности. Багато, найбільше доводиться бра-ти з російського ґрунту, але бачити в цьому якесь „москвофільство“, та ще й „модерне“ до того, і з’о-палу обвинувачувати за його тутешніх українців можна з таким самим правом, з яким галиць-ких українців можна трактувати за „модерних полонофілів“ через те, що їм доводиться пере-важно житися з польських джерел, о скільки не можуть з своїх власних здобутків вижити. Прав-да, нам ще говорять, що нічого й нема доброго в російській культурі, але серйозно на цій своєрідній „духинщині“, думаю, й спинятись не треба. При-наймні доти не треба, доки прихильники такої дум-ки тільки декретуватимуть свої присуди, а не по-пробують їх чим-нибудь довести.

Треба ще з-окрема торкнутись одного пита-ня, яке, може, найчастіше фігурує в тих закидах про „москвофільство“,—питання про термини: „Русь“ і „руський“. Останніми часами для означення на-шого краю вживаємо, як свого національного на-

ймення, термину „Україна“. Були певні причини й певні підстави для того, щоб це наймення перемогло всі інші і твердо прийнялося серед свідомих національно кругів. Цей термін і символізує нашу національну самостійність та незалежність од інших народів. Але чи дозволено сказати, що українці належать до „руського“ плем'я? Чи треба, вважаючи себе за самостійну, окрему національність, анафематизувати оте наше історичне ім'я? Власне тепер це дуже часто робиться й іроничне кивання на „трієдиную Русь“ буває коли не найдужчим, то найвиразнішим або найущипливішим аргументом за існування у нас „москвофільства“. А тим часом і тут ті, хто киває, не розбірають до ладу, до чого кивання те здалося. Так, ми—українці, наш край—Україна, але через це вже одно давніші термини: „Русь“ і „руський“ — можемо брати за так само перейдені й так само нейтральні, як і термини „слав'янин“, „слав'янський“, і принаймні не впадати од них в істерику. Історії не сховаєш і не переробиш, а історія виразно каже, що з-межи слав'янства вирізнилися були спершу руські племена, а потім вони розбилися на українців, білорусів та великорусів. Цього ми не можемо і не повинні зрікатися. Не повинні, —бо було б це дуже сумне свідоцтво для нашої національної гідності, коли б ми соромилися свого походження; не можемо, —бо тим самим ми зреклися б і великої частки своєї історії, а всі здобутки старо-руської, української, культури, коли вона ще українською не звалася, віддали б до чужих рук, сами оповістили б себе за безбатченків, що з'явилися на арену історії вже ген-ген, як сонечко високо підбилося й інші народи чимало надбали в голову і в скриню. Можна зрозуміти, на віщо здалось якому-небудь Савенкові вкладати в уста українському історикові відому фразу про Київ у такій редакції, що це ніби „мати городів українських“, але на віщо ми сами маємо тому допомагати —цього я не можу зрозуміти. А як-раз оце й роблять, —роблять

несвідомо—ті, хто зрікається історичного ймення, цілком потрібного й неминучого на своєму місці, коли мова мовиться не про сучасне, а про минуле, або коли зазначається походження українців, а не сучасне їхнє політичне й національне становище. Цю нехоть до старого, на мою думку нейтрального, термину можна пояснити тільки тим, що його беруть звичайно в розумінні „великоруський“, бо в такому розумінні він прийнявся там, на півночі. Але цю характерну плутанину термінів людям, що повстають проти всяких російських впливів, можна менше, ніж кому іншому, простити й вибачити.

От який має на ділі вигляд оте модерне „москвофільство“, яким нас так лякано. На мою думку, воно ані трохи не страшне і не шкідливе, як що не одбивається на практичній роботі на користь рідного краю. Коли признання чогось доброго за сусідами й запозичання цього доброго на свою потребу справді москвофільство чи полонофільство, то, певна річ—ми всі москвофили й полонофили, бо свідомо чи несвідомо багато живимося з сусідської культури, як і вони безперечно, хоч може й менше, живляться й од нас. Але це натуральний обмін культурними вартостями і таким буде, поки запозичання не переходить у сліпе копіювання; зректись такого обміну—значило б одгорожувати себе китайським муром од сусідів. А це вийшло б тільки нам же на шкоду, поки ми самою природою річей і так високим тином одгорожені од інших впливів.

XIV *).

Кінець київської виставки.—Загальні підрахунки.—Технічні дефекти й офіційальна мертвота.—„Русскій ампиръ“ і українське бароко.—За трьома зайцями.—Ярмаркове збіговисько.—Без ідеї.—Чорнявий франт.—Середня лінія і вершки, побут і культура.—Виставка некультурности.

15 октября ввечері закрито київську виставку. Греміла музика, комедіянти показували звичайних

*) „Рада“, ч. 239.

штук, пущено огневий фонтан, а над програму спалено ще „великолѣпный“, чи „грандіозный“, чи як там, фейєрверк, на який дивитися зібралось безліч народу—і виставовий флаг спущено. Чи то зовсім спущено, чи може до весни тільки—поки що невідомо. В усякім разі можна вже говорити про загальні підрахунки тієї події, що відбилася, коли рахувати сюди і всі з'їзди за цей час, на житті не самого тільки Київа та прикосновених до його околиць. Правда, з'їзди з усім своїм досить широким розголосом не були органічною частиною виставки і счеплені з нею досить механічно: за одним, мовляв, заходом люде й виставку подивляться і про свої справи в межах дозволених од участка побалакають. Проте з громадського погляду саме оті з'їзди й надали виставці тієї ваги, на яку вона сама по собі ніколи б не здобулася. Отже, вилучивши цей випадковий елемент, поглянемо, що власне сама виставка дала нашому краю. Говоритиму тут звичайно не про спеціально український елемент на виставці, бо про це у нас було досить широко розказано в цілому ряді звітних доповідей та рефератів, а про загальне її обличчя,—чи одбивало воно в собі і скільки саме життя української території,—того краю, що найдужче повинен би тут себе показати.

З цього погляду київська виставка не мала в собі аж нічого сенько справді характерного для краю і—що найгірше—і не дбала навіть про те, щоб мати, ухилялася од цього. Почати з її вигляду. Дуже гарна місцевість мало не в самому центрі Київа з чудовою панорамою на місто й широку долину Либеді, особливо при теплому вечірньому сонці, вже сама по собі робила величезне вражіння. Це вражіння побільшували ще стильні будування, видержані на один штиб. Правда, дощової години по деяких з них мало не до останніх днів текло і крізь дах, і крізь вікна; правда, на знамениті сходи до земського павільйону можна було тільки дивитись, а не ходити по них; правда, люде грузли по коліна

в болоті не тільки по далеких закутках, а й на центральних стежках; правда, трамвай на виставці завівся мало не останніми днями... Але й не ці технічні дефекти були ще найбільшим гріхом упорядчиків що-до зверхнього вигляду виставки. Для будинків вони вибрали стиль, що не має в собі нічого місцевого, характерного і зробився вже шаблоном для всяких таких урочистих okazій. Довгий ряд холодних колон так званого „руссаго ампира“, до того ж і підробленого невдатно, як каже художник Лукомський, виглядав занадто офіційально, не вдаряв на інтимні струни серця, не давав нічого оригінального. І мимоволі згадаєш присуд того ж таки художника—щò можна було б тут зробити, взявши до будування зразок із того українського бароко, якого чудових пам'яток бачимо так багато в самому Києві? Уявити собі на місці теперішнього шаблонного земського павільону митрополітанський дім з св. Софії—це ж була б краса справді надзвичайна... Київ міг би в будівництві щось своє дати, що пасувало б і до його стародавніх пам'яток, і до його історії, і до зверхнього вигляду, та разом і провести якусь нову лінію в будівництві. І замість того—сухий шаблон, офіційальна мертвота, не зігріта тією інтимною творчістю, що прокладає собі стежку до серця. Гарно, бо місцевість гарна, але холодно, сухо й мертво..

Далі район і назва виставки. Спершу це мала бути крайова виставка. Але далі вона зробилася всеросійською. А потім були спроби притягти експонентів ще й з-за кордону. За двома зайцями бігши, не спіймаєш жадного, а тут же за трьома була спроба вганятись. І певна річ, усі три випорснули з рук. Не казатиму вже про закордонний відділ, але навіть російський, з-по-за меж України, мав усі ознаки повної хаотичности, в якій розібрати якусь систему, догадатись про якийсь вибір було цілком неможливо. А тим часом у хаосі отому розпустились і зникли й ті елементи, що могли надати виставці місцевого колориту, тоб-то знов же

якоїсь власної фізіономії, оригінальності й принада-
ности. Розпустившись, місцевий відділ, з другого
боку, не притяг до себе того, що міг би й повинен
був притягти. Напр. у земському павильоні ми бачи-
ли московські цяцьки і не бачили полтавських виро-
бів; могли замовити „оттискъ руки Петра Великаго“ і
не могли допитатись подільського вишивання „ни-
зею“; стрівали підроблені під народній вигляд витре-
бенки і майже не видали річей справжнього народ-
нього обиходу. Не диво, що більшість павильонів
обернулася просто в звичайні ярмаркові ятки та крам-
нички, де вас хапають за поли й мало не силоміць тяг-
нуть, щоб купити „любую вещь по 50 коп“.. Не ди-
во, що рекламний характер взагалі розпаношився
на виставці, а крамничка посіла й затьмарила її
освітне й культурне значіння. Блукаючи по вистав-
ці, ви згадували звичайні київські „контракти“ і
тільки могли дивуватися, як це спритні „контрак-
товичі“ встигли вже розташуватися з своїм крамом
серед літа, а не в звичайний для „контрактів“ час,
і в новому місці, а не на Подолі, в старезному контра-
товому будинкові. Виставка не мала жадної ідеї в
собі—це найголовніша її хиба, і через те й обер-
нулася в ярмаркове збіговисько з усіма його не
дуже принадними рисами.

А тим часом ідею вона повинна була і могла
б мати, як би упорядчики тямили, чого хотять, і не
гналися ні за кількома зайцями, ні за баришами;
як би вся взагалі справа не була особистою спра-
вою купки приватних підприємців: Завдання кож-
ної виставки—з одного боку, нагадати те, що є в
дійсності, дати типові риси і з'явища життя; з дру-
гого—показати, що повинно бути, до чого дійшла
людська думка в сфері техніки, культури. Середня
лінія звичайного життя повинна рядом експонатів
підійматись до зразків бажаного, до останніх здо-
бутків культури, до вершків можливого за даних
обставин. Як би так виставку упорядкувати, то для
громадської освіти й виховання її значіння було б
величезне, бо вона зробилася б справжнім показ-

чиком життя в конкретній країні, а не ярмарковим збіговиськом та місцем, де зібрано чимало всяких може й цікавих, та нічим між собою органічно не зв'язаних річей. Тоді б може й ті цікаві таблиці та діаграми, що сиротами притулилися по стінах, жадної на себе уваги не звертаючи в сусідстві показніших експонатів, зовсім іншу роботу справляли б. Вони показували б дійсний стан країни й виховували б глядачів, а не висіли б „для годиться“ по стінах.

І коли за вершками виставка ще пробувала вганятися, то середньої лінії вона ані трохи не захопила, життя вона не показала навіть у найменшому масштабі, бо й не пробувала навіть. Напр., ми бачили на виставці чудові, зручні, новісенські вагони і заздрість брала, думаючи, що як то гарно в них їздити. Але ж бо ми знаємо, що їздять по російських катастрофичних залізницях зовсім не в таких блискучих, чистеньких, неначе вітальня чепурної пані, вагонах, а в брудних скринях, набитих, мов оселедцями бочка, людськими тілами; знаємо, що часто на тих скринях красується красномовний напис— „8 лошадей, 40 человек“... У павильоні шляхів ми бачили моделі шосе—гладеньких, мов поміст, вибрукованих, підметених, без жадної калюжки або ковбані,—любо глянути! Але ж бо ми на власних печінках випробували, яково то справді їздити по наших шляхах, по саму маточину в невилазному багні загрузаючи; але ж бо ми чули не раз, що в ковбанях по наших дорогах чи, краще, бездоріжжі люде буквально таки топляться.. Переглядаючи цікаві діаграми земського будівництва, наочно переходимо розвиток, скажемо, телефонної сітки, що зробилась у де-яких земств за останні часи якоюсь пасією й найпоказнішим козирем діяльності. Культура—скажете! Але ж ми знаємо, що маси людности з тієї культури не то не користуються, а й підступити бояться, і служить вона на те тільки, щоб стражників панові „в потребі“ викликати, або гулящим паніям з нудьги плітками перемовлятися... От земства будують собі розкішні

„палаці“ — а поруч стоять обідрані, вохкі й холодні халупи з написом „школа“, а далі лікарня без медикаментів, без одежі для хворих, без найпотрібніших приладів... На виставці любуємо з чудової худоби та коней—і по контрасту згадуємо миршавих телят або тих руденьких мишенят, якими задовольняються наші люде по селах і яких один дотепний чужоземець назвав новою породою коней — так звана „kunjaka“, мовляв... Таких досадних паралелів між вершками життя, що хизуються по виставках, і середньою лінією, що панує в дійсності — можна б добирати без кінця. А в результаті з усіма своїми виставками скидаємось на того чорнявого франта з південної Африки, що насунув на голову блискучого циліндра, натяг оксамитову жилетку або куценський фрак, а сподом... сподом *au naturel*, як мати-природа випустила з своїх творчих рук. Франтові його вбрання може й чудовим здається, але краще вже було б, як би він замість циліндра та хоч куценькі шаровари був собі справив...

Оця наочна ілюстрація вопіючої суперечности між побутом і культурою, між середнім життям та його вершками — то єдиний певний висновок, який можна зробити з київської, як і всякої іншої в російських обставинах, виставки. Очевидно, нічого не можна мати ні проти земських палаців, ні проти телефонів, але тоді тільки, коли їх потребує і з них користується людність, коли школа буває справді школою, а не руїною й не засобом сторонніх забаганок, коли насущніші потреби людности цілком задоволено. А так наші телефони та розкішні палаці скидаються на панську витівку, на циліндер на голові африканського франта та й годі, і ні крихти не додають до народнього добробуту, а тільки одбірають у його й те, що пішло б на задоволення насущних потреб. Виставки, упорядковані так, як вони звичайно упорядковуються, показують тільки те, що ми бідні, що ми некультурні, —більше, що ми несвідомі й нецікаві до справжнього життя того нарсду й того краю, на терито-

рії якого будують такі яскраві акти обвинувачення проти самих себе, як оця виставка. Поминувши ярмарковий та рекламний бік, це була виставка якраз нашої загальної бідности, некультурности, невідомости й байдужности, а не виставка життя, не свято культури. І може останні риси мають у справі найфатальнішу вагу, бо бідність ще не таке велике лихо, аби розуміння було причин її та охота причин отих позбутись. Але та невідомість, але нецікавість що-до справжнього життя—показують, що ми й не хочемо бути культурними, не хочемо уважно ставитись до потреб свого краю, не хочемо на його людність уважати. І випадковість українського елемента на виставці зовсім не залежала од того, що його в житті мало, бо от ми бачимо, що упорядчики виставки обертаються до безбарвного „ампіра“, маючи під руками багатющий місцевий, вироблений уже, стиль; силкуються стягати експонати з більшої території, занедбуючи те, що тут же під боком росте й розвивається; звертають увагу на вершки, не торкаючись середньої лінії, тоб-то справжнього життя. Кінець-кінцем недбальство та невідомість упорядчиків зводиться до загальної невідомости тих верств громадянства, з яких вони вийшли й яких погляди та інтереси так недвозначно демонстрували на київській виставці.

Так, це була виставка того недбальства й невідомости, що широкою хвилею залили верхи громадянства на Україні. Народ, трудящі маси, живуть одним життям, ті вершки—другим, і нема між ними ні спільної мови ні обопільного ознайомлення; нема у вершків навіть бажання та охоти, щоб спізнати оті маси, дізнатися про їхнє життя, інтереси та потреби, нема цікавості довідатись про той осередок, що облягає тісно оці чужі на нашій території оазиси, великі міста. Як би це було, то виставка сама собою зробилася б українською, стихійно була б нею, без жадних спеціальних заходів до її українізації. А без цього вона стала тим, чим була—ярмарковим збіговиськом, з

одного боку, місцем розваги для міської „публіки“ — з другого, виставкою більш чи менш цікавих, але органічно не зв'язних ні між собою, ні з краєм та народом річей — з третього. Крам „лицем“, мовляв московською приказкою, показували, але забували, що опріч лица є ще й інше дещо цікаве, і воно лишилося в затінку, а без того й лице вийшло перекривленим. Не маючи органічного зв'язку з краєм, виставка нічого позитивного не зробила і не могла зробити, і значіння її більш негативне, ніж позитивне. Вона показала тільки, як не треба і як не можна упорядковувати таких занадто коштовних забавок.

XV*)

Ритуальна справа.—Одгук давнього часу.—Великий поступ і мішанина стилів.—Самобутно.—Головні етапи Бейлісової справи.—Поліцейська екстериторіяльність, товстий пристав і фалшований труп.—Слідство навипередки.—Бійка над трупом Ющинського.—На завдану тему.—Справжній хазяїн і параліч влади.—Побутовий матеріал.—В порожнечі напomaцки й на непевних терезах.—Фатальна корова.—Мовчущий сфинкс.—Як шукали правди присяжні.—Нова сторона в процесі.—Як її й чим задовольнити?

Після виставки, після багатьох літніх з'їздів Київ ще раз зробився центром уваги, цим разом далеко ширшої й голоснішої. Більш місяця (25.IX—28.X), суд присяжних у Києві судив єврея, обвинуваченого в душоубстві за-для ритуальної потреби, або „изъ побужденій релігiознаго изувѣрства для обрядовыхъ цѣлей“, як манівцями пописано в акті обвинувачення. Більш місяця висіло криваве обвинувачення не тільки над особою, що заняла лавку підсудних а й над цілим народом; більш місяця йшли палкі змагання в суді на тему, чи заживають чи ні євреї християнської крові й чи дозволяють чи ні їм це робити віра їхня й закон. Немов відродились у нас на очах старі процеси з того давнього-давнього часу, коли скрізь повно було вся-

*) „Рада“, ч. 251.

кого чортівиння, коли нечиста сила за панібрата жила з людиною й допомагала їй доти, доки справедливий суд не догадається потягти непоправного грішника на огнисько й спалити його разом з усім чортівським накорінком. І дехто, як благочестивий ксьондз Пранайтис, і тепер ще смашно облизувався та зітхав, оті добрі старі часи згадуючи, коли грішники на муках усе виявляли і все чисто „по правді“ розказували. Правда, перед обвинуваченням тепер не стояло в перспективі огнище, а всього тільки (!) довічна каторга; правда, тепер Бейліса й на муки фізичні не завдавали, тільки протягом більш місяця, не рахуючи попередньої в'язниці, волочили перед його очима по багні те, що найдорожче буває людині—честь її й віру... Поступ, звичайно, великий, але, як на ХХ століття, то можна сказати, що одно одного варто – і Торквемадине огнище, і Шмаковські знущання. Вражінню, що вернулося старе щось, давно забуте й поховане, помагало ще й те, що ввесь час доправлялись на суді про такі таємничі справи, як Талмуд, Зогар, Агада, Мишна, про хуситів та цадиків, мало не про книжників та фарисеїв. І тут же нахабно тиснулася, переплітаючись, сама дійсність з життя київського дна—оті „шмари“, „малини“, „мокрі діла“ і т. и. І чудно було слухати, коли суд од „шмар“ переходив до „цадиків“ і од „мокрого діла“ до Талмуда... Ця мішанина стилів ще дужче виставляла на показ безглуздя та ганебність ритуальної справи за наших часів присягві електричного світла; і тепер, коли вона вже минула—все згадується, як сон, як гидка якась примара, що приверзлася в недобрий час.

Справу Бейліса не раз рівняли до відомої справи Дрейфуса,—і справді одна на одну скидаються вони тим, що й тут і там реакція стялася в запеклій боротьбі з поступом та гуманністю, і там і тут за людську жертву вибрала єврея, і там і тут мобілізувала проти себе найкращі сили поступу. По-за цим схожість кінчається, і Бейлісову справу

поставлено й переведено цілком самобутно, „отечественнымъ“, мовляв, способом. Коли навіть проминути самий узол драми, оту ритуальну її підшивку, то й то скільки побутового матеріялу дає вона!.. Так, як одбулося, не може нігде бути по всьому світі, тут усе оригінальне й самостійне, усе блищить такими своєрідними кольорами, що всякі порівняння сами собою далі одпадають. Візьміть хоча б головні етапи справи, як вони виявились під час судового слідства.

Ось знаходять випадком у печері мертве тіло. Насамперед, у великому місті поліція з двох участків змагається, до якого належить та печера, і виявляється, що вона власне ні до якого не належить: виявилось, що була якась поліцейська екстериторіяльність у Києві та ще коли—під час побільшених охорон і військового стану!.. Нарешті якось там поліція погодилася, поставили варту, дали знати судовим і адміністративним властям. Тіло стережуть, а тим часом цікаві люде все прибувають та прибувають до печери й затоптують усі сліди, які могли бути й напевне були од злочинців. Мало того, варта розкладає огнище—ніч холодна, погрітись треба—і між иншим палить і ті папірці закріпавлені, що розкидані були круг печери й сами були слідом у таємничому душогубстві. Коли все кругом було радикально знищено, аж тоді прибувають власти і, готуючись до цього, ретельні городовики розкопують нору до печери, бо товстий пристав инакше не проліз би; тіло перевертають на всі боки й, не складаючи протоколу, обшукують за-для того, щоб задовольнити цікавість „їх благородія“. Отже коли прибув слідчий, то і круг печери і в самій печері все було перевернуто до гори дном, усякі можливі сліди зникли, скажу так, без жадного сліду... Починається лікарський огляд. Тіло ріжуть і оглядають раз, ріжуть і оглядають вдруге—і не тільки число ран, а навіть зріст замордованого хлопця міняється; до всього того фотографують мертве тіло, підклавши чужого чере-

па... Потім пішло слідство. Хапають кого по́пада, без жадних підстав, обвинувачених передягають, підмальовують. Слідство разом провадять у три або й чотири руки і кожна одна одній перебиває, кожна хапається за тоненькі ниточки, тягне їх до себе і — певна річ, рве; кожне силкується, аби першим добігти до мети й наперекір конкурентам викрити злочинців. Скрізь плутаються сищики, іпиги, один одного підчеплюють, один одного силкуються повалити. А тут ще охочі дослідники, та ще такої ваги й сили, як члени над-патріотичного товариства „Двуглавый Орель“, що теж займає екстериторіяльне становище. І помалу-малу бійка над трупом замордованого хлопця починає набірати певних форм і виразного напрямку: тон, якого задала ще на похороні Ющинського погромна прокламація, брентить усе дужче; вимовлено сакраментальне слово „жид“ і — винуватця знайдено в особі Бейліса з чорною бородою... І вже з того часу керування слідством переходить до рук ватажка „Двуглавого Орла“, студента Голубева, і він не випускає його до останньої стадії. Скільки разів слідство приходило до інших висновків, стояло, можна сказати, на порозі правди, але зараз же одверталось й шукало тільки того, що підказували екстериторіяльні двуглавоці. Це вже було „сочиненіє на заданую тему“, і хто з офіційальних слідчих не охотився його писати, а пробував доходити правди по-своєму, самотійно, той зараз же мусів „одходити“ од справи, добре ще як удержавшись на посаді та й сам до тюрми не потрапивши. Кінець-кінцем справжнім хазяїном справи зробились „патріоти“ з Голубевим на чолі, а руками їхніми — сищики й провокатори, на зразок Козаченка, і „ритуальний характер“ справи забезпечено, ритуальна версія взяла гору над усім іншим. Судову владу спіткав параліч, і вона слухняно йшла на налигачі у найкрайніших націоналістичних елементів, у вуличних хлопчаків, у Чеберячки, і так дійшла до 28 октября, коли суд совісти розбив нарешті страшні примари й визволив неща-

сного Бейліса, що півтретя року мусів викреслити з свого життя, а за чий гріх — невідомо...

Судове слідство розкрило весь побутовий бік цієї єдиної на цілий світ справи. Але воно докинуло чимало ще й свого матеріялу, який колись дуже знадобиться історикові нашого часу й у великій йому стане пригоді. Перед судом, на очах тієї сторонньої людини, що сиділа одинцем за ґратами, пройшло близько двох сот свідків, ціла фаланга експертів, блискучі промови оборонців, уїдливі — обвинувачення. Матеріал — багатющий, нюанси надзвичайні... Але коли я слухав процес — мені весь час здавалося, що відбувається він немов у якійсь порожнечі, в безповітряних просторах, де кожен звук губиться й пропадає, не доходячи туди, куди повинен би доходити. За мурами суда був добрий резонанс і кожне слово ясно вчувалось і викликало велике зацікавлення, а тут на суді такого резонатора бракувало й панувало одне велике непорозуміння. Немов стіна якась стояла увесь час між дієвими людьми цієї світової драми, і ця стіна як-раз і застувала долю обвинуваченого, тієї сторонньої в процесі людини, на непевних терезах важила її й віддавала на призволяще всяким випадковим впливам, виключала можливість свідомого порішення справи. З цього боку світовий процес — може тим, що він світовий — оголив ту корінну хибу всього нашого життя, на яку звичайно заплющують очі, але яка кінець-кінцем таки бере над усім гору в житті й кладе на йому свої ознаки. За хибу ту вважаю повну одірваність громадських установ на Україні од народу, одірваність, яка межує з безоднею між народом і тими установами, що повинні служити йому й так чи інакше його потреби задовольняти.

Страшно признатися — страшно, бо тут же доля живої людини важилась і доля того народу, до якого вона належить — але мені цілком ясно, що справа йшла сліпуючи, напобацки, посовувалась од одного випадку до другого, як на грудді та вибоїнах поганої дороги. Я ні на хвилину не вагаюся

сказати, що активні діячі процесу не розуміли свідків; свідки не розуміли тих, хто їх допитував, а присяжні, оті прості українські дядьки в свитках та чумарках, увесь час були мов у лісі, з якого нема певного виходу й нема доброго проводиря. В кращому разі говорили слова, які кожне по своєму розуміло, в які кожне свій зміст укладало, і певна річ одтінки, такі потрібні й такі важливі в цій заплутаній справі, пропадали зовсім. За свідків виступали переважно прості люде—підгородні міщане й селяне та євреї, що цілий вік з ними живуть і до них призвичаїлись. І от не вважаючи на те, що всі ці люде чимало зазнали впливу од великого міста, що вони вже потроху „обрусіли“ й навіть до деякої міри набули лютого серцю д-ія Струве „койне“—все-таки думка їхня і самий спосіб вислову йшли своїм шляхом, цілком иным, ніж той, що мали і члени суда, і прокурор, і адвокати. Тим то виходило, що на звичайнісенькі запитання свідок не міг дати відповіді, плутався в найпростіших річах і збивався на гладкій, здавалося, дорозі. Перехрестні запитання й допити завдавали справжньої муки оцим простим людям, що з невимовним напруженням силкувалися говорити зрозуміло, накручуючи свою думку на чужий, незвичайний шлях, по геройському боролися з перешкодами, плуталися і нарешті знемагались і змовкали, скидаючись на загнаних звірів. Не Замисловський напр. збивав їх своїми уїдливими питаннями, а власне безсилля пустити думку по незвичному жолобу, настроїти її на такий лад, на який силували їх ступити оті чужі „пани“. Коли не знати причини цього, то можна б подумати, що мало не всі оті прості свідки—тупі, придуркуваті люде, що найпростіших справ до ладу не можуть розказати, найзвичайніших подій освітити. Але так думати—то велика помилка. Тут просто стрілися чужі люде, у котрих думка ходить різно, у кожного іншими шляхами, котрі, навіть одні слова говорячи, інший у них вкладають зміст, інші до них розуміння прив'язують. З маси прикладів я

спинюся на одному—найяскравішому тим саме, що він такий собі звичайнісенький, що простішого й не вигадати.

Читачі може пам'ятають, яку вагу в процесі мало те, чи була у Бейліса корова й чи могли, значить, прийшовши по молоко, Чеберяченки бачити у його отих „страшних цадиків“. Здається, проста й кожному відома річ—корова, але згадаймо, скільки часу витратив і нервів зопсував суд на те, щоб вияснити, чи була вона у підсудного, та так таки й не дізнався до ладу, як видко стало хоча б з прокурорської промови. Свідок розкажує, що колись давніше корова була, але впала з кручі і вбилася, а потім Бейліс її продав. Невеличкий одтінок, якого надав підкресленому слову свідок-українець, зовсім запаморочив голови сторонам, і починаються без кінця допитування та перепитування, як же Бейліс міг продати „неживу“ корову, підозрювання, чи не бреше часом свідок—адже очевидні нісенітниці розкажує!—підступні питання, забивання баків посвідченням на попередньому слідстві. Уявіть ви собі психологію цієї людини, що не розуміє, чого од неї хочуть, чого до неї притьмом причепилися й чому їй віри не діляють, коли вона оповідає про такі занадто прості й звичайні речі. Чи може такий збентежений свідок помагати судові і чи не візьме суд його найправдивішого посвідчення за нахабну брехню та безсоромну плутанину? Але від таких саме одтінків у посвідченнях залежала доля обвинуваченого, на них складалася про його думка, що могла так чи инакше повернути всю справу. Чи ж не сліпучи йшов суд і чи розуміли люде ясно, що вони творили?...

Але не в кращому, як більшість свідків, становищі були й ті, кому належало останнє рішуче слово в процесі—присяжні. Вони мовчки сиділи на своїх кріслах і всім здавалися похмурим, мовчущим сфинксом, якого не розгадати й не зрозуміти. Але мені, коли я до їх приглядався, видко було одне: більшість того, що одбувалося у них перед очима,

не доходило їм до розуму, до свідомости. Кам'яні, байдужі обличчя і після істеричних викриків прокурора, і після єзуїтських викрутасів з вихилясами Замисловського, і після натхненних, щирих промов оборони. Жах брав за серце, бо до болю ясно було, що всі ті промови, на які одгук був у цілому світі, пропадали саме отут, де найбільше треба було, щоб їх розуміли. Слова і злости, і правди однаково пусто перекочувались через голови тих, до кого безпосередно оберталися—і обличчя були все так само кам'яними та байдужими, і швидче самий тон слів, ніж їхній зміст, розуміли присяжні в чумарках. І уявлялось мені, як би стрепенулися вони, як би ожили обличчя й заговорили, коли б хто їхніми словами й їхньою мовою розказав їм справу так, щоб жаден одтінок не пропав, щоб не ходили вони спотикаючись і з зав'язаними очима. І коли іноді находило на мене зневірря, то тільки через те, що не було тут розуміння, а, значить, і певної оцінки тих фактів, що перейшли перед судом. І знов питання—чи свідомо, а не помацки, сліпуючи шукали правди ці прості люде? І чи далеко вони були од величезної помилки? І чи могли вони свідомо одправляти свою велику службу правосуддю?.. І чи можна, нарешті, накладати на них таку вагу величезну?..

Цим разом кінчилось ще досить благополучно. Коли не розумом, то совістю присяжні вгадали, де правда, і помилились тільки в другорядній справі. Я певен, що коли б присяжні цілком розуміли були зміст першого питання, то інакше відповіли були б і на його. Але могло й інше статись... Добре, що не сталось, але сама думка про це голосно протестує проти таких експериментів над совістю—проти форм нашого суду, що не тільки не забезпечують правди, а навпаки—свідомо кидають її колоддя під ноги, цураючись рідної народові мови.

Як бачимо, справа Бейліса не була ні справою самого Бейліса, ні навіть справою того народу, до якого Бейліс належить. Може несподівано для багатьох стороною в справі виступив і той на-

род, члени якого сиділи на судейських лавах. Справу правосуддя не можна одправляти напмацки, сліпуючи, з зав'язаними очима; не можна долю, честь і життя людське ставити на якусь лотерею, заставляючи суддів одгадувати, де правда, а не підходить до неї цілком свідомо, з ясним розумінням того, що вони одправляють. Останнє може бути тільки тоді, коли суд і народ не різними мовами говоритимуть, коли народ розумітиме все до останнього слова, що діється на суді, коли акти слідства не затемнятимуть перед ним справи, а висвітлюватимуть її. Суд совісти, суд присяжних—велике діло, але дайте ж змогу присяжним одправляти це велике діло при ясному світлі свідомости, а не доходити правди випадково, самою інтуїцією, з ризиком зробити величезну помилку, за яку дорого заплатити невинний. Дайте народові суд і всі інші на його потребу призначені установи на його рідній мові.

Справа Бейліса, аранжована темними реакційними елементами на славу й розвиток звірячого націоналізму, і цим боком своїм б'є реакцію, болюче б'є той виключний націоналізм, що реальні інтереси конкретного народу на Україні підминив абстракцією єдиности од молдованина до фіна. І разом з тим це дає ще одну пересторогу й тим людям, що борються з реакцією, але не завжди вміють на це вибрати найкращі й найдоцільніші способи, йти найпростішою дорогою. Суд над судом у Бейлісовій справі, що відбувався по цілому світі, одноголосно засудив реакцію з її бажанням грати на темних інстинктах мас і політично вернути державу до часів дикого варварства. Але реакція має дві голови, і не слід б'ючи по одній, милувати другу, що призводить до національного пониження не тільки підсудних, а й самих суддів. Суд совісти в цьому разі не змилив і виправдав надії на його всіх прихильників світла, правди й волі. Але не слід перекопувати суддям дорогу до правди, не слід утрудняти й без того важке їхнє діло,—треба

полегчити й їм і свідкам їхню роботу. А це настане тільки тоді, коли суд у нас і мовою зробиться справді народнім, коли в образі чужої мови впаде ота стіна між законом і процесуальними формами та тим народом, якому вони повинні служити. Без цього раз-у-раз ходитимемо напomaцки й не гарантовані од того, що колись не розіб'ємо собі голови, спіткнувшись на якійсь великій, заплутаній справі. Без цього й двохголова реакція сидітиме на темноті народній, як у міцній фортеці, звідки іншими способами її не виб'еш.

XVI *).

Паладіум національної культури.—Наукова робота й дрібне політиканство.—Про Наукове Товариство ім. Шевченка.—Перед небезпекою.—Проект нового статуту.—Реформаційна сверблячка.—Три пункти. Про „заграничних членів“—*Summum jus ta summa injuria*—Вмер Данило!—Націоналістичний курс у Науковому Товаристві.—Юридичний nonsens і громадський скандал.—„Немножечко деруть“...—Належна одсіч.

У кожного народу повинно бути щось таке, куди не треба пускати дрібного політикування з його щоденним клопотом і галасом та дрібними рахунками сьогоднішнього дня, де повинні змовкнути голоси партійного роздрочення та боротьби, де можуть сумежно працювати люде з ріжними громадськими поглядами. Звичайно таким паладіумом національної культури бувають наукові інституції. Наука—річ межинаціональна так само, як і межипартійна; справжня наука не може й не повинна служити інтересам окремої групи чи партії, а тільки інтересам наукової правди, або—щó все одно—інтересам народу, як трудящих людей, інтересам людскости. Політичні погляди, громадські симпатії чи антипатії поодиноких учених людей, певна річ, одбиваються—й не можуть не одбиватися—на їхніх наукових працях, бо й з учених ті ж люде,

*) „Рада“ ч. 257.

зв'язані всіма живими нитками з інтересами тих класів чи гуртків громадських, до яких вони належать. Але це не заважає науці одсівати з отих праць поодинокі крихти правди й їх тільки приймати до збірних засіків наукового надбання, їх тільки укласти в пишну систему людського знання. Симпатії чи антипатії поодиноких людей стираються й синтезуються в тому одностайному прямуванні до наукової правди, і вона сама буває звичайно результатом складання до купи й різнородного впливу неоднакових наукових поглядів, усяких методів шукання тієї правди. Тим-то наукова республіка приймає до себе всіх, хто має охоту й силу працювати для науки, тим-то вона не зважає на національні різниці й партійні одтінки своїх членів, аби вони дійсно шукали правди і тими методами, які загально прийняті в сфері данної науки. Тим-то й наукові інституції, всі оті академії й товариства, бувають звичайно пристановищем, куди нема ходу ні партійному ворогуванню, ні політичним рахункам, ні націоналістичним змаганням, а тим менше особистому роздроченню. Коли заведеться де якийсь отакий шашель—край науковій роботі! Це буде звичайна група чи кілька груп людей, з особистого й громадського погляду може навіть дуже цінних, але науки вони не розроблятимуть. Замість наукової правди керуватимуть ними ті чи інші сторонні міркування, що з наукою не мають нічого спільного. І замість величнього храму наукових здобутків повстане там руїна, повна непотрібного грузу та уламків, і горе тому громадянству, що не здолає від такої долі оборонити й забезпечити свої наукові інституції...

Досі ми теж мали такий паладійум національної культури, своє наукове огнище, що гуртувало круг себе наукові сили й розробляло українську науку. Це Наукове Товариство імени Шевченка у Львові, що ним могли ми по правді пишатися, як одним з найбільших своїх культурних здобутків. І головна річ—в л а с н и х здобутків, бо коли такі ін-

ституції у інших народів стають і розвиваються за великою допомогою з державних фондів та коли там прислугуються їм усякі інші допомогові організації, то наше Товариство як повстало приватними заходами, так одразу ж було й покинуте на сили самого українського громадянства, на його ж таки й кошти. І от все-таки, не вважаючи на всі лихі умови й прикрі обставини, знайшлися люде, що високо держали прапор української науки й зуміли з малими тратами досягти великих здобутків. За останніх несповна двадцять років Наукове Товариство виробилося в поважну інституцію, до якої за честь мають належати визначні учені, якої видання й наукова праця здобули собі пошану і признання в науковому світі. Прихильники Товариства мріють уже про перетворення його в академію наук, і справді Товариство своєю працею заслужило вже цей почесний титул і можна було сподіватися, що то лиш питання часу не дуже й великого. А поки що і наше національне становище, і блискучий розвиток Товариства накладає на нас же повинність стерегти його наукової поваги й не попускати, щоб науковий авторитет нашої майбутньої академії міг колись захитатися. Як ніхто за нас не дбатиме про його розвиток, так само ніхто й не стерегтиме ні його здобутків, ні його поваги під тяжкий час, коли вона могла б захитатися.

Тим часом як-раз тепер наше Товариство стало перед великою, на мою думку, небезпекою. Воно, що було справді науковим і тільки таким, що мало репутацію паладіума української думки, на наших очах показує недвозначну тенденцію перетворитися в арену партійних і націоналістичних заходів. Не гаразд щось коїться в нашій науковій державі. Бачу це з проекту нового статуту, що лежить оце перед мене, як продукт адміністративної творчости Виділу, обраного на останніх загальних зборах, що відбулися влітку цього року. І цей проект наводить на дуже невеселі думки та невтішні міркування що-до близької долі нашого Товариства, як що проект зробиться справжнім законом.

Насамперед кілька слів про саму зміну статута. Попередній, з черги третій, як що не помиляюся, статут Наукового Товариства ухвалений був на загальних зборах р. 1904-го, — отже мав силу всього тільки дев'ять років. Так часто не міняє статутів, певне, ні одне наукове товариство в світі, і коли зважати на те, що під час зміни наукова робота дуже занепадає й ослаблюється, бо сили йдуть на боротьбу за статут та всяку внутрішню колотнечу з цієї причини, — то нове напруження нічим себе оплатити не може. Останній статут коштував кількох років тяжкої боротьби й дезорганізації наукової роботи в Товаристві. І от ледве минулись наслідки того занепаду й робота увійшла в свою звичайну колію, як стаємо знов перед перспективою такої ж самої боротьби й колотнечі. Чи не занадто це часто? — мимоволі насувається питання, — і чи такі то вже ми через край на сили багаті, щоб розкидати їх у якійсь реформаційній сверблячці на таку власне другорядну річ, як статут? Адже, з одного боку, не од статуту взагалі залежить продуктивність наукової роботи, а з другого — і за старого статуту робота йшла добре і самі загальні збори, що знов ступили на стежку реформаторства, могли тільки три таких пункти вишукати, що ніби то вимагали зміни. Ці три пункти маємо у „вступних увагах“ до проекту нового статуту і виложено там їх так: „1) щоб загальні збори були що-року; 2) щоб урядники Т-ва не мали права бути вибіраними до управи його; 3) щоби члени виконували свої права однаковим способом без огляду на кордон“. Легко завважити, що ці три одіозні пункти нічим власне не можуть одбитись на науковій роботі Товариства, і не стільки принаймні ваги мають, щоб за-для них варто було ламати узвичаєний лад і ставати ще раз на забарний і важкий шлях переробки статуту. Але Виділ Товариства пішов ще далі; він зміркував раптом, що статут вимагає „основної ревизії в цілій своїй будові“, й дав такий проект, що загрожує вже небезпекою для існування Товариства, як поважної наукової інституції.

З зазначених трьох пунктів найбільшу на себе увагу звертає третій, що стосується до права членів з російської України передавати свій голос на загальних зборах Товариства. Параграф 16-й теперішнього статуту в відповідній частині читається так: „Інституції й заграничні члени мають право голосувати на загальних зборах через відпоручників, уділивши їм письмненне припоручення і письмнено ж повідомивши про це Виділ. Заграничним членом вважається той член, що пробуває постійно за границями Австро-Угорщини“. Виділ, складаючи проект нового статуту, „не міг приточити жадного аргументу“ за те, щоб лишити теперішній порядок і права передавати голоси закордонних членів позбавив, надавши його самим юридичним особам та інституціям. Виділ, роблячи таку постанову, виходив з думки, що ті мотиви, які колись вимагали „привилею“ закордонним членам, тепер утратили свою вагу й натомісць усе промовляє за те, щоб зрівняти права членів на загальних зборах без огляду на кордон. Мотивами тими було колись те, що закордонним членам незмірно тяжче справляти свої повинности що-до участі в загальних зборах,—і звичайно, що ці мотиви й тепер мають таку саму силу, як і десять років тому, бо з цього погляду нічого в наших обставинах не змінилося. Так само існує в Росії стара пашпортова система, що вимагає надзвичайних затрат часу й коштів на закордонні подорожі, і так само з Волочиска далеко тяжче вибратись до Львова, ніж з Підволочиска. Позбавлення членів з російської України їхнього дотеперішнього „привилею“ значить по суті лиш новий податок на них на користь російського фиску, або позбавлення їх можливості бувати на загальних зборах, тоб-то замасковане обмеження в найважливішому членському праві—своїм голосом рішати про долю і напрям Товариства. *Summum jus*, що бажав би впровадити новий проект, в обставинах часу збивається на *summa injuria*, результат якої не важко передбачити. Російським ук-

раїнцям не лишиться нічого іншого, як зовсім ухилитися од участі в Товаристві, скоро вона зробиться тільки номінальною, тим голим правом, якого не можна виконати. Правда, Виділ у своїх поясненнях стоїть на тій позиції, що „скасування повно властей не відбирає на ділі нікому набутого членського права, лише змінє форму його виконання“, але така аргументація з зазначених причин скидається на відоме: „не вмер Данило—болячка вдавилася“, і я думаю, що в данному разі не варто було б і ховатись за ту болячку. Данило вмер, а з чого—чи треба ще розбірати? Справа не викликає непевності: фактичне позбавлення членського права всіх тутешніх членів буде єдиним і найпершим наслідком нового статуту й на це нема чого заплющувати очей та тішити себе гарними фразами про непорушність членського права: фактично його проект нищить для всіх тутешніх членів Товариства. Про те, скільки тут буде справедливості—не говоритиму; так само не згадуватиму, чи бажано це в інтересах розвитку Товариства й порозуміння між обома частинами України. Зазначаю самий факт і перехожу до іншого.

Як згадано вже, Виділ не обмежився на тих змінах, яких зажадали загальні збори, він переробив увесь статут, маючи між іншим на увазі „зблизити Товариство до характеру академії наук“. Для цього введено в уряд Товариства новий орган—„Наукову Раду“ та визначено нову категорію членів—членів-кореспондентів. Проти цього принципіально можна б і не змагатися, як би проект ці зміни не обставляв такими умовами, яких інакше не вмію назвати, як нечуваним скандалом для Наукового Товариства. Насамперед у рубриці членів-кореспондентів і дійсних заведено свого роду процентову норму для членів „не української народности“: перших має бути не більш 40 $\frac{0}{0}$, а других 33 $\frac{1}{8}$ $\frac{0}{0}$.. Далі—ще більше. Параграфи 11 і 13 визначають права членів залежно од їх походження: члени-кореспонденти й дійсні „української народности“

мають усі права звичайних членів, тоб-то право активної участі в справах Товариства; що ж до членів „не української народности“, то вся їхня участь у Товаристві обмежується на „праві побірати після власного вибору видання Товариства“. По-за тим вони жадних прав не мають, хоча обов'язки на них накладено: од них проект вимагає самостійних наукових праць і насамперед (для дійсних членів) „визначної участі у виданнях Товариства“.

Так виглядає проєктована реформа Наукового Товариства на найголовнішому пункті, і не знаю, як кому, а у мене лице горіло з сорому, коли я читав оті параграфи про процентову норму та обмеження членських прав на підставі „народности“ членів. Що це таке? Невже націоналістичний курс втискається в українські інституції, та ще в такі, що з самої природи своєї повинні далеко стояти од усякого політиканства, а тим паче в найгіршій його формі? І яка потреба була ставати на такий хисткий ґрунт? Чим оправдується отака „реформа“? Нам кажуть—бажанням „зблизити Товариство до характеру академії наук“... Ну, коли справді такою соромицькою ціною треба платити за те зближення, то хай краще Товариство й не зближається, а остається звичайним, як досі, науковим товариством, для якого „нѣсть еллинъ, ни іудей“. Але я думаю, що ціна ота ані трохи не виникає з згаданої мети й характеризує тільки напрям самих авторів проєкту.

І характерно, що навіть елементарної пристойности не догадалися вони додержати в своєму творі. Як відомо, члени „не української народности“ й тепер є в Товаристві, і користуються вони всіма звичайними правами. На далі тих прав має бути їх позбавлено, бо проєкт, спеціально вимовляючись що-до набутого членського права закордонних членів і членів-основателів, ні словом не озивається про такий само порядок що-до членів „не української народности“. Виходить подвійний скандал. Насамперед—це nonsense з юридичного погляду.

Адже то кардинальна основа всякого права, що закон не має сили руйнувати попереду здобуте право („законъ обратнаго дѣйствія не имѣеть“),—то яким же способом проект нового статуту важить на права членів Товариства й руйнує їх? Далі скандал неменший з громадського боку. Адже членів „не української народности“ обрано на певних підставах, за певні послуги чи українській науці, чи то спеціально навіть Науковому Товариству; обрано не людей з вітру, а вчених широко відомих не тільки в своїй спеціальній сфері, а і взагалі в культурному світі... І от за те тільки, що вони „не української народности“ їм тяжку заподіяно образу й кривду, позбавивши належних їм, як повноправним членам, членських прав. Це вже щось більше за саму тільки невпинну реформаторську сверблячку—це ознака повної некультурности, якої вибачити не можна ні з якого погляду. Уявити собі—не говоритиму про живих—що обрати членом Товариства, скажемо, Піпіна й потім заявити йому, що його позбавлено членських прав за те, що він „не української народности“—це ж виходить обрати ніби зумисне тільки на те, щоб таким обранням завдати образу. І я ні хвилини не вагаюсь сказати, що ледве чи який член „не української“ та й „української народности“, що дорожить достоїнством і добрим ім'ям Наукового Товариства, схотів би користуватися з непевної чести належати до інституції, яка може отаке витівати з своїми членами. Певніше всього, що такі члени подякують за честь і одмежуються од Товариства. Що ж тоді лишиться в йому? Лишаться напевне тільки такі, що „хоть немножечко деруть (з наукового погляду), зато и въ ротъ хмельного не берутъ“ (з погляду своїх політичних симпатій і української народности). Але на таких благонадійних членах справжня наука далеко не заїде.. Не заїде навіть тоді, коли вони, як і автори цього проекту, разом з руїнницькими заходами висловлюватимуть найгарячіші бажання, „щоб новий етап в розвитку устрою Товариства при-

близив нашому народові здобуття одного з новочасних символів національної культури, яким була б українська Академія Наук“. Так, це символ... Але з символами треба поводитись обережно й достойно. І знов же національна культура працею здобувається, а не політиканством та націоналістичними витівками, до того ж по таких місцях де вони менш усього до речі.

Кожний, кому щось важить як-раз національна культура і незаплямоване досі достоїнство одного з найкращих огнищ тієї культури, повинен навпаки сказати: Наукове Товариство стоїть перед небезпекою руїни і розвалу, і тої самої хвилини, коли проект зробиться статутом, така руїна станеться фактом, справжньою дійсністю. В Наукове Товариство увійде, і вже входить потроху, дрібне політиканство з його неодмінним попутчиком, націоналістичним курсом, і завалить усе те, що досі робило Товариство. І мені здається, що перед цією небезпекою повинні злучитися всі члени Товариства, що дорожать його доброю славою, щоб дати належну одсіч людям, які з огнища культури хотять зробити місце політиканства й націоналістичної боротьби. Дати таку одсіч треба як-раз во ім'я тієї самої культури, яку все згадують люде з руїницькими замірами.

XVII *).

Лист д. Томашівського. — „Звичайною“ дорогою. — Новий коментарій. — Великодушність д. Рудницького і мій досвід. — Данайська щедрість. — Лекція „хорошого тону“. — „Як так“ і „як не так“ — Кілька помилок учених людей. — Як і коли ухвалено статут Т-ва. — Важка задача д. Рудницькому. — Мої жарти і легенди. — Учений в становищі слухача легенди — Кілька цифр. — Перелицьований опонент і російські пашпорти. — Добре чорту в дуду грати. — Мисліте думки. — Приклад такту і джентельменства.

Хоч не збірився, а мушу ще раз вернутись до сумних подій у Науковому Товаристві ім. Шев-

*) „Рада“ ч.ч. 266 і 268.

ченка. Привід до цього дає мені надрукований у суботньому числі нашої газети лист од заступника голови Наукового Товариства, д. Стефана Томашівського, з висловом „щирого жалю“ на мою адресу.

Наперед кажу, що коли б д. Томашівський виступив був із самими жалями, я б не відповідав зовсім на його листа: жалі—річ занадто суб'єктивна, щоб можна було на них зважати в громадських справах. Але, опріч жалів, є в тому листі й щось інше, і те „щось“ як не можна краще ілюструє мою думку про те, що „не гаразд щось коїться в нашій науковій державі“ і що годиться всьому українському громадянству як найпильнішу увагу звернути, поки не пізно, на той новий шлях, на який притьмом тягнуть наше Товариство його теперішні проводирі.

Д. Томашівський оповідає, що Виділ Наукового Товариства виробив з доручення останніх загальних зборів проект нового статуту й „довірно“ розіслав його членам з проханням подати свої з приводу його думки до Виділу. Виділ мав потім розглянути ці уваги й чи скористуватися з них, опрацьовуючи останню редакцію статуту, чи одкинути. Чимало членів Товариства—додає д. Томашівський—таки справді прислали свої уваги, а от я, підписаний, до Виділу не звернувся, а „поспішився з прилюдною критикою дотеперішнього“ (sic!) проекту й такого завдав цим жалю д. Томашівському, що він аж не стямився, як виїшов по-за межі самого жалю й зійшов на дорогу... ми зараз побачимо, на яку дорогу зійшов заступник голови Наукового Товариства. „Не хочу відгадувати,—пише він,—які мотиви веліли д. Єфремову піти цею незвичайною дорогою“. Д. Томашівський, бачте, „не хоче“ тільки вгадувати мотивів, але звівши на них річ, він тим самим показує свою певність, що були якісь-то особливі мотиви, які аж „веліли“ мені піти „цею незвичайною дорогою“. Така скромна проникливість д. Томашів-

ського викликає у мене насамперед здивування— чого цьому чоловікові хапатися до якихсь невідомих мотивів і пускати мимо ушей той єдиний мотив, що червоною ниткою проходить через увесь мій фельетон про новітні реформаційні заходи в Науковому Товаристві,—а саме, що воно „стоїть перед небезпекою руїни і розвалу“? Коли б д. Томашівський доводив, що я помиляюся, що перед Товариством новий статут, навпаки, розгортає необмежені перспективи розвитку—він із свого погляду мав би рацію виступати проти моїх думок. Це була б відповідь по суті справи, але так відповідаючи, д. Томашівський мусів би признати й мені рацію, мусів би згодитися, що з мого погляду на незвичайне становище Товариства я мав право піти навіть незвичайною дорогою.

Навіть, кажу, незвичайною, бо такою моя дорога прилюдної критики зовсім мені не здається, і тут ми різно з д. Томашівським думаємо. Він думає, що підготовка кардинальної реформи в Товаристві повинна йти „довірочно“, потаємці, якимись невидними ширшому громадянству позакулісовими шляхами. Я думаю, що Наукове Товариство повинно під скляною покрівлею стояти й не робити ніяких секретів з того, що, на мій погляд, усе життя його зовсім на інший шлях повертає. Я зовсім свідомо обминув Виділ (про „довірочність“ його проекту оце вперше од д. Томашівського чую) і зовсім свідомо виступив з своїми думками перед ширшу громаду, бо думаю, що реформа Товариства—то не хатня справа того чи іншого Виділу, а прилюдна справа всього українського громадянства і під пильним контролем його вона мусить одбуватися й заздалегідь до неї повинно громадянство приготуватися, а не довідатись тільки під час загальних зборів, коли на швидку й нерозважно може бути прийнятий той чи інший проект. І ще я думаю, що й для самого Виділу вагу повинно б мати тільки те, щоб дістати критику свого проекту, а якою дорогою, „звичайною“, чи „незвичай-

ною“ — байдуже. Член Виділу виступає з іншими думками. Прилюдна критика йому жалю завдала, він справу реформи вважає за якийсь секрет Виділу й членів Товариства і з тим секретом ховається од громадянства і найбільше ремствує на мене за те, що з секретом я не потаївся, додаючи ще при цій оказії кілька натяків на „дуже особливий (?) тон“ моєї критики, на якесь „поле, яке обминати було б добре“, на якусь „моральну шкоду“, що мав би то я завдати українській справі.

Як собі хоче д. заступник голови, а на таку „звичайну“ дорогу секретів та натяків я ступити не можу. В громадських справах я звик ходити і шляхами громадськими, не вважаючи на чийсь жалі, і можу тільки ще раз проказати, що „не гаразд щось коїться в нашій науковій державі“, коли її проводирі не соромляться прилюдно виступати з жалями на те, що їхній секрет вийшов на громаду. Такою „звичайною дорогою“, з такими антигромадськими поглядами, я певен, справді можна завести Наукове Товариство тільки в ті суточки, до яких керує й проект нового статуту, і це ще раз нагадує всьому українському громадянству, перед якою небезпекою опинилося тепер наше найбільше культурне огнище. Для зрозуміння тієї небезпеки лист д. Томашівського дає такий цінний і, головна річ, автентичний матеріал, що мені лишається тільки подякувати авторові за ту послугу, яку він зробив противникам реформаційних спроб коштом приниження поваги Наукового Товариства.

По тому, як написав я свою відповідь на листа д. Томашівського, наспіли до Київа ч.ч. 266 і 267 „Діла“, а в них стаття дійсного члена Наукового Товариства, д. Стефана Рудницького—„В справі зміни статуту Наукового Товариства ім. Шевченка“. Учений автор полемизує з моїми публіцистичними замітками, обороняючи становище Виділу й проект нового статуту, і тим самим його коментує. Отже думаю, що читачам „Ради“ з тим новим коментарієм спізнатись не завадить—

тим більше, що якісь доброчинці вже розсилають статтю д. Рудницького по Україні.

Як що пам'ятають читачі, д. Томашівський почав із жалів і жалями скінчив—жалями над тим, що секрет реформаційних заходів через мій фельстон виявлено перед ширшу громаду. Його товариш з іншої починає пісні. „Очевидно,—пише д. Рудницький,—статуткові проекти можна критикувати не лише на засіданнях і зборах, а й у пресі, часто це й потрібне, одначе лише тоді, коли обговорення має бути об'єктивне, річеве, пристойне й подиктоване виключно оглядом на добро данної інституції“. Хвала Господеві—думаю собі, прочитавши такий початок: може хоч цей учений опонент дозволить мені з ласки своєї говорити про „провізоричний проект“ і не вішатиме собак за зраду секретів. Правда, у мене є деякий досвід, і вже наперед міг я догадатися, що моя „критика“ (лапки належать д. Рудницькому) має кінець-кінцем вийти з маркою і не об'єктивною, і не річевою, й не пристойною, й подиктованою чимсь таким, що й не снилося мені, коли писав я свого фельстона. На жаль, це у нас занадто звичайний спосіб полеміки. Перекрутити думки супротивника, контрабандою підсунути йому власні вигадки, надолужувати читанням у чужій душі й присмачити все це цілим арсеналом крутих виразів—це полеміка... Тим то хоч і потішив мене був великодушний дозвіл д. Рудницького, проте я не звірявся цілком, прочуваючи якусь данайську засідку з підступним подарунком.

І я не помилився: д. Рудницький не дурно розщедрився. Більше навіть—щедрости у його вистарчило на самий початок, бо вже на третій шпальті „прилюдну критику змін та агітацію проти них“ він одсовує до того моменту, коли б Виділ не послухався великого числа, аж цілої третини, протестантських голосів і таки виступив з реформаційними заходами проти їхньої волі; а на четвертій картає мене куди гірш за д. Томашівського.

„Він,—пише про мене й мій криминальний учинок д. Рудницькій,—очевидно також дістав проект Виділу з долученою просьбою висказати свою думку про зміни (спеціально навіть про одну з них); у відповіді на неї виявив він оригінальним способом свій такт, як член Н. Т. Ш., і своє джентельменство як публіцист... Він не післав своїх цінних (яка іронія! С. Є.) уваг Виділові, тільки покориствовався провізоричним проектом (з природи річі довірочним) на те, щоб виступити з прилюдною критикою його в часописі, хоч неможливо було йому знати, який буде дефінітивний проект на заг. збори“. Як бачите, свою данайську щедрість д. Рудницький зужив усю без останку на самому початку, а далі вже надолужує ущипливою іронією про мої „цінні“ уваги, які показуються звичайно зовсім не цінними, та напучуваннями, як і що повинен би я думати, щоб од його, д. Рудницького, хвалу дістати за такт і джентельменство. З цього бачу, що учений опонент мій збирається вчити мене правил літературного „хорошого тону“, і я зараз покажу, чи можу я того і скільки саме у його повчитися.

Почну з однієї суперечности моїх опонентів. І д. Томашівський, і д. Рудницький велику охоту мають ховатись за загальні збори 29 червня, виставляючи проект нового статуту за виконання того доручення, що дали ті збори Виділові. Це в полемичних своїх увагах. Але на ділі загальні збори, зовсім не доручали Виділові складати новий статут вони дали йому доручення далеко тісніше—тільки що-до трьох пунктів, про які я згадував того разу. І сам Виділ це добре розумів, коли видавав свій проект, пишучи так: „Беручися сповняти оцей наказ загальних зборів, Виділ мав те переконання, що статут Т-ва вимагає, окрім означених вище обов'язкових напрямів, основної ревизії в цілій своїй будові. Тому то рішився він, по докладній розвазі, предложити надзвичайним загальним зборам оцей проект статуткової реформи“. Так писав Виділ, коли д.

Рудницькому не треба було ховатись за загальні збори. І инак пишуть мої учені опоненти, коли побачили, що за-далеко посунулись у своїх реформаційних заходах. І хоч я ввесь час говорив тільки про Виділ, про його роботу, але це не заважає проте джентельмену Рудницькому побачити у мене якісь „натяки і підозрення“ на адресу „більшости останніх загальних зборів“, а далі вже тією своєю вигадкою орудувати по своїй уподобі на тим гірше мені посрамленіє. „Як так,—запитує він з обуренням,—то яка відвага д. Є. підозрівати партійно-політичні тенденції у людей, більшости яких він зовсім не знає?“ (Діло“, ч. 266). „Як так“,—каже д. Рудницький... А як не так—своєю чергою запитаю я у його? То до кого я мушу приділити оті „натяки і підозріння“, ті „інсинуації“ та „фарисейство“, якими він так рясно прикрасив своє джентельменське писання? А воно дійсно трохи ніби „не так“...

Далі. Д. Рудницькому здається, що тільки бувши на загальних зборах, засідаючи у Виділі та знаючи особисто людей, з яких ті установи складаються, можна по правді судити про справи Товариства, а як я на зборах не був і у Виділі не засідав і особисто людей не знаю, то... висновок можете сами зробити: звідки мені відомо те або те з життя Товариства? Висловлюючи такий дитячий погляд, учений опонент мій забув один старий афоризм: „з діл їхніх пізнаєте їх“. Мало того, забувши це, він на своїй власній особі показує, що можна бувати на зборах і навіть у Виділі засідати—і не знати того, що кожен член Товариства повинен і по-за зборами та Виділом знати, коли про справи Товариства говорити береться.

Обидва мої опоненти натискають на те, що тільки теперішній Виділ удавсь до плебісциту в справі реформи статута: це „перший раз, відколи існує Товариство“—хвалиться д. Томашівський; „перший раз в житті Товариства“,—слухняно за ним озивається й д. Рудницький. Але і той, і дру-

гий, нівроку їм, помилилися й претензії їхні на першенство зовсім безпідставні. Плебісцит був і р. 1902, коли тодішній Виділ постановив „оголосити в „Ділі“, щоби члени Товариства надсилали проекти змін поодиноких точок статута до кінця грудня 1902 на адресу Виділу, аби вони могли бути предложені опісля загальним зборам“*). На підставі тих уваг і складено новий проект статута, що обмірковувався на загальних зборах 1903 р.; потім вироблено було два проекти: один належав статутувій комісії, другий—д. Франкові **) і ухвалений з деякими змінами був останній, як на самому статуті позначено, 29 червня 1904 р., а затвержений 25-го серпня того ж таки року. З цього ми бачимо, чи знає навіть такі недавні в житті Товариства часи д. Рудницький, хоч він і не вагається мої „помилки“ виправляти таким способом: „дотеперішній статут заведено перед 11 роками, а не 9, як упевняє д. Є.“ Отже запропоную моєму ученому опонентові од 1913 одлічити 1904, і тим часом, поки він упріватиме коло такої мудрої задачі, піду далі. А далі д. Рудницькому здається, що право членів з тутешньої України передавати повновласти на загальних зборах „уведено перед 11 роками“, себто теперішнім статутом, що ухвалений був, як запевняє автор попереду, „перебоєм проти волі значної частини членів та носить на собі індивідуальну (?) марку, яка йде в розріз із демократичними поняттями про громадську рівність і відповідальність та з нормами загально прийнятими по європейських наукових товариствах“. Смію запевнити мого ученого опонента, що й тут він помиляється. „Сей принцип“ заведено зовсім не „перед 11 роками“, а трохи раніше—р. 1898-го. Па-

*) „Хроника укр.-р. Наук. Т-ва ім. Шевченка“, ч. 12, стор. 3

**) „Мотиви до проектованої зміни статута“ за підписом д. Ів. Франка варто було б нагадати теперішньому Виділові: там чимало відповідей знайдемо й на останні аргументи за реформу.

параграф 16-й теперішнього статута тільки повторяє п. 25-й з попереднього *), зредактованого „анкетою, зложеною зарівно з прихильників і противників попереднього проекту“ **). Таким чином, джентельменська інсинуація д. Рудницького про „індивідуальну марку“ теперішнього статута на цьому пункті не в той бік повертається, куди цілить автор. Так само без потреби приточено сюди й оту війну з „демократичними поняттями“—про норми європейських товариств не казатиму—яку счиняє д. Рудницький чужим коштом. І взагалі з протесту проти реформаційної сверблячки в Товаристві виводити про „консерватизм у громадських справах“, як це дозволяє собі мій учений опонент, ледве чи належить до „хорошого тону“, якого береться навчати мене д. Рудницький. Це, швидче, демагогічне орудування такими розуміннями, в яких автор сам не геть то велику тямучість виявляє

Мої слова, що Товариство „як повстало приватними заходами, так одразу ж було й покинуте на сили самого українського громадянства, на його таки й кошти“—д. Рудницький уважає за жарти й легенду, яку, „хиба дітям оповідати“. Отже мушу трохи докладніше оповісти її д. Рудницькому—тим більше, що одну дитячу задачу все одно вже він має рішати. Описуючи вищенаведеними словами справи Товариства, я мав на думці те, що наше Товариство живе не на державні кошти, як усякі аналогічні інституції, напр. офіційальні академії, а з інших джерел, в яких державні фонди довго не грали ніякої ролі, та й тепер складають хиба невеличкий процент у бюджеті Товариства. Д. Рудницький не йме цьому віри—то раю йому перечитати хоча б історичний нарис про „Дотеперішній розвій Наук. Т-ва ім. Шевченка“ в ч. I-му „Хроники“: там він

*) „Записки Н. Т. ім. Шевченка“, т. XXIII і XXIV, „З Товариства“, стор. 9. Порівн.—„Хроника“, ч. 13. стор. 11.

**) „Записки“..., т. XXII, „З Товариства“, стор. 2.

знайде чимало нових для себе даних про легенду, яку „хиба дітям оповідати“. А тепер, сподіваючись, що учений опонент мій упорався вже з арифметичною задачею й перевірився, що $1913-1904=9$, дозволю йому на увагу подати ще кілька цифр та фактів.

Товариство ім Шевченка засновано р. 1873; реформовано на Наукове р. 1892-го. Бюджет р. 1892-го був, беручи круглими цифрами, 27.000 гульд.,—з того ані крейцера з державних фондів *). Перша допомога, яку „на підставі своїх наукових публікацій“ **) дістало Товариство, належить до року 1894 і виявилася та допомога в сумі... 500 гульд., коли не рахувати спеціальної субсидії на видання „Історичної бібліотеки“, теж 500 гульд. Р. 1895-го Товариство мало вже 2.000 гульд. субсидії, тим часом коли бюджет самих наукових виданнів зріс до 4.500 гульд.; р. 1896-го—4 500 гульд. субсидії на 10.000-ний бюджет знов же самих виданнів; р. 1897-го—та сама субсидія на 13 000-ий бюджет; р. 1898-го—5.500 гульд. на 15.000-ий бюджет; р. 1899-го—7.000 гульд. на 15.500 ***) і т. д. Ріжниця між субсидіями з державних фондів та іншими прибутками Товариства, приватними, зробиться ще виразнішою, коли візьмемо данні за останні роки. Р. 1910 всіх офіційальних допомог було 33.000 корон на загальний бюджет 384.000 кор. ****); р. 1911—38.000 кор. на 394.000 кор. *****) і т. д. Отже я питаю тямущого д. Рудницького—це жарт, чи легенда, чи вигадана мною байка? І як характеризує деяких членів Товариства те, що цю „легенду“ мушу д. Рудницькому оповідати? І як нарешті назвати той полемичний маневр, яким силкується цей джентельмен перекинути мою думку про неофіційальну природу в зрості Наукового Товариства та про повинність громадянства самому контролювати те, що в

*) „Записки“, т. II, стор. 182.

**) „Хроника“, ч. I, стор. 10.

***) Ibid, стор. 10—11.

****) „Хроника“, ч. 45, стор. 64.

*****) „Хроника“, ч. 49, стор. 63.

йому діється?... За мою нехіль до частих і нічим серйозним неоправданих „статutowих революцій“ д. Рудницький згорда приточив мені титул „консерватиста у громадських (!) справах“. Не сперечатимуся з ним, але думаю, що читачі тепер сами зможуть оцінити полемичні способи цього „радикала“ в справах Наукового Товариства...

Од фактичної сторони справи перехожу до принципіальної, але попередю повинен буду рішуче запротестувати проти того безцеремонного перекручування моїх слів*) та накидання мені всяких „задуманих цілей“, на які так розщедрився д. Рудницький у своїй відповіді. Ще дужче мушу протестувати проти того безпардонного залізання мені в душу та вгадування, що я думав, коли писав се або те. Д. Рудницький, що схотів мені дати лекцію такту й джентельменства, не перестає орудувати такими словами, як „інсинуація“, „грубе фарисейство“ і т. и., не даючи жадних ілюстрацій і доказів на те, що вміє бодай розуміти оті недвозначні епітети. І разом з тим не перестає кидати брудними натяканнями й справжніми інсинуаціями, знов же не подаючи ніяких доказів того, що має право їх уживати. От, напр., як характеризує він минуле Наукового Товариства: „Не багато місяців уплило від того „золотого віку“ в Н. Т. Ш., коли головний критерій в таксованню членів був: „наш“ чи не „наш“. Коли „наших“ величано друком і словом на всі лади, а „не наших“ принижувано й обезцінювано в самих виданнях Т-ва; коли за політику—підкреслює д. Рудницький—виключувано членів, за політику відкидано праці і т. и.! Все те не тайна“,—кінчає д. Рудницький... Не тайна—за-

*) Оцініть, будьте ласка, такий хоча б маневр д. Рудницького: „ніхто й не подумав, що знайдуться у нас люде, яким не подобається (!) український національний характер Н. Т. Ш. і які будуть домагатися зробити його інтернаціональним“ (!). Дотепна операція—нічого казати, тільки коли, де і хто домагався „інтернаціоналізувати“ Наукове Товариство?

питаю я? То чому ж панове Рудницькі так довго мовчали про цю „не тайну“, чому з піднятим забралом і з отвертим лицем не стали вони проти такого нечуваного потоптання своїх членських і громадянських прав? Чому контрольні органи Товариства регулярно знаходили все в доброму ладу, а загальні збори незмінно „уділяли абсолюторію“? Коли на це д. Рудницький не відповідає, то вже тим самим себе перелицьовує й називає свій учинок тим ім'ям, яке йому по заслугі належить. Я не хочу його проказувати, бо думаю, що й так усіма літерами горить воно на чолі у д. Рудницького та до його подібних...

Певна річ, цей джентельмен проти „привилею“ членів з російської України, бо тепер це нічим не оправдується: і українці мають своє товариство в Києві (сидіть, мовляв, і не рипайтесь до нашого?), і мови нема вже про небезпеку приїздити на загальні збори до Львова, і російський уряд, як зачуває д. Рудницький, задумає скасувати пашпорти, і всі повновласти від заграничних членів опинюються систематично в руках одного гуртка галичан, і т. и. А, не хотілося б тут мені торкатися цих болючих пунктів у нашому житті, але коли вже д. Рудницький з безтактністю темної людини залазить тобі в виразку брудними пальцями, копірсається там та ще й сіллю присипає—то мушу це зробити. „Добре чорту в дуду грать, в очереті сидя“—згадалося мені прислів'я, але я попрохав би д. Рудницького вийти з очерету й заграти на чистому. Тоді може б він побачив де-що таке, чого з-по-за очерету не видно. „Нема вже мови про небезпеку для такого російського українця, що взяв би участь у львівських загальних зборах“, — грає-виграває собі д. Рудницький. А чи відомо йому, що суспіль у нас трусять усіх поголовно членів навіть наших невинних „Просвіт“ і висилають їх працівників за легальну роботу? Чи відомо йому, що мало не що-дня одпадають передплатники у наших легальних виданнів, бо вже невидержка терпіти той рай, який таким принадним здається д. Рудницькому з його очерету?

Чи відомо йому, що визначного вченого одставляють од університету єдино за те тільки, що зважився—не до Львова поїхати, ні—а всього лиш написати в російській газеті прихильну рецензію на видання того ж Наукового Товариства ім. Шевченка?.. І коли д. Рудницький так добре ознайомлений з нашим становищем, що вже й паспортову систему скасував нам на втіху, то він повинен би знати, що для українців на державній службі просто неможливо на кілька днів вибратися за кордон без дозволу свого начальства. А знаючи це, він з легким серцем може позбавити нас нашого „привилею“,—тим більше, що повновласти наші опинюються в руках не того гуртка галичан, до якого він належить. Чи не в цьому, бува, й лежить увесь корінь лиха і чи не тут причина боротьби з тими повновластями?

Ще безпорадніше почуває себе д. Рудницький тоді, коли пробує змагатися проти мого обурення за процентову норму та обмеження „инородців“ у Товаристві. Насамперед „грубе фарисейство“—то перший його аргумент, який можу йому сміливо дарувати. Далі—дотепний домисел, що я ніби-то хочу зробити Товариство інтернаціональним. Ще далі—воїстину дитяче белькотання про те, що хоча проект і заводить обмеження, але він, можна сказати, навіть ліберальніший за теперішній статут; потім казуїстичні викрути, що тепер процент „инородців“ менший, ніж встановляє проект; ще далі делікатний натяк „инородцям“, що їхнє членство треба вважати за „річ гонорову“ і через те вони „мають на стільки такту, щоб не брати активної участі в загальних зборах“, і нарешті признання, що процентову норму й иншу націоналістичну дурницю можна „безпечно пропустити“, бо—підкреслює д. Рудницький,—і „без того кожда управа Т-ва мусить дбати про відповідну рівновагу меж членами українцями і неукраїнцями; з другого боку нема страху (це вже я підкреслюю. С. Є.), щоб члені чужинці коли-небудь вмішувалися активно у внутрішні справи Т-ва“. А в результаті і про-

ценова норма й обмеження для д. Рудницького означають „саме тільки поширення членських прав на чужинців“... Я не знаю, чи горіло у д. Рудницького лице з сорому, коли рука плутала на папері оті мисліте думки—думаю, що не горіло,—але знаю напевне, що так „прикривать отступленіє“, так удавати „благородную ретираду“ можна тільки тоді, коли ні за що маєш своїх читачів. Так само хіба знущаючись можна обертатися до російських українців з поясненнями, що на загальних зборах „ніколи не обговорювано і не рішано наукових справ, а лише виключно адміністративні“. Ще б пак! Чи не думає д. Рудницький, що ми п'ємо чорнило й товченим склом заїдаємо,—бо це ж усе одно, що думати, ніби ми можемо передавати свій голос у наукових справах!..

Поти моєї мови. Але кінчаю я з певністю, що читач сам зробить висновок про такт, джентельменство й тямучість мого ученого опонента. Додам хіба, що поведіння д. Рудницького може бути справді наочним прикладом і такту, і джентельменства, і тямучости—в тому самому розумінні, в якому за такий наочний приклад служили колись п'яні ілоти. Тому-то з свого погляду можу тільки подякувати отій добродійній руці, що розсилає у нас статтю д. Рудницького: нехай читають її—проти нового курсу в Товаристві кращого нічого не скажеш...

XVIII *).

Незвичайний лист і незвичайна особа.—„На апостольським престолі“.—Одгуки на законопроект єп. Никона.—Факти і надії.—Антипедагогічні обставини й шкодливі наслідки.—Чужоземці на рідній землі.—Оцінка з другого боку, або новоявлений „мазепинець“.—Не розчухались.—Марні надії, або „один в полі не воїн“.—Два єдиних.—Чи варто воювати?

Лист до редакції єпископа Никона, надрукований у ч. 260 нашої газети, звернув на себе за-

*) „Рада“, ч. 274

гальну увагу серед українського громадянства і тут, і за кордоном. Звичайно, не так змістом своїм звернувшись, як насамперед особою автора. Так ще не звикли ми, щоб „на апостольських престолі“ сиділа справді людина з звичайними людськими почуттями й говорила по-просто, по-людському, а не „прорікала“ та „глаголала“... І з цього погляду лист преосвященного автора справляє безперечно гарне й оригінальне вражіння. Він потрапив знайти те слово, яке можна зрозуміти, хоча б з ним і не згоджувався; він зумів безстороннє й тверезо поглянути на чужу йому власне справу й зробити ступінь у його становищі не зовсім звичайний. За наших обставин, коли сервілізм так розпаношився серед вищого духовенства, коли кар'єризм — перелицьований по-модньому афоризм: „не ради Ісуса, а ради хліба куса“ — заповонив усі помисли преосвящених владик духовних, коли дрібне політиканство увійшло їм у плоть і кров — просто приємно вже побачити щирий учинок і почути людське слово, яке не обіцяє авторові ласки зверху, а навпаки... Не диво, що це викликало загальну увагу й цікавість.

Цікаві й деякі частини самого листа, — найбільш фактичні документи з листів до автора законопроекту про українську школу й товариства з проводу надій його й перспектив. На цих частинах хочу оце спинитися трохи докладніше.

Єпископ Никон пише, що дістає звідусіль силу листів з приводу свого законопроекту. „Пишуть, — каже він, — учителі, адвокати, священники, професори і т. и.“ — люде всякого стану, професії й віку. Де-кілька тих листів, од священників, перейшло й через нашу редакцію, і читачі мали змогу ознайомитися з думками їх авторів. Але далеко більше, звичайно, посилялося безпосереднє; треба думати, ще більш лишилося почуттів невимовлених, бо не звикли ще у нас реагувати приязним словом на громадські події. І між листами

опублікованими знайдеться чимало таких, на яких варто спинити на часок увагу, варто задуматись і поробити з них відповідні висновки. Звичайно, автори всіх листів вітають почин єпископа, але часом додають до його ту чи іншу думку, ту або іншу ілюстрацію, якийсь виразний факт, що кидає новий промінчик світла на таку ясну й разом таку заплутану—політиканством, шаблоном та дурістю заплутану—справу. „В 1905 році,—пише, наприклад, у ч. 249 „Ради“ священник з Поділля,—коли весь місцевий уряд загубив голову і заховався в мишачі нори, коли все кругом палало і проливалась братня кров, я священник-українець з дідапрадіда, удержав парафіян тільки словом своїм, звісно, рідним—українським, зрозумілим для народу“. „Десятки років,—пише звідти ж другий священник,—я служу священником у церкві і законовчителем у школі. Але тільки в останні роки, коли я для проповіді в церкві і для навчання закона божого в школі став користуватись рідною мовою, я маю втіху бачити, з якою радістю, з яким захопленням і довіррям—а що може бути важніше для впливу на людину?—і старі й малі ловлять мої слова“ *). „Із спостережень за 10—15 літ педагогічної своєї

*) „Рада“, ч. 242. Між иншим автор цього листа нагадує про надзвичайно цікавий документ з минулого, і шкода велика буде, як що цей документ так і затратиться на сторінках щоденної газети. В „Черниговскихъ Извѣстіяхъ“ 1 лютого 1863 р. надруковано: „Резолюціей его Высокопреосвященства, послѣдовавшею на рапортъ благочинныхъ 1 и 2 округовъ борзенькаго уѣзда касательно распредѣленія ихъ благочиній для удобнѣйшаго сношенія съ подвѣдомственными причтами, велѣно: „такъ какъ въ епархіи черниговской народное нарѣчіе малорусское, а великорусское, особенно дѣтямъ, малопонятно: то для успѣшнаго обученія дѣтей грамотѣ и Закону Божію необходимо, чтобы наставники школъ объясняли уроки не иначе, какъ на мѣстномъ нарѣчій малорусскомъ. За исполненіемъ сего имѣють наблюдать о.о. благочинные Генваря 2 дня 1863 года“. Архиепископом у Чернігові був тоді відомий історик церкви Филарет Гумилевський.

праці в сільській школі,—констатує в ч. 220 „Ради“, ще один сільський священик,—з певністю скажу, що через ненормальність навчання школярів у школах не на рідній мові, курс науки доводиться вести зайві рік-два“. І далі той же священик досить яскраво малює антипедагогічні обставини в народній школі на Україні. „Говорити до учня по-українськи і заставляють його відповідати по-російськи—це наче б рельєфніше показувати учневі „превосходство“ пануючої мови перед своєю рідною, а дозволити й учневі відповідати уроки по-українськи ми, учасці, не маємо права“—і з цього виходить однаково мука велика і для вчителя і для школярів. І цей мотив дуже часто пробивається, мало не в кожному листі його знати. Інші звертають пильнішу увагу на шкідливі наслідки обрусительної системи і взагалі денаціоналізації українського народу. „Живучи під нехтуванням і цькуванням свого рідного, своєї істоти,—справедливо завважає в ч. 224 „Ради“ священик А. Л—нський,—призначеної, як нікчемна, на вимірання, народ наш сам на себе дивиться з призи́рством, а не маючи змоги навчитись того, чого його вчать, він—як віз той, вибитий з колії, що скаче по грудках і часто обламлює осі і колеса“. „Може бути гірше за сепаратизм,—додає той самий священик,—здичавіння, занепад і економічне банкруцтво всього народу. От що страшно!“ Важке, з другого боку, й становище самої сільської інтелігенції, яку живосилом одлучають од народу, приневолюючи її йти проти його національних форм. „Важко, дуже важко нам, Владико,—виривається у одного невідомого священика з Поділля,—проповідувати слово боже і вести культурно-просвітну діяльність при сучасних умовах“—„серед того стихійного, темного забитого „мазепинства“, котре не звертає ніякої уваги на циркуляри й заборони, а говорить на своїй „мазепинській“, вигаданій д. Грушевським мові“ („Рада“ ч. 232). Не диво, що законопроект

єп. Никона вдихнув нові надії цим людям, що сами розуміють вагу й відповідальність свого становища, яке один з дописувачів характеризував словами апостола Павла: „коли не розумію значіння слів—буду тому чужоземець, а той, хто говорить—чужоземець мені“. Цим людям, яких силоміць поставлено в становище чужоземців на рідній землі й серед рідного народу, законопроект єп. Никона злетів немов би першою ластівкою нового ладу, став провістником можливості щось путнє й користнє робити на рідній ниві. І не диво, що один з авторів-священиків кінчає свого листа зворушливою молитвою: „верни ж, Боже, на ниву свою тих щирих, добрих працівників, які вже щось літ із двісті, як десь запропастились“ („Рада“, ч. 224) І не диво, що священник А. Потапенко, який, до речі сказавши, один тільки й підписався повним ім'ям під своїм листом, обертається „з закликом до живих і полумертвих від страху земляків моїх, а найпаче товарищів по зброї—українських священників“—з закликом сміливіше братися до роботи на рідному полі. „А ну мо ж, друзі,—пише о. Потапенко,—яко мога швидче підтримаймо тих невтомних письменників-працівників, що своїми „каплями“—трудами протокли нам в „камені“ хоч малесеньку дірочку до свого сонечка, своєї освіти! Та не гаймося! Бо той промінь світла, що заблищав у тую дірочку, засліплює очі хижакам народньої ночі й вони всі сили використають, щоб знову затулити її!.. Не лякайтеся ж, а сміливо виходьте на культурну боротьбу, бо дуже непристойно нам, проводирям стада Христового, як мишам ховатись тоді, коли ми повинні, не гаявши часу, працювати для добра нашої України“ („Рада“ ч. 239). І має рацію єп. Никон, коли, навівши отакі й подібні голоси, запитує з обуренням: „Ну що же, пани обрусителі! Невже це явище нормальне? Невже ж любов до свого рідного—мови, школи, культури—зрада Росії, „мазепинство“!.. І, як зараз побачимо, єп. Никон мав право так запитати,—мав

право навіть з особистих причин, бо... і його вже пошито в „мазепинці“!

Правду кажучи, для людей, що знають наші обставини, це не може бути ніякою несподіванкою, і такий фінал справи легко було наперед угадати. Оцінюючи законопроект зараз по тому, як його надруковано в нашій газеті й відповідаючи на закиди єп. Никона що-до „мазепинства“, ми писали між иншим так: „не спадає авторам і друге на думку—що й їх самих легко можуть пошити в „мазепинці“ й „сепаратисти“ за саме тільки бажання досить скромної реформи національних стосунків на Україні“ („Рада“ ч. 204). І це тепер сталося. Сталося, звичайно, потай, бо вороги українства й досі не здобулися на прилюдну й одверту критику нового законопроекту: „язик прильпе к гортані“ їм і вони тільки листами засипають автора, сиплючи на його лайкою, прокльонами й погрозами. Як свідчить дивуючись єп. Никон, у деяких листах його просто обзивають „мазепинцем“, зрадником та Юдою, лякають, погрожують розправитись з автором законопроекту „по-саратовськи“ (?) і т. и. Це показує, що виступ єп. Никона не пройшов непомітно і для другої сторони й викликав ту завзяту злість, яка вже не має межі, ні вплину в формах, щоб себе виявити. Правда, прилюдно обізвати єпископа-великороса зрадником чи „мазепинцем“—то вже було б занадто навіть для скорбноголових чорносотенців, тому то в чорній пресі збуто законопроект його мовчки: не помітили, мовляв... Навіть той спеціаліст од „українського сепаратизма“ не обізвався, що не завагався свого часу й російських академиків пошити в „мазепинці“—і той спинився перед єпископом, бо кому ж охота у власній недотепності розписатися! І от лайливі листи, про які згадує єп. Никон, показують, що і в тому таборі законопроект добре помітили, тільки й досі не розчухалися, на яку ступити, і своє ніякове мовчання надолужують поки що приватною лайкою. Як вони вийдуть з того

клопотливого становища — я не знаю, але поведіння їхне в данному разі таке характерне, що мимоволі звертає на себе увагу. Чистими способами вони не звикли боротися та й не мають таких і їм лишається мовчати, кидаючись камінням потихеньку: може, мовляв, таки влучить, може дошкулить...

Вертаючись до листа єп. Никона, мушу сказати кілька слів про ті надії, які збудив законопроект у багатьох, як видно, людей і які поділяє сам автор законопроекту. Ще обмірковуючи законопроект уперше, я ці надії назвав марними, характеризуючи спроби здобути українську школу цим шляхом, як „демонстрацію безсилля“. Я говорив тоді, що законопроект, поставлений силами самих правих і відповідно приготовлений, не збере навіть 30 підписів, потрібних, щоб дати йому хід далі. Єп. Никон не поділяє такої думки. Він сподівається, що деякі селяне в Думі і всі батюшки підпишуть його законопроект, „як що,—додає він,—не поклоняться богу „Хо“ і як у них не вмерла совість і любов до рідного“. Гай, гай—блажен, хто вірує, але факти розбивають цю віру цілком. Насамперед—думські селяне. Практика III-ої й IV-ої Думи виразно показала, що то за селяне й які на них можна покласти надії. Зокрема в українській справі під час пам'ятних дебатів у Думі перед літом, після безглузлого виступу д. Родзянка—думське селянство не спромоглося вислати з-поміж себе на трибуну когось розумнішого за д. Макогона, який в додачу виступив проти української школи. Це надто симптоматично, як і те, що єдиний змежи селянства, хто ще не відцурався рідної справи, д. Мершій, просто заявив у „Маяку“, що „один в полі не воїн“... А ті ж дебати були спробою свідомості й настрою і ніхто, у кого справді „не вмерла совість і любов до рідного“ і хто не поклонився богowi „Хо“ та розумів, що діялось—не міг би видержати тієї спроби мовчки з такою стоїчною байдужістю... Ще менше надій можуть ви-

кликати з цього погляду думські батюшки, і сам єп. Никон повинен би добре знати, чому це так. Загальний настрій вищої духовної влади відомий їм дуже добре; знають вони й такі факти, як той, що подає один з кореспондентів єп. Никона через нашу газету - промову подільського єпископа „по щекотливому (!) вопросу об употреблении малороссійскаго языка въ церковной проповѣди“ (Рада, ч. 272); знають і долю заходів подільського духовенства завести українську мову в народних школах та українські дисципліни в духовній семінарії навіть з дозволу синоду; знають нарешті й особисту долю тих священиків, що наважились були проти води йти. З другого боку, теж вельми симптоматичний факт, опублікований цими днями в „Кієвлянинѣ“, що догану націоналістам за їхнє „услуженіє октябристамъ“ підписало аж два єпископи „въ сослуженіи“ з кількома архимандритами та протопопами... Це так виразно показує настрій духовних сфер на Україні. І от, знаючи це все, чи ж можуть думські пан-отці, що пішли в Думу „съ благословенія его преосвященства“ й роблять там здебільшого кар'єру на націоналізмі („не ради Ісуса, а ради хліба куса“) — раптом порвати з усім своїм минулим і коміть-головою пірнути в невідому будучину? Як це небезпечно якраз з кар'єрного погляду, найкращим показником може бути доля самого єп. Никона, що замість того, щоб сидити в Думі, присилає свій законопроект аж із Красноярського... А проміняти з примусу Думу на Красноярське сам один тільки він і зважився. А вже давно так само єдиний д. Мерщій мовив, що „один в полі не воїн“.

Не воїн тільки що-до практичних результатів, але й сам один чоловік може і повинен, коли йому совість наказує, виступити в оборону права і правди, не обманюючи тільки себе що-до безпосередніх наслідків свого вчинку. Не можемо ми себе обманювати і що-до долі законопроекту про українську школу й думаємо, що він безнадійно

застряне, не дійшовши навіть до думської комісії, як це було з законопроектом 37-ми у III-ій Думі. Але разом з тим мусимо признати, що сміливий виступ еп. Никона своє зробив, що міг зробити за теперішніх обставин: збудив зацікавлення до української справи у одних і примусив „вкуситися за язик“ других. Нашої темної ночі і це вже річ не мала, і за-для цього вже одного варто було й „єдиному“ еп. Никонові „воювати“...

XIX *).

Кілька новин разом.—Гордий чоловік і жалісливі слова.—Остання редакція проекту.—„По докладній розвазі“, але вигадливими скоками.—Члени наукового товариства в становищі жуликів.—Контр-проект.—Закон і виняток.—Мале місто з великою брамою.—*Similia similibus curantur*.—Інші пункти проекту.—„Основна суть“.—На що зводиться хвалений *meritum*.—Не варта шкурка вичинки.—Тверезий голос з-перед десяти літ.—Приймети нового курсу.

Разом, одного дня, дістав я ч. 277 „Діла“ з новою відповіддю мені од д. Ст. Рудницького та новий проект нового статуту Наукового Товариства ім. Шевченка в останній редакції, з якою автори його мають прийти вже на загальні збори 26 грудня. Разом думаю й розглянути обидва оці документи, тим більше що між ними існують тісні зв'язки. Сам д. Рудницький, розповівши історію свого проекту й викривши нарешті його справжні джерела, додає: „Я гордий нині сим, що й моє ім'я поміщене під сим гарним проектом з уперед десяти літ“.

Я теж міг би заявити, що й я гордий, хоч і з інших, ніж д. Рудницький, причин. Як він сам признається, я приневолив цього ученого мужа „до публічного ширення правди“ і, як я сам бачу, ще й до студіювання минулого. Правда, д. Рудницький, хоч зобов'язаний мені тим, що взявся „до публічного ширення правди“, досить кисло й жалісливо пише про цю мою заслугу, без якої ми очевидно

*) „Рада“, ч. 280.

од його правди не почули б; правда, мої думки про новітній курс у Товаристві він зве „шкідним баламуцтвом“; правда, нарешті, що він жаліється, ніби я полемизую без „річевих аргументів“ і йому, д. Рудницькому, що звук полемизувати поважно і до-європейському, навіть зо мною й говорити б не зсід. І пишучи так, він все-таки стає на розмову по мною, і картаючи мене за „особисту полеміку“, він перший почав гратись „інсинуаціями“ й „грубим фарисейством“, та й тепер з-під його європейського пера злітають такі парламентські вирази, як „безсильна злоба“ та „шкідне баламуцтво“; і одмовляючи мені в „річевих аргументах“, він і його товариші, як бачу з останньої редакції проекту, все-таки йдуть слідом за моїм „шкідним баламуцтвом“, зрікшись бодай націоналістичних експериментів та одвертого позбавлення права закордонних членів на повновласти... То хиба, бачучи цеє, не мав би я права піти хоч раз за д. Рудницьким і заявити, як він—„я гордий“?..

Я цього не зроблю. Не зроблю як-раз тому, що не хочу надавати словам д. Рудницького того змісту, якого вони, очевидно, не мають, хоч і силкуються удавати. Я добре знаю цю манеру—подаючись назад, робити гордий і сміливий вигляд, що йдеш уперед, і не хочу добивати свого опонента, вишукуючи у його суперечности між словом і ділом. Я розумію дійсні причини отих його жалісливих слів та скарг, як і його європейський маскарад. І через те не казатиму, що „я гордий“, хоч усі права маю в даннім разі на таку пишну заяву. Обернусь краще до того „гарного проекту“, який поставив д. Рудницького в його горду позу.

Як я вже згадував, в останній редакції проект статуту дуже почищено і як-раз на тих пунктах, про які у нас була розмова й які обороняв так по-лицарському д. Рудницький того разу. „По докладній розвазі“ Виділ завів був процентову норму для іногородців, членів не-українського походження, і так само „по докладній розвазі“ забрав

її назад і вже в новому проєкті не згадує про той конфуз. „По докладній розвазі“ більшістю голосів Виділ ухвалив був скасувати повновласти закордонних членів і так само „по докладній розвазі“—цим разом уже малою більшістю—ухвалив признати право заступництва всім позальвівським членам. Уже самий оцей поспіх, з яким перебігає Виділ од однієї думки до другої, супротиленої, кидає деяке світло на ту „докладну розвагу“, з якою ніби Виділ узявся був до своєї відповідальної роботи. Але коли ми переглянемо цю роботу детальніше, то побачимо в ній щось далеко гірше, ніж самий поспіх та недоладне борсання з одного кутка в другий, од однієї крайности до другої. І коли мої учені опоненти кидали мені докори, що я обминаю *meritum* нового статута й не говорю по суті справи, хоч я од неї й не одходив,—то хочу тепер свою вину перед ними загладити й говорити власне про ту суть, якої тепер уже незасло-нено так, як було попереду, видимо комічними недоладностями.

Я вже зазначив, як розв'язує справу з повновластями новий проєкт, що його обороняє д. Рудницький. Але варто навести відповідний параграф у всій його красі та доточити й деяких коментаріїв од оборонців проєкту, щоб зрозуміти оту дійсну його суть. § 20-й в останній редакції читається так: „Члени всіх категорій виконують свої права особисто“. Це—закон, правило загальне. „Одначе,—зараз же починається виняток із того закону, позальвівські члени, себто ті, що проживають по-за Львовом... мають право голосувати на загальних зборах через повновласників, уділивши їм письмнену півновласть, підписану власноручно п р и двох свідках (!?) і письменно ж повідомивши про це Виділ найпізніше п'ять днів перед зборами“. Очевидно насамперед, „по докладній розвазі“ Виділ додумався трактувати членів Наукового Товариства попросту як якихсь жуліків, силкуючись наперед „не допустити по можности (!) до наду-

жить із повноваженнями' („Мотиви“, стор. II). Думаю, що таке трактування—то шедевр „докладної розваги“, єдиний певне в літописях наукових товариств. Але на жаль, „докладна розвага“ цим разом має й ще деякі органічні дефекти. Що мають означати оті „два свідки“, яких вимагає проект для законної сили повноважень? Чи це мають бути також члени Наукового Товариства, чи сторонні особи й яку, в останньому разі, ціну для Виділу може мати посвідчення невідомих йому осіб, коли й самим членам віри не діймається? Коли ж це мають бути теж члени, то що робити, щоб запобігти змові між їми, або як належить у тому разі чинити, коли в данному селищі живе тільки один член Товариства? Отже вважаючи, що на ці питання ні проект, ні мотиви до його жадної не дають відповіді, зважуюсь виступити з контр-проектом і запропонувати вже просто нотаріальне посвідчення повноважень: так воно зручніше і простіше буде, скоро вже все одно кожен член Наукового Товариства наперед трактується, як людина, що може фалшувати повноваження й поводитись, як шахрай, кожного ступіня якого стерегти треба. Певне, мої учені й по-європейському виховані опоненти й тут побачать „безсильну злобу“ та неповагу до їх ученого авторитету. Я розумію їх,—але нехай же вони й мене, профана, зрозуміють, та мої почування коли я бачу, про що вчені люде клопочуться й на які ганебні істотно речі силкуються вони накинати флер наукової справи та що саме одгорожують вони, як табу для непосвящених...

Проте вернімося знов до § 20-го. В старовину один веселий грек зажартував собі був, побачивши маленьке місто і в йому величезну браму: „гей, люде добрі, та замкніть же браму, бо втіче ваше місто“. З цим аттичним закликком хочеться звернутись і до творців нового проекту. Справді—закон каже: члени всіх категорій виконують свої права особисто“, а виняток додає: „одначе позальвівські члени... мають право голосувати через

повновласників“, і через цей виняток закон безперечно утіче, коли не остерегти заздалегідь — „гей, люде добрі, та замкніть же браму!“ Щоб показати наочно оту діспропорцію між правилом та винятком, беру ч. 53-тє „Хроніки Наук. Т-ва ім. Шевченка“ й роблю підрахунок львівських і позальвівських членів і маю такі цифри: дійсних членів у Львові живе 29 на всіх 61, звичайних—56 на всіх 177... Утік малий закон через величезний виняток, бо ледве 35 проц. членів будуть жити під законом, решта—користуватиметься з винятку. На це, звичайно, можна сказати, що формальна хиба § 20-го має покритись його внутрішньою вартістю, але до такого аргументу не сміють братися як-раз автори „гарного“ проекту, і з'осібна такий гордий з його д. Рудницький. Мотивуючи потребу нового статуту „розпучливим станом фінансів Товариства“, він у своїй останній відповіді пише, що такий стан держався аж до 29 червня 1913 р.—держався „завдяки тому, що значна часть Виділу складалася з зависимих (?) людей, платних урядників Товариства, а опозицію на загальних зборах переголосовувано повновластями з російської України“. Оце маєте раз. Далі йде ще виразніше. Констатувавши в кінці ще раз, що Товариство р. 1913-го „стануло над берегом матеріяльної руїни“, д. Рудницький кінчить, важучи на ефект, таким висновком: „ось вислід повновластей!“ Про „розпучливий стан фінансів“ та „матеріяльну руїну“ я не говоритиму, поки д. Рудницький не доведе цього скромними цифрами, а не голосними фразами, але натомісць питаю гордого оборонця гарного проекту: коли до таких наслідків довели повновласти 2—3 десятків членів, то як же зважуетесь ви заводити повновласти для 2-х сотень членів? Адже, йдучи логично вашим шляхом—це ж видима смерть для Товариства, бо це ж ви заходились меншу ненормальність гоїти далеко більшою... Мені здається, що не звіряючись на саму „докладну розвагу“, котра що разу інші дає результати, маю право на таке за-

питання і радий би був послухати, що скажуть принципіальні ніби-то супротивники повновластей, які проте заводять ті самі повновласти у небувалому досі масштабі. І не боючись докорів, що зводю полеміку на „особисте поле“, скажу, що в доведенні повновластей до абсурду менш усього маємо принципіальну тактику: це або своєрідне прикладання гомеопатичного принципу—*similia similibus curantur*, або ж... або тільки затаєний жаль, що повновласти іншому кому досі доставалися.

Так позначився на практиці той „бойовий“ пункт нового статуту. З двох інших пунктів, доручених на загальних зборах Виділові, він вийшов ніби трохи щасливіше, але так само нічим не доводить, що їх треба зреформувати. Звичайно, нічого не можна мати проти того, щоб загальні збори одбувалися що року, але щорічна ж таки зміна й уряду товариства має проти себе чимало незбитих аргументів. У кожній науковій інституції, що свою роботу рахує не короткими періодами і пристосовує її не до одного року, раз-у-раз буває багато таких наукових планів, які виходять по-за межі одного року і часто міняти уряд, тим самим покладаючи виконання ухвалених уже планів на інших людей, само по собі вже дуже незручно. Цим безперечно поривається отой внутрішній зв'язок у роботі й та традиція, які мусить мати за собою всяка наукова робота. До того ж часто скликувані загальні збори одбірають чимало часу на приготівлювання до них і примушують Виділ замість наукової роботи, одбувати більш формальні повинності, щоб одчитуватись перед зборами. Запобігти цьому можна або частками переміняючи Виділ, або ростягнувши на довший час його компетенцію, і ми бачимо, що навіть такі товариства, як „Просвіта“, перейшли як-раз до того порядку, якого вимагає й старий статут Наукового Товариства. Так само не пощастило, на мою думку, проєктові і з участю у Виділі урядників Товариства. Д. Рудницький у цьому, опріч повновластей, ба-

чить головну причину проблематичної руїни Товариства, бо залежні, мовляв, члени Виділу не можуть добре виконувати своїх обов'язків. Це знов одно з тих страшних слів, які висовуються без жадних фактів, просто в формі самої голої фрази, до якої вимагається проте необмеженої віри. Тим часом забувається тут одно—що службу в Науковому Товаристві учених людей взагалі не можна рівняти до бюрократичної служби, і що ці учені люде займають не спеціальні парости діловодства, для яких наймаються урядники, що зовсім не входять у склад Товариства, як його члени—а несуть наукові функції. Що наукова повага не заважає так служити в наукових інституціях, показує приклад академій. Практика, напр., Петербурзької академії цілком мириться з тим, щоб учені, засідаючи в „Правленні“, були разом і „платними урядниками“ на становищі бібліотекарів, начальників музеїв і т. и. І це цілком натурально, бо думати, що учений продасть себе, свою думку й своє добре ім'я за якусь там суму корон—значить доходити вже до справжньої манії усіх і у всьому підозрівати, скрізь дошукуватись корисливих замислів. Та з цього не здивуємо вже, знаючи, як Виділ трактує всіх взагалі членів Товариства, вимагаючи посвідчення їхніх повноважень. І мені здається, що з такими методами думки взагалі годі яку-небудь наукову роботу робити.

Тим часом як-раз потребами ніби то науки й аргументується новий статут і автори його вводять у Товариство ще один орган—Наукову Раду та Науковий Збір,—власне те, в чому д. Рудницький добачає „основу суть нового статуту“. Проектована Наукова Рада—аргументує свою думку Виділ—„відповідає зарядам в академіях і має на меті: а) утворити зв'язь поміж головними науковими органами Т-ва, секціями, якої досі не було, б) хоронити їх наукову діяльність від різнобіжності або застою, в) надати всій науковій роботі одноцільний, систематичний і рівномірний у всіх галузях характер,

г) відняти від Виділу функції наукового характеру, полишити йому самі тільки адміністраційні справи, г) створити орган, який відповідав би за цілість наукової діяльності Т-ва та її достойно репрезентував“ (Мотиви III). Отже в головах усієї аргументації стоїть, як бачимо, презумпція, що тепер нема ніякого зв'язку поміж науковими органами Товариства, але це не має жадної рації. § 24 теперешнього статуту знає спільні наради всіх секцій для порозуміння й одноцільної роботи,—отже наукова потреба в новому органі, таким чином, одпадає. Лишається, скажу так, адміністративна потреба, себто поділ наукових та адміністративних функцій у Товаристві. Але й з цього боку реформа ледве чи допоможе Товариству в науковій роботі. Насамперед, важко навіть буває просто вже одрізнити ці функції, але й одрізнивши, ми тільки поставимо наукову роботу в залежність од Виділу, можливо зовсім некомпетентного в наукових справах, а з другого боку всю наукову роботу здамо на цілком невідповідальний орган. Це має бути в тому разі, коли Виділ і Рада скпадатимуться з різних людей. Коли ж і там, і тут засідатимуть одні люде („Мотиви“ до проекту це передбачають), то яка рація взагалі творити новий орган, коли він матиме однаковий із старим склад? Отже справа голосної реформи може таким чином звестися власне до переміни самої назви. Але за-для таких мизерних наслідків ускладняється бюрократичний механізм Товариства, заводяться подвійні видатки на уряд, витворюється можливість конфліктів між двома органами, яких Виділ не подбав навіть зв'язати тісно з усім механізмом Товариства. Справді, проєктована Наукова Рада не залежить од загальних зборів, а тим часом цим останнім належить право порішення конфліктів між Радою та Виділом (§§ 40 і 53). Який же авторитет матимуть вони для Ради і чи це не зробиться джерелом вічних конфліктів та непорозуміннів у самому Товаристві?.. Так само зайвий і Науковий Збір у тій формі, в

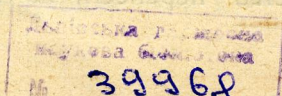
якій заводить його новий проект, бо для наукової мети досить і того, що дає (§ 28) старий статат, а інші, як бачимо, більш, ніж проблематичні.

Отже *meritum* нового проекту зводиться кінець-кінцем на досить скромні здобутки—витворення нової категорії членів—членів-кореспондентів... Мені здається, що цього занадто мало для того, щоб виступати в ролі реформаторів, бо все інше або розв'язується і в межах старого статуту, або очевидно несе шкоду для розвитку наукової роботи в Товаристві. А тим часом сам д. Рудницький нагадує, що вже попередня реформа коштувала „завзятих змаганнів на всіх загальних зборах від 1901—1905 року“ і, додаю, неоплатної трати сил та енергії. То що ж—єсть охота ще раз на те саме зійти за-для того тільки, щоб здобути один безсумнівної вартости додаток—членів-кореспондентів у складі Товариства?

Не варта шкурка вичинки... Тим більш не варта, що ця нова шкурка, увесь цей новий галас за реформою в Науковому Товаристві—це вже було, це тільки поновлення того галасу, що був десять літ тому. Я вже попередю рекомендував на увагу реформаторам те, що писав тоді з приводу реформи д. Ів. Франко і тепер просто закінчу тут його словами про „ядро реформи“. „Тому, що російські українці,—пише в „Мотивах“ до теперішнього статуту ветеран нашої науки і письменства,—дають себе заступати тим а тим, а не іншим людям—треба усунути ту „карикатуру заступництва“. Тому, що ті а ті люде мають у своїх руках редакцію „Записок“—треба розірвати „Записки“ (був і такої „реформи“ проект! С. Є.) на три часті і бодай дві часті дати в інші руки. Тому, що ті а ті люде мають більшість у одній або другій секції—треба сотворити тіло, де б була більшість протинного їм напряду і де би можна за всігди переголосувати їх. Тому врешті, що й у Виділі засідає більшість тих а тих людей—треба пункт тяжкості Товариства перенести на тіло неодві-

чальне перед ніким і зробити Виділ властиво лиш виконавцем його поручень. Це перед ніким неодвічальне тіло має взяти в свої руки редагування органів Товариства, юрисдикцію над редакторами й над головою Товариства,—а все те прикривається шумною фразою про „одноцільний науковий поступ Товариства“, про „учену республіку з ясними правовими постановами“ та про „розширення культурних агенд нашого Товариства“. Ми переконані, що дотеперішній статут з деякими поправками, які ми пропонуємо в своєму проєкті, ще на довгі літа відповідає потребам Товариства і при добрій волі членів може запевнити його розвій, який загалом далеко більше залежить від реальної праці одиниць, ніж від нарад, вказівок та цензур“ (стор. 7—8).

Цими, коли не пророчими, то дійсним станом річей подиктованими й оправданими словами, дозволю собі закінчити оце змагання за достоїнство нашого Наукового Товариства. Кажу—за достоїнство, бо такі вигадливі скоки, які зарисувалися в двох проєктах, бо такі новини, як процентова норма для инородців, як позбавлення українців можливості брати участь у Товаристві, як вимагання посвідчень од членів Товариства, як виграшки з принципом повновластей, все це характеризує—принаймні для мене—зандто виразно той новий курс, що ним збираються вести Товариство нові його проводирі. І тільки з трівогою та з острахом за долю Наукового Товариства можу я дивитися на новий отой курс...

Приймається передплата
на українську політичну, економічну
й літературну газету

„Нова Рада“

Виходить у Києві що-дня, окрім поне-
ділків та днів після великих свят, по
програмі звичайних великих політич-
них газет.

Ціна з пересилкою в Росії на 3 міс. 6 карб.
80 коп., на 2 міс. 4 карб. 50 коп. на 1 міс.
2 карб. 30 к.

Київ, Інститутська, 22.

3 руб 22 коп

1947

(19862) Книги С. Єфрем

- Въ борьбѣ за просвѣщеніе. К. 1902.
Въ поискахъ новой красоты. А. 1902.
Праздникъ украинской интеллигенціи К. 1903. } роспро-
Торжество украинской пѣсни К. 1904. } дані.
На мертвой точкѣ. К. 1904. Ц. 30 к.
Литературный Банавентура. К. 1905. Ц. 15 коп
Бытописатель пореформенной Украины. К. 1905. Ц. 9 к.
Замѣтки на текущія темы. К. 1905. Ц. 9 коп.
Памяти В. В. Лесевича К. 1905. Ц. 9 коп.
Національне питання в Норвегії. Львів. 1902 Ц. 15 к.
Офіційальна критика на Шевченка. Л. 1905. Ц. 10 к.
Шевченко й українське письменство. К. 1907. Ц. 5 к.
Марко Вовчок. Літературна характеристика. К. 1907.
Ц. 10 коп.
Літературний намул (Про Винниченка). К. 1908. Ц. 15 к.
Карпенко Карий. Літературна характеристика К. 1908.
Ц. 15 коп.
Тарас Шевченко. Вид „Просвіти“. К. 1908. Ц. 15 коп.
Єврейська справа на Україні. К. 1909. Ц. 15 коп.
Гнучка чесність (Про Винниченка). К. 1909. Ц. 5 коп.
Між двома душами (Про Гоголя). К. 1909. Ц. 5 коп.
З громадського життя на Україні СПБ. 1909. Ц. 20 к.
Муза гніву та зневір'я (Про Олеся) К. 1910. Ц. 8 к.
Фатальний вузол (Про Короленка). К. 1910. Ц. 20 к.
Серед сміливих людей. К. 1911. Ц. 20 коп.
Новий документ до старих позвів. К. 1912. Ц. 15 к
Борис Грінченко. СПБ. 1913. Ц. 12 коп.
Іван Франко. СПБ. 1916. Ц. 20 к.
За рік 1912-й. К. 1913. Ц. 1 карб.
Співець боротьби і контрастів. Київ, 1913. Ц. 75 к.
Шевченко. Київ, 1914. Ц. 1 карб.
Історія українського письменства. СПБ. 1911. Ц. 2 карб.
Над могилою Б. Грінченка. К. 1910. Ц. 50 коп.
Чистому сердцем. Пам'яті В. Доманицького. К. 1912
Ц. 40 коп.

Продаються по всіх українських книгарнях.
Склад видання в „Українській книгарні“
Київ, Безаківська, 8

Цѣна 1 р. 25 к.

PA 1947 M